

Війна і злочинність в Україні: від концептуалізації до прогнозування повоєнних трансформацій

Матеріали заочної наукової конференції
14 травня 2026 року
м. Харків

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ВІЙНА І ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ:
ВІД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВОЄННИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Матеріали заочної наукової конференції
(14 травня 2026 року)

Електронне наукове видання

Харків
«Право»
2026

DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178617288>

УДК 343(477)“36”(082)

B53

Відповідальна за випуск:

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший дослідник

Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол № 7 від 27 травня 2026 р.)

Війна і злочинність в Україні: від концептуалізації до прогнозування повоєнних трансформацій : матеріали заоч. наук. конф. (14 трав. 2026 р.) : електрон. наук. вид. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2026. – 142 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178617288>.

ISBN 978-617-8617-28-8

В електронному науковому виданні представлено матеріали присвячені результатам теоретичних та емпіричних досліджень фахівців із кримінології, кримінального права, кримінального процесу і кримінально-виконавчого права. У фокусі авторів публікацій, наведених у збірнику, перебувають проблеми кримінологічної теорії, політики, законодавства та діяльності, а також інші актуальні питання сучасної соціальної практики боротьби зі злочинністю під час та після війни в Україні.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, працівників правоохоронних органів, а також широкого кола читачів.

УДК 343(477)“36”(082)

НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України може не поділяти точку зору авторів. Матеріали наведено в авторській редакції.

Видання в електронному вигляді розміщується у відкритому доступі на сайті НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України в розділі «Збірники матеріалів наукових заходів» (<https://surl.li/kixgu>) вкладки «Інфоідтримка».

Для опису видання чи посилання на нього варто використовувати пряме посилання на збірник або цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI).

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2026

ISBN 978-617-8617-28-8

ЗМІСТ

ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ «КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ, ПОЛІТИКА, ЗАКОНОДАВСТВО ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ»

- Батургареева Владислава Станіславівна*
ЕВОЛЮЦІЯ ВОЄННОГО НАСИЛЬСТВА В СТРУКТУРОВАНУ
ЗЛОЧИННІСТЬ: МОДЕЛІ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ
КРИМІНАЛІЗАЦІЇ.....
- Голіна Володимир Васильович*
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИНАМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ.....
- Колодяжний Максим Геннадійович*
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ
В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ ЇЇ ЗАВЕРШЕННЯ:
РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ РОЗВІДОК.....
- Блага Алла Борисівна*
СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
- Кулик Олександр Георгійович*
ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.
- Калініна Аліна Владиславівна*
ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ
ДІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР
СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ.
- Новіков Олег Володимирович*
ЧИННИКИ МОЖЛИВОГО ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ
НАСЕЛЕННЯ.
- Кабанець Вадим Олексійович*
РОЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ У СИСТЕМІ
ЮРИДИЧНОЇ ПРОГНОСТИКИ
- Журавель Віталій Володимирович*
СУЧАСНІ МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ:
ВПЛИВ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА СТРАТЕГІЯ
МАЙБУТНЬОГО.....

Захожай Костянтин Сергійович

МОБІНГ ЯК ФОНОВЕ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩЕ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ
ТА У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

ДИСКУСІЙНА ПАНЕЛЬ
«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ПРАКТИКИ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПАНОРАМА»

Борисов Вячеслав Іванович, Новікова Катерина Андріївна

СИСТЕМА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ
ТА ІДЕОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ РОЗДІЛУ «КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ»

Євтєєва Дарина Петрівна

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОСАДОВОГО
КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ

Мовчан Роман Олександрович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ
З ВОРОГОМ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ.....

Павликівський Віталій Іванович

НЕОБЕРЕЖНЕ СПІВЗАПОДІЯННЯ ПРИ НЕНАДАННІ
ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ
ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ (ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ).

Пащенко Олександр Олександрович

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
ЗАБОРОНИ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ СТ. 109 КК, ПОЛОЖЕННЯМ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Шепітько Михайло Валерійович

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ: ЗАКОННА ЕВАКУАЦІЯ ЧИ ТРИВАЮЧИЙ
ГЕНОЦИД?.....

Денисов Сергій Федорович, Крайник Григорій Сергійович

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ТЕРМІНІВ «ХАБАР»
ТА «ХАБАРНИЦТВО» МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ
КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

- Корж Валентина Павлівна*
ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ
В УМОВАХ НЕДОСКОНАЛОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА.
- Пивоваров Володимир Володимирович, Ворожбіт-Горбатюк Вікторія*
ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВИЙ КОНТЕНТ У РОБОТІ ФАХІВЦІВ
З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ ПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ
ПРОБАЦІЇ.
- Шинкарьов Юрій Вікторович*
ЩОДО ОКРЕМИХ ВИДІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ.
- Пироженко Олександр Сергійович*
ВИКРИТТЯ ЯК СПОСІБ ПРЕВЕНЦІЇ НАРКОЗЛОЧИНІВ:
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
- Васильєв Андрій Анатолійович*
СТВОРЕННЯ НЕБЕЗПЕКИ ЯК НАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО
ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ.
- Політова Анна Сергіївна*
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ
ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ
- Клепка Дар'я Ігорівна*
ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ РІШЕННЯ ПРО
НАКЛАДЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО АРЕШТУ НА МАЙНО
- Мицька Олександр Іванович*
БЕЗУМОВНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
ОБУМОВЛЕНЕ УМОВАМИ ВОЄННОГО СТАНУ
- Вольвак Олександр Миколайович*
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ
- Савченко Олена Олександрівна*
ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ДІТЕЙ: МІЖНАРОДНИЙ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ.....
- Барабаш Анастасія*
ШТУЧНЕ ЗАТЯГУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОВОГО
РОЗГЛЯДУ ЯК ВИКЛИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ
В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ: РОЛЬ ПРІОРИТЕЗАЦІЇ.....

Мельниченко Владислав Сергійович

ОКРЕМІ ПИТАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Коломієць Віталій Кирилович

ПОНЯТТЯ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ
ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОВОЄННОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ.....

Савчук Богдан Юрійович

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
ЯК ЗАСІБ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Дискусійна панель
«Кримінологічна теорія, політика, законодавство
та діяльність під час та після війни в Україні»

ЕВОЛЮЦІЯ ВОЄННОГО НАСИЛЬСТВА
В СТРУКТУРОВАНУ ЗЛОЧИННІСТЬ: МОДЕЛІ
ПОСТКОНФЛІКТНОЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Батиргарєєва Владислава Станіславівна,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності імені академіка

В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

e-mail: vladis2229@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3879-2237>

За даними Uppsala Conflict Data Program, сучасна безпекова ситуація у світі характеризується наявністю близько 60 активних збройних конфліктів високої інтенсивності [1], що робить аналіз постконфліктних криміногенних наслідків цих конфліктів важливим завданням для науки та практики, а предиктивний аналіз повоєнної кримінальної реальності – головною умовою збереження злагоди й соціальної цілісності України.

Досвід держав колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина) демонструє ризик трансформації колишніх парамілітарних утворень у транснаціональні кримінальні клани (наприклад, еволюція спецпідрозділу «Червоні берети» в сумно звісний «Земунський клан»), які монополізують контрабандні потоки, зброю та наркотрафік, а також використовують воєнний авторитет і патріотичні гасла як ідеологічний імунітет від правосуддя. Станом на сьогодні Західні Балкани залишаються хабом транснаціональної організованої злочинності, де відповідно до Global Organized Crime Index [2] фіксується високий рівень ураженості державних структур корупційними мережами, а в окремих країнах регіону (зокрема, Албанії) Спеціальна структура з боротьби з корупцією продовжує виявляти випадки «захоплення держави» через махінації в інфраструктурних проектах [3].

Звернемося й до досвіду країн в іншій частині світу. Так, у країнах Латинської Америки внаслідок збройних конфліктів організована злочинність еволюціонувала від економічного суб'єкта до альтернативного інституту врядування, що простежується як через трансформацію ідеологічних партизанських рухів у наркокартелі (колумбійський кейс FARC, який контролював понад 50% світового експорту кокаїну) [4], так і через концепцію «кримінального повстанства» у Мексиці, де метою є встановлення повного тіньового контролю над територіями за допомогою соціального патерналізму [5].

У свою чергу, феномен бунтівного Сальвадору демонструє радикальне зниження рівня вбивств (із 103 до 1,9 на 100 тис. населення) за рахунок запровадження перманентного режиму надзвичайного стану (*Régimen de Excepción*) та ізоляції понад 110 тис. осіб у в'язницях, проте ліквідація вуличного насильства супроводжується масовими порушеннями прав людини та демонтажем верховенства права [6].

Цікаво простежити й досвід Африканського континенту. Так, наприклад, в умовах хронічних конфліктів у Центральній та Західній Африці (ДР Конго, Судан) межа між війною та криміналом остаточно розмивається, а бойові дії перетворюються на самодостатній тіньовий бізнес, де військові угруповання (як-от «Рух 23 березня») фінансують насильство через прямий контроль над незаконним видобутком і транскордонною контрабандою стратегічної сировини (золота, кобальту, танталу) [7]. Отже кримінальний «нюанс» війни у ДРК полягає у її перетворенні на специфічну логістичну мережу. У цій системі злочинних координат зброя закуповується за рахунок реалізації природних ресурсів, видобуток яких, у свою чергу, забезпечується шляхом системного тероризування місцевого населення.

Попри унікальність кожного конфлікту, переходів суспільства до мирного життя завжди супроводжується подібними трансформаціями, що пов'язані із «нормалізацією» насильства у побуті, деформацією правосвідомості під впливом тривалого воєнного ритму, підвищенням толерантності до тіньових практик та спробами кримінальних елементів інтегруватися у владні інститути під виглядом воєнних заслуг.

Аналіз зарубіжних моделей постконфліктного транзиту має для України пряме прагматичне значення. Він дозволяє заздалегідь виявляти загрози криміналізації суспільства, запобігати деструкції владних інсти-

туцій та поширенню насильницьких моделей поведінки. Опрацювання міжнародного досвіду стабілізації – як у повоєнний період, так і безпосередньо під час тривалого конфлікту – закладає основу для науково обґрунтованої кримінальної політики. Це необхідно для розробки ефективних стратегій реінтеграції ветеранів, недопущення нормалізації девіацій та упередження песимістичних безпекових сценаріїв.

Оскільки війна в Україні є визвольною та оборонною проти зовнішнього ворога (а не внутрішнім конфліктом), ризики класичної криміналізації є мінімальними. Разом із тим тривала дія масштабного насильства формує ризик ефекту «трансформації зла», коли акумульована агресія після настання миру може перетворитися на внутрішню соціальну напруженість і зумовити правопорушення на ґрунті ненависті та стигматизації. До того ж подальший розвиток воєнно-промислового комплексу України створює гіпотетичну загрозу інституційної корупції та перетоку нелегального капіталу в оборонний сектор економіки через непрозорі схеми, що зумовлює потребу в особливому превентивному антикорупційному моніторингу.

Постконфліктний розвиток держави залежатиме від вибору між вектором на демілітаризацію суспільних відносин та інституційне оновлення, або ж закріпленням мілітаризованої моделі економіки з високим ризиком олігархічного реваншу та використання воєнного авторитету як інструменту політичного домінування. У будь-якому разі протидія кримінальним викликам у транзитивному суспільстві виключає лінійні підходи чи прості рішення (на кшталт сальвадорського пунітивного досвіду) і вимагає від держави симетричної відповіді, а саме: системного перебалансування правосуддя, забезпечення прозорості оборонних закупівель, посилення поліцейського контролю та впровадження інклюзивної політики ветеранської реінтеграції.

Список використаних джерел

1. UCDP: Sharp increase in conflicts and wars. Press release. URL: https://www.mynewsdesk.com/uu/pressreleases/ucdp-sharp-increase-in-conflicts-and-wars-3391253?utm_source=chatgpt.com.
2. Global Organized Crime Index 2025. Crime at a crossroads. <https://ocindex.net/report/2025/section5#5-1-criminality-indicators>.

3. Albania 2025 Report: Commission Staff Working Document, Brussels, 04 Nov. 2025, SWD(2025) 750 final / European Commission. Brussels: European Union, 2025. 101 p. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/albania-report-2025_en.
4. Fifty Days After Indictment, Fifty Members of FARC Charged with Conspiring to Import \$25 Billion Worth of Cocaine. U. S. Department of Justice, Office of Public Affairs. 22 Mar. 2006. https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2006/March/06_crm_163.html.
5. Palma O. Transnational Networks of Insurgency and Crime: Explaining the Spread of Commercial Insurgencies Beyond State Borders. *Small Wars & Insurgencies*. 2015. Vol. 26. Is. 3. P. 476–496.
6. Country policy and information note: fear of gangs. El Salvador. December 2025 / UK Home Office. Version 5.0. London: Gov.uk, 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/el-salvador-country-policy-and-information-notes>.
7. Васіке Е., Наконечна Є. Конфлікт у ДР Конго: найголовніше. *Deutsche Welle*. 2025. 30 січ. URL: <https://www.dw.com/uk/konflikt-u-dr-kongo-najgolovnisse/a-71453536>.

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРИКЛАДНЕ ЗНАЧЕННЯ¹

Голіна Володимир Васильович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
e-mail: 1.naukandi@gmail.com*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9166-3472>

1. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам/злочинності (далі – СКЗЗ), як складова і безпосередньо дійова частина теорії та практики запобіжної діяльності, є сукупністю інтегрованих кримінологією відповідних заходів власної розробки, а також участі в організації професійного протистояння злочинним проявам. Метою останнього є зменшення (за можливості і готовності держави) інтенсивності виявів криміногенного потенціалу суспільства. Отже, суть СКЗЗ полягає в тому, що його цільове призначення спрямоване на усунення зовнішніх і внутрішніх криміногенних факторів (об’єктів), що підживлюють, стимулюють, провокують, сприяють, допомагають, зароджують – при певних обставинах, ситуаціях, подіях, обов’язковості, корпоративності тощо – злочинну мотивацію. Людські схильності тут відіграють не останню роль.

Криміногенні фактори – це не якась абстракція чи містифікація, а слабка, недостатньо надійна (або взагалі відсутня) захищеність чи безпека матеріальних, інтелектуальних, духовних і взагалі людських цінностей від агресивних, експансіоністських тощо зазіхань і дій. Не слід на даному історичному етапі розвитку людства перебільшувати рівень цивілізованості (моральності) людей, людини. Як і у далекому минулому, так і зараз та надалі для певної частини населення протиправна поведінка – агресія, нажива, безпека була і є звичайною, хоча і ризикованою

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

поведінкою [1, с. 53–63 та ін.]. У широкому розумінні у кримінологічній теорії терміном «криміногенний фактор» охоплюється об'єкт запобіжного впливу. Ці конкретні, чітко викладені, зрозумілі практикою детермінаційні об'єкти (часто побутового, дрібного характеру) виявляються за допомогою кримінологічного або криміналістичного аналізу. Саме на цій обов'язковій умові будуються раціоналістичні (прагматичні) зарубіжні кримінологічні теорії ситуаційного запобігання окремим видам чи різновидам злочинів [2, с. 58–73].

2. Аналітична, етіологічна, управлінська та виконавча спрямованість на різноманітні криміногенні об'єкти, їх локалізацію, нерідко специфічний прояв та інші індикатори у запобіжній сфері обумовлюють структуру СКЗЗ. Залежно від потреб практики структуру СКЗЗ складають: кримінологічна профілактика, кримінологічне запобігання, кримінологічне відвернення, кримінологічне припинення. Ми навмисно повторювали прикметник «кримінологічний», щоб підкреслити їх відмінність від кримінально-правового та іншого характеру запобігання правопорушенням.

3. *Кримінологічна профілактика.* Цей напрям і як теорія, і як практика своїми специфічними заходами признається для випередження і появи і дії нових криміногенних факторів, що важливо, зокрема, у післявоєнний період розвитку України, і виявлення латентної криміногенності при прийнятті управлінських рішень, оцінки стану запобіжної діяльності та ін. Способами здійснення цього напрямку СКЗЗ є: кримінологічний моніторинг впровадження заходів соціальної політики і відповідне на них реагування злочинності; стан фонових явищ і інтенсивність впливу на кількісно-якісні показники протиправності; відповідність висновків кримінологічних досліджень реаліям у сфері запобігання; аналіз наукових публікацій та повідомлень у ЗМІ; узагальнення і використання світового досвіду запобігання злочинам тощо. Методом реагування на виявлені криміногенні ризики – сигналізуюча функція з певними рекомендаціями їх усунення або обмеження.

4. *Кримінологічне запобігання.* Цей різновид запобіжного напрямку є теорією і практикою протистояння традиційним існуючим та діючим криміногенним факторам, а також передбачення і випередження виникнення нових небезпечних для країни, її стабільності явищ, процесів, подій, рухів, що використовуються для продовження злочинної діяль-

ності або сприяють формуванню масового потягу до протиправного ситуаційного задоволення нагальних чи збуджених обставинкою (особливо у післявоєнний період) потреб на цій криміногенній хвилі. Залежно від специфіки криміногенної мотивації, її глибини і потужності криміногенних об'єктів доцільно розрізняти заходи і засоби: а) випередження; б) обмеження дії; в) усунення; г) стримування; д) безпеки. Отже, конче необхідна професіоналізація і спеціалізація виконавців цих заходів і засобів.

5. *Кримінологічне відвернення злочинів.* У кримінологічному контексті зазначений СКЗЗ складається у сукупності винахідливих заходів, спрямованих як на необмежене коло, так і «уразливих» до протиправно спокуси осіб, що можливо перебувають (такі факти не є рідкістю) у мотиваційному до протиправності стані, домовляються або консолідуються з іншими особами щодо участі у здійсненні злочинного наміру, поділяють злочинну ідеологію та багато інших ознак особистої чи групової (організованої) криміногенності. Головна ціль напряму – оптимізація у людей самоконтролю, почуття неминучої відповідальності, а врешті-решт – добровільна відмова. Заходи відвернення злочинів потребують систематизації і перевірки практикою.

6. *Кримінологічне припинення злочинів.* Кримінологічний аспект цього напряму СКЗЗ на відміну від оперативно-розшукових, криміналістичних заходів запобігання злочинам і особливо керованих їх проявів і злочинної діяльності осіб, що фактично живуть поза державою і правом (наприклад, професійні злочинці, радикали, терористи, корупціонери тощо), спонукають до пошуків і винаходу заходів, засобів, підходів, сценаріїв щодо їх нейтралізації та припинення їх протиправної діяльності. Надто складна, але не безнадійна справа. Потрібна науково-прикладна розробка цього питання. Попередньо до заходів кримінологічного припинення можна віднести: а) створити інформаційні типологічні моделі сприяючих продовженню злочинних проявів / діяльності умов; б) правове забезпечення припинення злочинної діяльності; в) компроміси (заохочувальні норми, амністії, задоволення вимог та ін.); г) контрпропаганда злочинній ідеології та романтизації кримінального життя; д) заходи і засоби психологічного тиску; ж) віктимологічна безпека та ін.

Певна річ, єдність і професіоналізм здійснення зазначених напрямів СКЗЗ здатні у перспективі – за стабільної ситуації в країні – поступово

скорочувати криміногенно-факторний потенціал суспільства, привчити людей відхиляти протиправний спосіб життя.

Список використаних джерел

1. Пінкер С. Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше? Київ : Наш формат, 2022. 864 с.
2. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ ЇЇ ЗАВЕРШЕННЯ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ РОЗВІДОК¹

Колодяжний Максим Геннадійович,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності імені академіка*

В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

e-mail: mkolodyazhny@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>

У теорії кримінологічної детермінації злочинності майже аксіоматичного характеру набуло наукове положення щодо кореляції між рівнем кримінальних, особливо майнових, правопорушень та соціально-економічними криміногенними чинниками. Зокрема, вже у працях класиків позитивістської кримінології А. Кетле [1], Ч. Ломброзо [2] та Е. Феррі [3] обґрунтовувався статистичний і соціологічний зв'язок між злочинністю та бідністю, економічними кризами та іншими соціально-економічними детермінантами. Спробуємо емпірично підтвердити анонсовану загальноновизнану наукову гіпотезу щодо впливу зазначених чинників на стан явища кримінальної протиправності в Україні у перебігу зовнішньої військової російської агресії.

Виконання поставленої наукової задачі пропонується здійснити на підставі результатів опитування кількох груп респондентів (усього 5 464 особи), здійснене у липні-жовтні 2025 р., а саме: представників громадськості, внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), а також експертів. Так, представникам громадськості та ВПО ставилось одне з таких запитань: «На Вашу думку, після настання сталого миру які проблеми можуть призводити до послаблення правопорядку в українському сус-

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

пільстві?». Ці групи респондентів навели широку палітру відповідей. Серед них: велика кількість людей, які втратили житло та майно (39,8% і 46,8% відповідно); майнове розшарування, за якого бідні стануть ще біднішими, а багаті – багатшими (36,2% і 43,9% відповідно); безробіття, у тому числі через вимушену втрату професійних навичок, неналежну кваліфікацію, скорочення пропозицій на ринку кваліфікованої праці, та ін. (25,7% і 23,4% відповідно); небажання значної кількості людей працювати, оскільки за час воєнного стану держава, волонтери та міжнародні організації забезпечували їм прийнятний рівень існування (17% й 11,8% відповідно); демобілізація військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань й втрата ними попереднього рівня грошового забезпечення (13,8% і 11,7% відповідно); зростання тіньової економіки (10,1% і 7,9% відповідно); зменшення рівня гуманітарної, фінансової та іншої підтримки України з боку країн-партнерів (8% і 8,9% відповідно). При цьому опитані представники громадськості й ВПО як похідні від перелічених негативних обставин соціально-економічної етіології указали на збільшення чисельності людей, які зловживають алкоголем або вживають наркотики (45,5% і 35,9% відповідно), та зростання рівня злочинності в Україні (43,6% і 41,8% відповідно).

Зрозуміло, що побудова респондентами прогнозів стану злочинності та ступеня криміногенності в Україні у повоєнний період ґрунтується на їх особистому життєвому досвіді та теперішній невтішній ситуації, що має місце у соціально-економічній царині нашої держави.

Декілька запитань, що безпосередньо стосуються площини соціально-економічної детермінації злочинності, ставились експертам. Їх більшість утворена представниками сфери кримінальної юстиції та науковцями-правниками. Зокрема, на запитання «Які групи населення, на Вашу думку, найімовірніше поповнять склад правопорушників після досягнення сталого миру в Україні?» експерти відповіли так:

- колишні військовослужбовці – 83,2%;
- особи, які не навчаються та не працюють – 53,6%;
- особи, які втратили житло і засоби для існування – 36%;
- ВПО – 28,8%;
- цивільні особи, які перебували в окупації – 14,4% та ін.

Своїми відповідями на це запитання експерти не лише виділили найбільш економічно та фінансово вразливі групи населення нашої держави,

а й загострили увагу на потенційних векторах державної соціально-економічної політики, що має бути спрямована на соціальну підтримку виділених категорій громадян. Останні з певною долею ймовірності здатні задовольнити вітальні та інші власні матеріальні потреби у протиправний спосіб, у тому числі шляхом учинення корисливих кримінальних правопорушень проти власності.

Експертам ставилось, окрім інших, й запитання щодо явищ та процесів, що у різній мірі (суттєво / несуттєво / не сприятиме) можуть впливати на підвищення рівня злочинності в Україні після встановлення стаłego миру. У відповідях представленої групи респондентів чітко прослідковується логіка соціально-економічної етіології злочинності. Адже для значної кількості таких криміногенних чинників відведений саме суттєвий (істотний) вплив на стан та тенденції явища кримінальної протиправності. Це стосується таких детермінантів, як:

а) погіршення матеріального становища населення у цілому та збільшення частки населення, що перебуває на межі бідності або навіть за її межею (76,8%);

б) утрата великою кількістю громадян стабільних джерел для існування (72%);

в) безробіття громадян (61,6%);

г) відсутність у демобілізованих військовослужбовців ЗСУ попереднього рівня грошового забезпечення (60%).

Як бачимо, зріз експертної та громадської думки на предмет визначення провідних детермінантів злочинності в Україні демонструє значний вплив на неї саме криміногенних чинників, що мають соціально-економічний характер. Насправді наведені результати емпіричного дослідження цілком узгоджуються із показниками умовної соціальної «катастрофи», зумовленої наслідками російської військової агресії. Так, згідно із розрахунками фахівців аналітичного центру Київської школи економіки (KSE), втрати економіки України від початку повномасштабного вторгнення росії, включно з поточними та прогнозованими втратами виторгу і доданої вартості, оцінюються у 1,7 трлн та 0,6 трлн дол. США відповідно. Найбільші втрати припадають на (у млрд дол. США): торгівлю (696,3); промисловість разом із будівництвом та послугами (645,6); сільське господарство (81,9). Значних збитків зазнали й ключові інфраструктурні сектори, зокрема енергетика (75,3 млрд дол. США) й транспорт

(60,2 млрд дол. США). Війна також спричинила значні додаткові витрати для (у млрд дол. США): житлового сектору (26,8); розмінування (24,6); охорони здоров'я (15,5); освіти (17,7); цифрової інфраструктури та ІТ-сектора (23,7); культури, спорту і туризму (10,2); фінансового сектора (3,3); житлово-комунального господарства (10,5) [4].

Пряма та опосередкована економічна шкода від російської агресії доповнюється супутніми наслідками у виді зменшення темпів економічного зростання, інфляції, девальвації національної валюти і, як наслідок, згорання багатьох програм соціально-економічного розвитку у виді інфраструктурних проєктів та модернізації багатьох суспільних секторів, включаючи сферу освіти та науки. У перебігу війни держава об'єктивно вимушена у першочерговому порядку фінансувати видатки на сферу безпеки і оборони. При цьому потреби інших галузей асигнується за залишковим принципом, тобто на мінімально достатньому, вірніше недостатньому, рівні.

Таким чином, результати емпіричних розвідок, здійснених членами творчого колективу відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, підтвердили наукову гіпотезу щодо істотного впливу соціально-економічних детермінантів на стан, характер, структуру, динаміку, «ціну» та деякі інші кількісно-якісні маркери явища кримінальної протиправності в Україні у перебігу російсько-українського військового протистояння.

Список використаних джерел

1. Quetelet A. Du système social et des lois qui le régissent. Paris: Guillaumin et Cie, 1848. 420 p.
2. Lombroso C. Crime: Its Causes and Remedies. Boston: Little, Brown and Company, 1911. 471 p.
3. Ferri E. Criminal Sociology / Translated by J. Kelly, J. Lisle. Boston: Little, Brown and Company, 1917. 577 p.
4. Волокіта В. В Україні порахували економічні втрати від війни. URL: <https://epravda.com.ua/finances/yak-v-ukrajini-porahuvai-ekonomichni-vtrati-vid-viyni-818339>.

СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ¹

Блага Алла Борисівна,

доктор юридичних наук, доцент,

*головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені*

академіка В. В. Сташиса НАПрН України

e-mail: allablagaya@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4112-6147>

Як зазначено у звіті Національної поліції України за 2025 рік, однією з найбільш небезпечних форм кримінальної діяльності залишається організована злочинність, адже такі угруповання здатні системно впливати на економічні процеси, безпеку громадян, діяльність державних інституцій [1, с. 55]. Вітчизняне законодавство визначає організовану злочинність як сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [2, ст. 1]. Що стосується видів організованої групової злочинної діяльності, то у Загальній частині Кримінального кодексу України (далі також – КК) визначено два види – організована група (ч. 3 ст. 28) та злочинна організація (ч. 4 ст. 28); Особлива частина містить низку норм, в яких закріплена відповідальність за створення, керівництво чи участь в конкретних видах організованих злочинних об'єднань, окрім зазначених вище, а саме – злочинній спільноті (ч.4 ст. 255); озброєній банді (ст. 257); терористичній групі (ст. 258–3); терористичній організації (ст. 258–3); не передбаченому законом воєнізованому формуванні (ст. 260); не передбаченому законом збройному формуванні (ст. 260). Разом з цим Особлива частина КК станом на зараз також містить 60 статей, які передбачають кваліфіковані види різного роду суспільно небезпечних діянь, вчинених організованою групою осіб [3].

¹ Примітка. Тези підготовлені в межах виконання теми фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер державної реєстрації 0124U005211), яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України та фінансується за рахунок державного бюджету.

Відповідно до статистичних даних, розміщених у загальному доступі, у період з 2022 до 2025 років в Україні спостерігається стабільна тенденція до зростання організованої злочинної діяльності. Так, кількісні показники та структура угруповань свідчать про збільшення кількості організованих груп (далі також – ОГ) та злочинних організацій (далі також – ЗО), щодо яких розслідувано кримінальні провадження у 1,7 рази – із 395 у 2022 році до 677 у 2025 році. При цьому кількість найбільш небезпечних форм об'єднань – злочинних організацій – збільшилася у 2,3 рази – з 40 до 90, а чисельність осіб, які вчинили злочини у складі таких груп, щодо яких закінчено розслідування, зросла майже удвічі – з 1637 до 3089 [4].

Ще однією тенденцією є розширення географії діяльності угруповань, а саме – кількість ОГ та ЗО з міжрегіональними зв'язками зросла у 2,1 рази (з 40 у 2022 році до 84 у 2025 році). Протягом досліджуваного періоду статистика також зафіксувала збільшення кількості угруповань, що використовували корупційні важелі, у 1,6 рази (з 36 до 56 відповідно).

Аналіз статистичних даних щодо тривалості дії злочинних угруповань показує зворотний зв'язок: зі збільшенням тривалості їх дії зменшується кількість таких угруповань. Так, тривалість дії більшості виявлених угруповань (від 65% до 73%) не перевищувала одного року; на другому місці – угруповання, термін дії яких становив від 1 до 2 років (від 18% до 25%); на третьому – ОГ та ЗО, термін дії яких становив 3–6 роки (від 2 до 3,5%); на четвертому – угруповання, термін дії яких становив більше 6 років (близько 1%).

Загальна динаміка закінчених кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинені організованими групами і злочинними організаціями демонструвала висхідну тенденцію до 2024 року з подальшим зниженням у 2025 році: 2022 рік – 3142 злочини та 153 кримінальних проступки, 2023 рік – 5197 злочинів та 434 кримінальних проступки, 2024 рік – 7881 злочин та 375 кримінальних проступків, 2025 рік – 6941 злочин та 44 кримінальних проступки [4].

Протягом досліджуваного періоду для найбільшої частки злочинних угруповань (від 41% до 45%) характерною була полікримінальна діяльність, тобто вчинення угрупованнями різних типів злочинів одночасно, при цьому кількість таких груп зросла практично удвічі – зі 161 у 2022 році до 301 у 2025 році. З числа інших сфер діяльності організованої злочин-

ності увагу привертають: бюджетна сфера – кількість угруповань, що діють у цій галузі, зросла у 2,4 рази (з 32 у 2022 р. до 76 у 2025 р.); лісове господарство – кількість угруповань зросла у 1,75 рази (відповідно з 12 до 21) та сфера земельних правовідносин – кількість угруповань зросла у 2,1 рази (з 9 до 19 відповідно).

Що стосується структури вчинених ЗО та ОГ кримінальних правопорушень, то протягом усього досліджуваного періоду найбільшу частку становили протиправні діяння у сфері обігу наркотичних засобів (ст. 305–327 КК України). Якщо у 2022 році було зафіксовано 2 факти контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК), 13 фактів використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК) та 1291 злочинів, передбачених ст. ст. 307–327, то до 2025 року ці показники зросли до 25, 7 та 3034 відповідно. Це означає, що у 2025 році 44,2% від усіх закінчених кримінальних проваджень щодо злочинів організованих груп припадало саме на наркосферу [4].

Слід зауважити також на посилення економічної та корупційної складової у структурі вчинених ЗО та ОГ кримінальних правопорушень, зокрема, стійке зростання злочинів, пов'язаних із привласненням майна та зловживанням службовим становищем (ст. 191 КК України): їх загальна кількість зросла майже у 2,5 рази (з 210 у 2022 році до 516 у 2025 році); продемонструвала ріст у 1,9 рази і кількість цих злочинів, вчинених в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 191 КК) (з 28 до 52 випадків). Кількість випадків хабарництва та отримання неправомірної вигоди (ст. 368–370 КК) зросла майже утричі (з 43 у 2022 році до 123 у 2025 році). Майже у 8 разів зросла й кількість вчинених ОГ та ЗО злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї (з 8 у 2022 році до 62 у 2025 році).

Питома вага виявлених крадіжок (ст. 185 КК) протягом досліджуваного періоду зменшилась з 3% у 2022 р. до 1,5% у 2025 р. при тому, що їх кількість залишалася відносно стабільною з невеликим зростанням: 96 у 2022 р. проти 107 у 2025 р. Відзначимо також суттєве зростання кількості закінчених проваджень щодо контрабанди (ст. 201 КК) – з 3 ви-

падків у 2022 році до 25 у 2025 році та незаконної порубки лісу (ст. 246 КК) – з 61 до 202 проваджень.

Натомість на фоні загального зростання злочинності деякі специфічні категорії показали спад: суттєво зменшилась кількість фактів торгівлі людьми (ст. 149 КК) – з 51 у 2022 році до 8 у 2025 році; кількість умисних вбивств (ст. 115 КК) знизилась з 4 випадків до 2 [4].

На основі наявної статистики можна припустити, що у трансвоєнний період, імовірно, слід очікувати необхідності протидії переходу від простих організованих груп до складних злочинних організацій із міжрегіональними зв'язками, що займаються декількома видами злочинної діяльності одночасно; продовження використання злочинними угрупованнями наркобізнесу як основного джерела прибутку, залучення організованих злочинних угруповань до розкрадання фінансової допомоги та державних субвенцій на відновлення через активне проникнення в бюджетну сферу, а також до злочинної експлуатації природних ресурсів, використовуючи при цьому накопичений під час війни арсенал нелегальної зброї.

Список використаних джерел

1. Звіт Національної поліції України за 2025 рік. (2025). URL : <https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/zvit-npu-2025.pdf>.
2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України № 3341-ХІІ від 30.06.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-ІІІ від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Звітність про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. (2022–2025). URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>.

ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Кулик Олександр Георгійович,

доктор юридичних наук, професор,

*головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені
академіка*

В. В. Сташиса НАПрН України

e-mail: alexgkulik@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5172-8996>

Прогнозування ймовірних трансформацій злочинності в країні² в повоєнний період в час, коли війна ще продовжується, є вельми складним завданням. На мою думку, підготовка такого прогнозу в сучасній складній соціально-економічній та кримінальній обстановці має сенс. Воно може дати змогу заздалегідь визначити найбільш небезпечні, довготривалі кримінальні загрози, розробити на цій основі стратегічні рішення, які дозволять після закінчення війни втримати країну від хаосу, своєчасно підготуватися для протидії таким загрозам, які постають перед більшістю країн в такий період.

Для успішного прогнозування повоєнних трансформацій злочинності в країні пропонується використати два методи: прогнозування за історичною аналогією та екстраполяційне прогнозування. Прогнозування за історичною аналогією полягає у встановленні трансформацій злочинності, які мали місце в різних країнах у повоєнні періоди в минулому, їх оцінці і визначенні тих з них, що ймовірно можуть повторитися в Україні. Екстраполяційне прогнозування в цій роботі ми розглядаємо не як передбачення числових значень показників, які будуть змінюватись згідно з встановленою на даний час тенденцією, а як передбачення характе-

¹ Примітка. Тези підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. Реєстр. В УкрІНТЕІ № 0124U005211).

² Ми використовуємо в тезах терміни «злочин», «злочинність» оскільки вони є загальноприйнятими у для позначення цих явищ у світовій кримінології, а також використовуються в літературних джерелах, які ми аналізуємо в цій роботі.

ру тенденцій, які почали проявлятися в даний час і будуть спостерігатися у майбутньому. Ці методи можуть успішно доповнювати один одного і застосовуватись разом.

На основі експрес-дослідження літературних джерел із зазначеної тематики та аналізу наявної статистики злочинності в Україні нами сформовано перелік основних ймовірних трансформацій злочинності в Україні в повоєнний період.

1. Зростання рівня насильницьких злочинів. Більшість дослідників, які вивчали цю проблему, констатували зростання у повоєнний період різних видів насильницьких посягань. Мало місце збільшення чисельності умисних вбивств після Другої світової війни [1] та війни у В'єтнамі [2, Р. 294], а також в ряді інших країн [3]. Окрім умисних вбивств відмічалось зростання випадків бандитизму грабежів і розбоїв, згвалтувань [4]. Зафіксоване також помітне збільшення фактів домашнього насильства [5, 6]. Вчені намагалися визначити комплекс факторів, які обумовили таке зростання кримінального насильства. До них включалися різнопланові процеси і явища: послаблення і делегітимізація політичних інститутів, системи правоохоронних органів; економічний стрес; залучення злочинців під час війни до лав армії [7]; фізичні травми, вплив шкідливих речовин та вживання наркотиків, алкоголю під час війни [8, Р. 14–15]; поширення серед комбатантів ПТСР, який сприяє насильницькій поведінці [9, 10]; поширення в суспільстві, яке пережило війну «духу насильства» [11].

2. Трансформація організованих злочинних угруповань (ОЗУ).

Під час війни трансформація ОЗУ розвивається за декількома напрямками. Як зазначається у звіті Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) щодо стану організованої злочинності в Україні у 2025 р. на тлі послаблення діяльності правоохоронної системи кримінальні угруповання змінюють свої бізнес-моделі. У звіті визначено 5 основних напрямів злочинної діяльності кримінальних угруповань в Україні: торгівля та виробництво наркотиків (особливо метадону); онлайн-шахрайство; торгівля трофейною зброєю; економічна злочинність (контрабанда, масштабні розкрадання, несплата податків); торгівля людьми і сприяння їх незаконному виїзду та ухиленню від мобілізації. Під час війни така діяльність є високолатентною, але після закінчення війни вона стає більш наочною [12; 13]. У повоєнний період ймовірно спостерігався процес залучення

до діяльності ОЗУ демобілізованих військовослужбовців, які мають бойові навички та зброю, а також труднощі з працевлаштуванням та адаптацією в мирному середовищі, що робить їх цінним контингентом для ОЗУ [14].

3. Зростання випадків корупції та масштабних розкрадань в різних сферах державного управління, вчинених високопосадовцями. Така практика в Україні є достатньо поширеною. Тільки за період січень-лютий 2026 р. детективи Національного антикорупційного бюро (НАБУ) пред'явили обвинувачення у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, 40 високопосадовцям, а саме 3 народним депутатам, членам Уряду та їх заступникам, 2 суддям, 1 прокурору, 2 державним службовцям категорії А, 3 керівникам державних підприємств, 29 посадовцям інших категорій [15].

Вчинення таких резонансних діянь спричиняє значну матеріальну шкоду країні, дискредитує державні органи, сприяє поширенню серед населення настроїв неповаги до них. В умовах відновлення країни після закінчення війни такі діяння можуть стати більш частими.

4. Поширення незаконного обігу вогнепальної зброї. С початком війни в Україні відбувався процес інтенсивної роздачі зброї військовим та цивільним громадянам, які прагнули взяти участь у захисті країни. Пізніше у військових та цивільних осіб з'явилась велика кількість трофейної зброї. В країні виникли сприятливі умови для незаконного накопичення вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин, утворення її схронів, зростання фактів їх незаконного обігу. В перші два роки війни чисельність випадків незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами зросла до 4 735 (+16,4%) та 5 582 (+17,9%) відповідно. У наступні два роки темпи зростання цих діянь суттєво зменшилися, і ці показники становили у 2024 р. 5 898 (+5,7%), у 2025 р. – 5 883 (– 0,3%). Відбувається збільшення рівня латентності таких посягань. Як стверджує Заступник Голови Національної поліції України – начальник кримінальної поліції Андрій Небитов, протягом 2025 р. поліція зафіксувала майже 1000 спроб незаконного продажу зброї, з незаконного обігу вилучено 3 392 одиниці вогнепальної зброї та гранатометів та майже 14 000 гранат [16]. Масштабний незаконний обіг зброї в країні ймовірно продовжуватиметься й у повоєнний час.

5. Зростання незаконного обігу наркотичних речовин, кількості осіб, які незаконно вживають наркотики, та кількості наркозлочинів.

Протягом перших років війни чисельність виявлених кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення постійно зростала і становила у 2022 р. – 34 398 (+16,3%), у 2023 р. – 39124 (+13,7%), у 2024 р. – 48 233 (+23,3%). У 2025 р. кількість таких посягань залишилася на рівні попереднього року (49 104; +1,8%).

В Україні в умовах війни, яка супроводжується загибеллю та пораненням значної кількості військовослужбовців та цивільного населення; втратою значної території; руйнацією інфраструктурних об'єктів, житлових будівель; поширення серед громадян станів розпачу, стресу, горя, песимізму створюється сприятлива ситуація для поширення практики незаконного вживання наркотичних засобів, виникнення і розвитку кримінальної інфраструктури їх виготовлення та розповсюдження.

Наведені основні трансформації злочинності у повоєнний період є серйозними і довготривалими. Необхідно постійно моніторити їх стан та своєчасно розробляти заходи протидії таким трансформаціям.

Список використаних джерел

1. LaFree G. *Losing legitimacy: Street crime and the decline of social institutions in America*. Boulder, Colo : Westview Press, 1998. 240 p.
2. Stamatel J. P., Romans S. H. *The Effects of Wars on Postwar Homicide Rates: A Replication and Extension of Archer and Gartner's Classic Study*. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2018. Vol. 34, no. 3. (P. 287–311). URL: <https://doi.org/10.1177/1043986218769989> (date of access: 21.09.2022).
3. Orcutt, Holly K., Lynda A. King, and Daniel W. King. 2003. «Male-Perpetrated Violence among Vietnam Veteran Couples: Relationships with Veteran's Early Life Characteristics, Trauma History, and PTSD Symptomatology.» *Journal of Traumatic Stress* 16(4):381–90.
4. Rousseaux, Xavier, Frederic Vesentini, and Antoon Vrints. 2009. «Violence and War: Measuring Homicide in Belgium (1900–1950).» In *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives*, edited by Sophie Body-Gendrot and Pieter Spierenburg. New York: Springer.
5. Nelson, Elizabeth. 2003. *Civilian Men and Domestic Violence in the Aftermath of the First World War*. *Journal of Australian Studies* 27:97–108.

6. Nelson, Elizabeth 2007. Victims of War: The First World War, Returned Soldiers, and Understandings of Domestic Violence in Australia. *Journal of Women's History*. 19(4):83–106.
7. MacManus, Deirdre, Kimberlie Dean, Margaret Jones, Roberto J. Rona, Neil Greenberg, Lisa Hull, Tom Fahy, Simon Wessely, and Nicola T. Fear. 2013. «Violent Offending by UK Military Personnel Deployed to Iraq and Afghanistan: A Data Linkage Cohort Study.» *Lancet* 381:907–17.
8. Gartner R., Kennedy L. War and Postwar Violence. *Crime and Justice*. 2018. Vol. 47, no. 1. (P. 1–67). URL: <https://doi.org/10.1086/696649> (date of access: 13.09.2022).
9. Drummond, Katie. 2013. «This Is Your Military on Drugs.» *New Republic*, February 5. <https://newrepublic.com/article/112269>.
10. Wing, Nick, and Matt Ferner. 2015. «Veterans Can Get All of These Prescription Drugs to Treat PTSD, but Not Weed.» *Huffington Post*, June 23. <http://www.huffingtonpost.ca/entry/veterans-ptsd-marijuana-n-7506750>.
11. Bongers, Willem A. 1916. *Criminality and Economic Conditions*. Translated by Henry P. Horton. Boston: Little Brown. (Originally published 1905 as *Criminalité et conditions économiques*.)
12. Höglund, Kristine. 2008. «Violence in War-to-Democracy Transitions.» In *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, edited by Amanda K. Jarstad and Timothy D. Sisk. New York: Cambridge University Press.
13. Cockayne, James, and Adam Lupel. 2009. «Introduction: Rethinking the Relationship between Peace Operations and Organized Crime.» *International Peacekeeping* 16(1):4–19.
14. Call, Charles T., and William Stanley. 2001. «Protecting the People: Public Security Choices after Civil Wars.» *Global Governance* 7:151–72.
15. Інформація про результати розслідувань НАБУ за січень-лютий 2026 року. Офіційний вебсайт НАБУ. URL: <https://surl.li/yaqfrz> (дата звернення: 01.04.2026).
16. Андрій Небитов: щодня Нацполіція повідомляє до 13 підозр за незаконний обіг зброї. 27 грудня 2025. Вебсайт видання LB.ua («Лівий Берег»). URL: <https://surl.li/bxdhby> (дата звернення: 12.04.2026).

ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЗА ЗЛОЧИННІ ДІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ¹

Калініна Аліна Владиславівна,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
e-mail: alina.kalinina@ukr.net*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8015-0807>

Для кожної людини XXI століття значення слова «справедливість» є, мабуть, індивідуальним. Особливо гостро ця категорія сприймається людьми, які опинилися у центрі зовнішнього чи внутрішнього державного конфлікту, збройної агресії, гібридної війни, масових порушень прав людини та інших надзвичайних суспільно-політичних потрясінь, що викликають необхідність у застосуванні механізмів перехідного правосуддя для подолання їх наслідків.

Одним із словникових визначень справедливості є інтерпретація її як людських відносин, дій, вчинків, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [1]. У філософській літературі під справедливістю розуміється моральний принцип, що означає покарання за зло та відплату за добро [2, с. 270].

Із 1970-х років у філософських дослідженнях справедливість розглядається у формальному, змістовному та процедурному аспектах. Перший втілюється в принципі формальної рівності, що конкретизується у вимогах рівності перед законом, рівності перед судом, рівності прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [3, с. 4]. Другий має на меті додержання певних принципів, за допомогою яких можна з'ясувати, що конкретно належить кожному з учасників суспільних відносин. Головним чином цей аспект справедливості «відповідає» за пропорційність

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [3, с. 4]. Справедливість у третьому аспекті виражається у додержанні процедурних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату, тієї чи іншої дії, незалежно від інших обставин (тобто, будь-який результат є справедливим за додержання процедури) [3, с. 4]. Зважаючи на таку триєдність, можна зробити припущення і про наскрізний характер справедливості для особливого юридичного виміру – концепції перехідного правосуддя.

Яким же є значення справедливості для концепції перехідного правосуддя? Безумовно, ця категорія міцно вбудована в усі її елементи, якими є: кримінальне переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини; відшкодування шкоди жертвам конфлікту; встановлення істини як об'єктивна та неупереджена документальна реконструкція подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди; інституційні реформи, які можуть стати гарантією неповторення конфлікту (очищення органів влади (люстрація), реформа сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ) [4, с. 11]. Погоджуючись із думкою А. Благої та О. Мартиненка, відзначимо, що поєднуючи за своєю суттю одночасно підходи рестрибутивної та відновлюваної юстиції, перехідне правосуддя можна розуміти як концепцію не лише процесу правосуддя під час перехідного періоду, а й справедливого ставлення з боку закону до всіх учасників конфліктних процесів у суспільстві [5, с. 31].

Із 2014 року в Україні відбувається трансформація суспільного уявлення про загальну справедливість, що пов'язане із гострою необхідністю надання відсічі загарбницьким діям рф. Загибель українців від ворожих обстрілів (як військовослужбовців, так і мирного населення), захоплення їх у полон і тримання в нелюдських умовах, втрата громадянами родичів і близьких, майна, житла тощо набуло всеохоплюючого масштабу починаючи із 23 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне вторгнення рф на територію нашої держави. За даними дослідження суспільної думки українців, проведеного на замовлення Національної платформи стійкості та згуртованості агенцією «InfoSapiens» у квітні 2024 року 40% населення відчуває брак справедливості [6]. За результатами іншого соціологічного дослідження, під час повномасштабного вторгнення змінилося й сприйняття українцями соціальної нерівності:

якщо у 2019 році цей показник складав 94,1%, то в 2024 році – 73,5% [7]. Основними формами соціальної нерівності визнані нерівна мобілізація та корупція під надання допомоги, зокрема ВПО [7]. Наведене свідчить про загострення відчуття несправедливості стосовно особи, виникнення негативних емоційних станів, що призводять до значного психологічного напруження як у суспільстві в цілому, так і в окремої особи зокрема. Слід також підкреслити характер суспільного запиту на справедливість серед українців: він охоплює не лише зовнішній аспект конфліктної ситуації, в якій опинилася наша держава, а й підсилюється конкретною життєвою ситуацією кожного українця.

У межах розроблення фундаментального дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» колективом науковців відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у липні-жовтні 2025 року було проведено опитування громадян (кількість респондентів: 3 752 особи). Зважаючи на вагомість відчуття справедливості, особливо під час перебування протягом тривалого часу в умовах воєнного стану, респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Які, на Вашу думку, заходи допоможуть якомога скоріше відновити справедливість за злочинні дії РФ проти України?». Найдієвішими заходами було визначено¹:

- 1) відновлення зруйнованого за рахунок РФ – 66% опитаних;
- 2) повернення до України всіх військовополонених та цивільних осіб, насильно утримуваних РФ – 65% опитаних;
- 3) покарання воєнних злочинців – 62%;
- 4) виплата справедливої компенсації постраждалим від злочинних дій РФ за її рахунок – 60%;
- 5) встановлення санкцій проти РФ – 50%;
- 6) залучення міжнародної спільноти до всіх процесів відновлення справедливості за злочинні дії РФ проти України – 48%;
- 7) виключення РФ як країни-агресора з міжнародних організацій – 43%;
- 8) вшанування пам'яті всіх загиблих військових і цивільних – 43%;

¹ Примітка. Респондентам було запропоновано обрати кілька варіантів відповідей, тому загальна сума опитуваних перевищує 100%.

9) відтворення історичної правди про перебіг подій, пов'язаних з агресією РФ проти України – 34%;

10) інше – 3%.

Отже, емпіричним шляхом підтверджено, що справедливість та її сприйняття як на індивідуальному, так і на груповому рівні – наскрізна категорія для всіх елементів перехідного правосуддя. Її відновлення – одна із ключових потреб для України, тому й кримінологічний аналіз відповідного суспільного запиту стане в нагоді при виявленні пріоритетних напрямів реалізації механізмів перехідного правосуддя, у тому числі й криміногенних ризиків. Адже останні властиві для кожного із компонентів практики здійснення перехідного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Справедливість. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
2. Прийма С. Принципи справедливості тлумачення норм права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2/2015. С. 269–280. URL : <https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182331>.
3. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1 (3). URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11koaksu.pdf>.
4. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 64 с. URL : <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIALOGUE-IN-THE-MODEL-OF-TRANSITIONAL-JUSTICE-STUDY-2020.pdf>.
5. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30–35. DOI : <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.941>.
6. Зберігати стійкість українцям найбільше допомагають віра в ЗСУ, родина, робота, віра та волонтерство, дослідження Info Sapiens. URL : <https://cs.detector.media/community/texts/186113/2024-05-15-zberigaty-stiykist-ukraintsyam-naybilshhe-dopomagayut-vira-v-zsu-rodyna-robota-vira-ta-volonterstvo-doslidzhennya-info-sapiens/>.
7. Блоха Я. Є., Савонова Г. І. Соціальна справедливість в умовах воєнного стану. *Філософія та управління*. 2025. № 12 (16). DOI : <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.12.10>.

ЧИННИКИ МОЖЛИВОГО ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ¹

Новіков Олег Володимирович,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса*

Національної академії правових наук України,

e-mail: novikov.kh@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2047-1665>

1. Серед методів прогнозування злочинності особливе місце посідає соціологічний метод, сутність якого полягає в отриманні та аналізі суджень населення щодо ймовірних змін криміногенної ситуації в майбутньому. Цей метод дає можливість, зокрема, дослідити суспільні очікування тенденцій розвитку злочинності, а також виявити чинники, які в масовій свідомості пов'язуються з такими тенденціями.

З метою з'ясування уявлень населення стосовно злочинності у повоєнний період науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України було проведено онлайн-опитування населення, у якому взяли участь 1704 респонденти. Опитування тривало з 14 серпня по 16 вересня 2025 року, а анкета поширювалася через соціальні мережі, зокрема через телеграм-канал «Адвокат права» з аудиторією близько 1 млн 200 тис. підписників. Участь респондентів була добровільною, анонімною і не передбачала збору будь-яких персональних даних.

Разом із тим використаний спосіб формування масиву відповідей свідчить про не випадковий характер вибірки, у зв'язку з чим результати доцільно інтерпретувати передусім лише як відображення громадської думки, а не як статистично репрезентативний соціологічний прогноз.

¹ Публікація підготовлена у межах виконання в НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер державної реєстрації 0124U005211), що фінансується за рахунок державного бюджету.

2. З метою з'ясування того, які саме чинники, на думку населення, можуть найбільше позначитися на зростанні злочинності у повоєнний період, респондентам було поставлено запитання: «На вашу думку, які з наведених факторів можуть найбільше вплинути на зростання рівня злочинності у перші три роки після завершення війни?». У межах відповіді дозволялося обрати не більше п'яти варіантів.

Отримані результати свідчать, що уявлення населення про чинники можливого зростання злочинності у перші три роки після завершення війни мають комплексний характер.

Найчастіше респонденти пов'язували таке зростання з психологічними наслідками війни (ПТСРом, агресією, девіантною поведінкою), а також поширенням серед населення настроїв песимізму через невизначене майбутнє, розпач, недовіру до влади (92,8%); соціально-економічною кризою (бідністю, безробіттям) (85,6%); наявністю великої кількості вогнепальної зброї, вибухових речовин та боєприпасів в обігу серед населення України (82%); поширенням пияцтва та наркотизму (73,8%); демобілізацією військовослужбовців Сил оборони України та втрата ними попереднього рівня грошового забезпечення, а також відсутність ефективної державної політики з ресоціалізації учасників бойових дій та демобілізованих (63,7%). Це дає підстави стверджувати, що у масовій суспільній свідомості основні криміногенні ризики повоєнного періоду концентруються у трьох площинах: психологічній, соціально-економічній та безпековій.

Меншою, але все ж помітною, виявилася частка респондентів, які пов'язують можливе зростання злочинності зі зниженням рівня довіри до правоохоронної та судової систем (54,3%), знищенням та/або пошкодження житлового фонду, об'єктів промисловості, сільського господарства, енергетичної, транспортної та іншої інфраструктури (37,8%); відсутністю ефективного контролю за злочинністю через надвелике навантаження на правоохоронні та судові органи (37,6%); відсутністю соціальної згуртованості та взаємоповаги з приводу різних аспектів соціального життя (зокрема, мовного питання, бачення майбутнього країни, курсу на євроінтеграцію) (37,1%); дестабілізацією політичної ситуації або зростанням політичного популізму (34,5%); зростанням тіньового сектору економіки внаслідок надмірного податкового та/або регуляторного тиску (32,8%); безкарністю представників країни-агресора та кола-

борантів (30,5%). Це свідчить, що частина опитаних убачає джерела повоєнної злочинності також у послабленні інституційної спроможності держави та суспільних механізмів контролю.

Водночас найменш значущими респонденти визнали окремі фактори, пов'язані з недостатнім контролем з боку держави на деокупованих територіях (23,3%); зменшенням рівня політичної, гуманітарної та фінансової підтримки з боку країн-партнерів (22,8%); масовим внутрішнім переміщенням населення та повернення біженців (22%); послабленням інститутів соціального контролю (зокрема, сім'ї, громади, системи освіти) (15,6%). Зазначене може свідчити про другорядне місце цих чинників у структурі суспільних очікувань щодо повоєнної злочинності.

3. Окрім цього, у межах дослідження респондентам було поставлено окремі уточнювальні запитання щодо впливу окремих чинників на криміногенну ситуацію у перші три роки після завершення війни. Зокрема, йшлося про можливі наслідки масової демобілізації військовослужбовців, а також про вплив поширеності пияцтва та наркотизму серед населення на рівень злочинності. Такий підхід дав змогу не лише зафіксувати загальне місце відповідних чинників у структурі суспільних очікувань, а й глибше з'ясувати, якою мірою населення вважає їх самостійними «драйверами» можливого погіршення криміногенної ситуації у повоєнний період.

Результати показали, що масову демобілізацію військовослужбовців більшість респондентів розглядає як чинник, здатний негативно вплинути на криміногенну ситуацію. Так, 66,3% опитаних вважають, що вона істотно погіршить ситуацію, а ще 21,8% – що такий вплив матиме місце, хоча й буде незначним. Своєю чергою, лише 4,5% населення вказали, що масова демобілізація військовослужбовців не матиме помітного впливу, або взагалі сприятиме зменшенню злочинності (3,1%).

Подібним чином оцінено і вплив поширеності пияцтва та наркотизму. Зокрема, 51% респондентів вказали, що цей фактор суттєво сприятиме зростанню злочинності, а 36,6% – що він може стати одним із ключових чинників такого зростання злочинності серед демобілізованих осіб. Незначна частина респондентів (8,7%) зазначила, що вплив поширеності пияцтва та наркотизму буде обмеженим, за умови вжиття профілактичних заходів, а інша частина – що не очікує значного впливу поширеності цих явищ на криміногенну ситуацію.

4. Отже, проведене дослідження показало, що суспільні очікування щодо динаміки злочинності у повоєнний період формуються під впливом комплексу взаємопов'язаних ризиків психологічного, соціально-економічного, безпекового та інституційного характеру. Це свідчить про багатофакторну природу очікуваних криміногенних змін у перші роки після завершення війни та підтверджує можливість використання соціологічного методу для виявлення найбільш чутливих проблемних зон. Отримані результати можуть бути використані як емпіричне підґрунтя для подальших кримінологічних прогнозів і визначення пріоритетів у системі запобігання злочинності у повоєнній Україні.

РОЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ПРОГНОСТИКИ¹

Кабанець Вадим Олексійович,

кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

e-mail: valawyer.kh@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6699-4540>

Кримінологічне прогнозування злочинності є однією з галузей (складовою частиною) системи юридичного (правового) прогнозування. Кримінологічне прогнозування не існує ізольовано, а інтегровано у ширшу прогностичну діяльність у сфері права та держави.

Саме юридичне (правове) прогнозування є підвидом соціального прогнозування спрямованого на науково обґрунтоване передбачення розвитку правових явищ, процесів, інститутів, законодавства, правозастосовної практики та інших елементів правової системи держави [1, с. 40].

Воно є частиною загальної системи соціальної прогностики (поряд із економічним, політичним, демографічним та іншими видами прогнозування).

Метою юридичного прогнозування є забезпечення випереджального, науково обґрунтованого управління правовими процесами, вдосконалення законодавства, підвищення ефективності правозастосування та запобігання негативним правовим наслідкам [1, с. 46].

У свою чергу, юридичне (правове) прогнозування є системою до складу якого віднесені галузеві правові складники. Кримінологія, як галузь правознавства, об'єктивно є частиною системи юридичних наук. Звідси кримінологічне прогнозування – це галузь юридичного прогнозування.

Зокрема, прогнозування злочинності неможливе без правового (юридичного) аспекту, так як злочинність – це соціально-правове явище.

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ №0124U005211).

Злочинність має як соціальну природу (причини, умови, детермінанти), так і юридичну (кваліфікація, кримінально-правові наслідки, правові механізми протидії).

Кримінологічне прогнозування є різновидом соціального прогнозування, але з чітко вираженим правовим компонентом: аналіз кримінального законодавства, правових механізмів запобігання, кримінологічної експертизи законопроектів тощо.

Таким чином, кримінологічне прогнозування не є самостійним видом соціального прогнозування, а становить спеціалізовану галузь юридичного прогнозування, що фокусується саме на прогнозуванні злочинності, її детермінантів, особи злочинця, жертв та заходів протидії.

Основними характеристиками кримінологічного прогнозування, як частини юридичної прогностики є об'єкт прогнозу: злочинність у цілому, окремі її види, рецидивна, групова, професійна злочинність, особистість злочинця, віктимність тощо.

Метою кримінологічного прогнозування є встановлення можливих змін рівня, структури, динаміки злочинності; виявлення нових видів злочинів; прогнозування ймовірності вчинення злочину конкретною особою; обґрунтування кримінологічної політики та планування запобіжних заходів.

Завданням прогнозу є забезпечення держави та суспільства випереджальною інформацією для розробки стратегій протидії злочинності, внесення змін до законодавства, проведення кримінологічної експертизи нормативних актів.

Кримінологічне прогнозування тісно пов'язане із іншими елементами юридичного прогнозування, а саме з прогнозуванням розвитку кримінального права, кримінального процесу, оперативного-розшукової діяльності, судової системи тощо.

У системі юридичного прогнозування, кримінологічне прогнозування є основою для розробки кримінологічної політики держави; планування боротьби зі злочинністю (державні та регіональні програми); законодавчого забезпечення протидії злочинності; діяльності правоохоронних органів (поліція, прокуратура, суди) [2, с. 6–9].

Без кримінологічного, юридичного прогнозування було б неповним, оскільки злочинність – один із найдинамічніших і соціально небезпечних об'єктів правового регулювання.

Висновок: Кримінологічне прогнозування злочинності не є периферійним, а посідає центральне місце в системі юридичного прогнозування, оскільки безпосередньо пов'язане з охороною правопорядку, забезпеченням законності та захистом прав і свобод людини. Воно поєднує соціальний і юридичний аспекти, роблячи юридичне прогнозування більш практичним і дієвим інструментом державної політики.

Список використаних джерел

1. Оніщук І. І. Правовий моніторинг: техніка прогнозування – Право і громадянське суспільство. 2014. №3. С. 38–48 URL : <http://lcslaw.knu.ua/2014-3.pdf>.
2. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

СУЧАСНІ МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ: ВПЛИВ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА СТРАТЕГІЯ МАЙБУТНЬОГО

Журавель Віталій Володимирович,

доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Як відомо, у теперішній час кримінологічне прогнозування розвитку явища злочинності вийшло далеко за межі традиційного аналізу статистичної звітності та застосування апробованих методів пізнання. В умовах повномасштабної агресії РФ проти України, коли чимало соціальних зв'язків деформовані або втрачені, а безпековий ландшафт є вельми динамічним, змінюючись буквально щоденно, класична кримінологічна методологія демонструє обмеженість, втрачаючи свою ефективність під час організації реалізації завдань щодо забезпечення суспільства від криміналу. У цьому зв'язку постає гостра потреба у зміні підходу до кримінальної реальності – від констатації наслідків до інтелектуального далекоглядного випередження загроз і ризиків. До того ж актуальність кримінологічного прогнозування для України зумовлена і зростанням рівня латентної злочинності, і необхідністю заздалегідь передбачати ризики, що виникають через міграційні процеси, безконтрольне поширення зброї та численні посттравматичні деформації у нашому суспільстві. З огляду на це сучасний кримінологічний прогноз виступає важливим інструментарієм для забезпечення національної безпеки у широкому сенсі цього слова, що вимагає синергії класичних кримінологічних теорій, передових цифрових технологій та розуміння психології і логіки (там, де вона проглядається) війни. Останній факт – війна – вніс непередбачувані корективи в процес кримінологічного моделювання ситуацій щодо подальшого розвитку злочинності. Війна фактично унеможливила побудову одномірного прогнозу, який базувався б на лінійній екстраполяції минулих тенденцій. Якщо в мирний час ми могли з певною ймовірністю спрогнозувати динаміку злочинності, спираючись на стабільні соціально-економічні показники та відносну передбачуваність міграційних потоків, то сьогодні будь-яка спроба застосувати такі алгоритми приречена на по-

хибку, а отже, на невдачу. У цьому зв'язку у спеціальній літературі справедливо наголошується на тому, що майбутній стан злочинності неможливо прогнозувати без побудови спочатку пошукового прогнозу тенденцій ходу і характеру воєнних дій та їх соціальних наслідків [1, с. 47].

У теперішній час методологічний апарат прогнозування криміногенних процесів зазнає неабиякої трансформації під тиском технологій великих даних (Big Data). Якщо раніше кримінологічна наука спиралася переважно на екстраполяцію історичних тенденцій, то сьогодні ефективність такого підходу є мінімальною через безпрецедентність й непередбачуваність поточних глобальних і локальних подій. Тому на зміну кримінологічної «класики» приходять алгоритми машинного навчання, зокрема нейронні мережі, здатні ідентифікувати й встановити складні нелінійні кореляції між соціально-економічними індикаторами – такими як, наприклад, рівень вимушеної міграції, швидкість інфляції чи поширення певних типів кіберзагроз – та рівнем злочинності [2]. Цей перехід ознаменовує перенесення акцентів від ретроспективного аналізу до проактивної предиктивної аналітики, в якій кримінологія трансформується у науку «реального часу».

Сучасні нейромережеві моделі дозволяють опрацьовувати масиви даних, які раніше вважалися «інформаційним шумом», перетворюючи їх на цінні прогностичні маркери й показники. Наприклад, замість того, щоб патрулювати територію на основі статистики злочинів минулих років, алгоритми машинного навчання можуть вираховувати зони найвищого ризику в межах найближчих годин, враховуючи комбінацію таких чинників, як погодні умови, графіки виплат соціальної допомоги, потоки людей та емоційну тональність повідомлень у соціальних мережах. Водночас надзвичайно перспективним є геопросторове прогнозування (Hotspot analysis) із використанням ГІС-технологій, яке дозволяє правоохоронцям виявляти зони підвищеного ризику в реальному часі. Проте впровадження таких методів потребує інтеграції даних із різних джерел: від баз поліції до соціальних служб, а так само OSINT-моніторингу, що створює єдине аналітичне поле для проактивного реагування на злочинні виклики.

Показовим прикладом ефективності такого підходу є дослідження А. Bogomolov et al. (2014). Так, вчені довели, що інтеграція динамічних даних про соціальну мобільність із демографічними характеристиками

дозволяє перейти від реактивних до предиктивних моделей контролю. При цьому автори встановили, що структура взаємодій між мешканцями міського середовища, зафіксована через дані мобільних операторів, є значно надійнішим індикатором кримінальних ризиків, ніж традиційна статистика чи показники щільності населення. Використовуючи нейромережевий аналіз для виявлення прихованих закономірностей у «змішуванні» соціальних груп у міському просторі, дослідники змогли ідентифікувати зони потенційної небезпеки ще до моменту вчинення правопорушень [3].

Таким чином, перехід до аналізу нелінійних кореляцій між соціальними маркерами негативного характеру та людською поведінкою дозволяє правоохоронним органам не просто констатувати стан злочинності, а завчасно нейтралізувати криміногенні ризики шляхом точкових соціальних «втручань». У результаті ми спостерігаємо формування нової парадигми й стратегії майбутнього, в яких головним дослідницьким питанням стає не стільки «де і коли відбудеться наступний злочин», скільки «яка комбінація соціальних детермінант створює умови для невідвортної девіації». Це вимагає створення національної інтелектуальної системи прогнозування, яка об'єднує, повторимося, класичне кримінологічне знання, новітні цифрові технології та глибоке розуміння психологічних коренів та наслідків війни. Застосування таких методів перетворює сучасну кримінологію на інструмент ефективного управління державними процесами, що є важливим для збереження національної безпеки в умовах глобальної турбулентності загалом та повномасштабної збройної агресії РФ проти України, зокрема, як у період воєнного стану, так і в контексті подальшого післявоєнного відновлення нашої країни.

Водночас впровадження високотехнологічних методів породжує нові виклики. Цифровізація злочинності вимагає від кримінолога навичок аналізу цифрових слідів та розуміння механізмів спеціальних інформаційно-психологічних операцій, які безпосередньо впливають на криміногенну ситуацію. Тут нерідко виникає фундаментальна етична дилема, що криється в ризику алгоритмічних упереджень, коли через використання неповних або викривлених даних штучний інтелект може дискримінувати окремі соціальні групи. Відтак, майбутнє кримінологічного знання лежить у площині «людиноцентричного» прогнозування, де по-

тужні обчислювальні можливості алгоритмів проходять крізь фільтр критичного мислення експерта-кримінолога.

Підсумовуючи висловлене, можна стверджувати, що перехід від моделі «злочин – розслідування – покарання» до моделі «виявлення передумов – запобігання» є найбільш бажаним шляхом для України. Це вимагає створення інтегрованих аналітичних центрів, підготовки фахівців нового формату – кримінологів-аналітиків, що володіють методами Data Science [4], та, найголовніше, розробки стратегій прогнозування, адаптованих до особливостей повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Поклад В. І. Соціальні параметри кримінологічного прогнозування. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін. 2022. С. 46–48.
2. Spatial analysis of social vulnerability and crime disparities through interpretable machine learning. URL: <https://nij.ojp.gov/funding/awards/15pnij-24-gg-01573-ress>.
3. Bogomolov, A., Lepri, B., Staiano, J., Oliver, N., Pianesi, F., & Pentland, A. Once upon a crime: Towards crime prediction from demographics and mobile data. *Proceedings of the 16th International Conference on Multimodal Interaction* (November 12–16, 2014). Istanbul: Boğaziçi University, 2014. P. 427–434.
4. Карчевський М. В. Використання методології Data Science для дослідження протидії злочинності в Україні. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін. 2022. С. 25–33.

МОБІНГ ЯК ФОНОВЕ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩЕ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

Захожай Костянтин Сергійович,

*аспірант відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса*

НАПрН України

e-mail: axonbeat@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9314-364X>

У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема мобінгу набуває особливої актуальності у зв'язку з наслідками повномасштабної війни, соціальною нестабільністю та психологічною травматизацією населення. Адже трудова діяльність особи та обстановка, в якій вона здійснюється, – це базис життєдіяльності людини. І коли в цій сфері виникає психологічне напруження, негативні емоції, конфлікти і т.п., ситуація може перейти із цілком побутової у кримінальну. Є цілком обгрунтоване припущення про те, що післявоєнний період може характеризуватися складними процесами соціальної адаптації населення, що може призвести, у тому числі, й до зростання рівня конфліктності у трудових колективах. Це одна із причин, чому питання запобігання мобінгу потребує комплексного кримінологічного аналізу.

У науковій літературі мобінг визначається як форма систематичного психологічного тиску, приниження або дискримінації працівника в трудовому колективі [1, с. 146]. Дослідники наголошують, що мобінг проявляється через постійне створення негативної атмосфери для окремого працівника, ізоляцію, психологічне переслідування та створення умов, які змушують особу залишити робоче місце [2, с. 211]. Водночас мобінг є не лише трудовою чи психологічною проблемою, а й соціально небезпечним явищем, що має кримінологічне значення.

Науковці зазначають, що мобінг безпосередньо пов'язаний із психологічним насильством та агресією у трудових відносинах [3, с. 241]. Так, О. Смук визначає мобінг як наслідок «злоякісної агресії», яка реалізується через систематичний психологічний вплив на жертву [3, с. 242]. У свою чергу, М. Величко наголошує, що мобінг є «видом психологіч-

ного насилля у взаємовідносинах групи й особистості» [4, с. 18]. Такі наукові підходи свідчать про те, що мобінг має комплексний характер і може виступати фоновим фактором для вчинення кримінальних правопорушень.

Після завершення війни в Україні очікується суттєве зростання психологічного навантаження на суспільство. Значна частина населення перебуватиме у стані хронічного стресу, емоційного виснаження та соціальної дезадаптації. У кримінологічній науці традиційно визнається, що кризові соціальні процеси та економічна нестабільність сприяють поширенню девіантної поведінки [5, с. 97]. Саме тому у післявоєнний період існує висока ймовірність збільшення кількості випадків мобінгу у сфері праці.

Особливу увагу слід приділити категорії ветеранів війни, військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. Повернення до цивільного життя часто супроводжується труднощами психологічної адаптації та інтеграції у трудові колективи. Науковці зазначають, що дискримінація або психологічний тиск щодо осіб, які пережили травматичний досвід, може призводити до підвищеної агресивності, конфліктності та соціальної ізоляції [6, с. 99]. У такому випадку мобінг здатний виступати каталізатором більш небезпечних форм девіантної, а головне – протиправної поведінки.

Дослідники підкреслюють, що мобінг часто виникає у колективах із високим рівнем конкуренції, емоційної напруги та відсутністю ефективного управління конфліктами [2, с. 212]. У післявоєнних умовах в Україні конкуренція за робочі місця, економічна нестабільність та скорочення ресурсів можуть посилити негативні тенденції у трудових відносинах. Це створює сприятливі умови для формування латентних форм психологічного насильства у професійному середовищі.

Важливим етапом у протидії мобінгу стало законодавче закріплення відповідальності за його вчинення. У наукових працях наголошується, що внесення змін до трудового законодавства України та встановлення адміністративної відповідальності за мобінг стало важливим кроком у сфері захисту трудових прав працівників [7, с. 86]. Водночас науковці зазначають, що ефективність реалізації таких норм залишається недостатньою через складність доказування психологічного насильства та латентний характер мобінгу [7, с. 88].

На думку В. Ю. Кікінчука, І. М. Рязанцевої та Д. О. Лещенка, важливим напрямом протидії мобінгу є формування системи профілактики

психологічного насильства у трудових колективах [8, с. 123]. Дослідники пропонують впровадження спеціальних механізмів психологічної підтримки працівників, програм медіації конфліктів та внутрішніх процедур реагування на випадки мобінгу [8, с. 125]. Особливого значення такі заходи набувають саме у післявоєнний період, коли рівень психологічної напруги у суспільстві залишатиметься високим.

Окрім того, важливим напрямом профілактики мобінгу є підвищення рівня правової культури населення та роботодавців. У науковій літературі наголошується, що значна кількість працівників не усвідомлює фактів психологічного насильства або не знає механізмів захисту своїх прав [1, с. 147]. Це сприяє латентності мобінгу та ускладнює його виявлення. Саме тому необхідним є проведення інформаційних кампаній, професійних тренінгів та правопросвітницьких заходів.

У кримінологічному аспекті мобінг слід розглядати як соціально шкідливе явище, здатне негативно впливати на рівень злочинності та психологічний стан суспільства. Адже систематичний психологічний тиск може призводити до депресивних станів, професійної дезадаптації, конфліктів та агресивної поведінки [3, с. 242]. У деяких випадках наслідками мобінгу стають самогубства, насильницькі дії або тяжкі психологічні розлади [4, с. 19].

Отже, післявоєнний період в Україні супроводжуватиметься підвищеним ризиком поширення мобінгу у сфері трудових відносин. Основними факторами, що сприятимуть цьому процесу, є психологічна травматизація населення, економічна нестабільність, конкуренція за робочі місця та складність соціальної адаптації окремих категорій громадян. Аналіз кримінологічних джерел дозволяє зробити висновок, що мобінг є не лише формою психологічного насильства, але й фактором криміногенного впливу, який може детермінувати інші форми девіантної поведінки. У зв'язку з цим держава повинна забезпечити ефективну систему профілактики мобінгу, яка включатиме правові, соціальні, психологічні та організаційні механізми протидії цьому негативному явищу.

Список використаних джерел

1. Дудко А., Стрельченко О. Адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу». *Науковий вісник Ужгородського національного універ-*

ситету. Серія: Право. 2022. № 74. С. 145–149. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.43>.

2. Красюк Т. В., Федорченко А. О. Мобінг: причини виникнення та способи подолання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 210–214. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.25>.
3. Смуk О. Мобінг як наслідок зл�якїсної агресїї. *Науковий вїсник Ужгородського унїверситету. Серїя: Педагогїка. Соцїальна робота*. 2018. № 43. С. 240–243. DOI : [10.24144/2524-0609.2018.43.260-264](https://doi.org/10.24144/2524-0609.2018.43.260-264).
4. Величко М. Теоретичнї пїдходи до феномена мобїнгу в сучаснїй психологїчнїй лїтературї. *Вїсник Київського нацїонального унїверситету їменї Тараса Шевченка. Психологїя*. 2018. № 2 (9). С. 17–20. DOI : [https://doi.org/10.17721/BSP.2018.2\(9\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2018.2(9).3).
5. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. Крїмїнологїя: навчальний посїбник. Київ: Атїка, 2010. 312 с.
6. Тимошенко І. В. Соцїально-психологїчна характеристика об'єктїв мобїнгу: огляд сучасних зарубїжних концепцїй. *Вїсник НТУУ «КПІ». Полїтологїя. Соцїологїя. Право*. 2012. № 1(13). С. 98–102.
7. Теремецький В. Ю., Фастовець Н. В. Правове регулювання адмїнїстративної вїдповїдальностї за вчинення мобїнгу в Українї. *Науковї записки*. Серїя: Право. 2023. № 14. С. 85–90. DOI : [10.36550/2522-9230-2023-14-84-89](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-84-89).
8. Кїкїнчук В. Ю., Рязанцева І. М., Лещенко Д. О. Адмїнїстративно-правовї засади запобїгання та протїдїї мобїнгу: питання сьогодення. *Науковї записки*. Серїя: Право. 2023. № 15. С. 122–127. DOI : [10.36550/2522-9230-2023-15-56-60](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-56-60).

Дискусійна панель
«Актуальні питання сучасної соціальної
практики: міждисциплінарна панорама»

СИСТЕМА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ
ТА ІДЕОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ РОЗДІЛУ
«КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ»¹

Борисов Вячеслав Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташица
Національної академії правових наук України,
email: borisov.v.i.1943@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0291-9347>

Новікова Катерина Андріївна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії
правових наук України,
email: knovikova.ua@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8646-3441>

У 2026 році виповнилося 25 років від дня прийняття чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України): 05 квітня 2001 року його було ухвалено Верховною Радою України, а 01 вересня 2001 року

¹Примітка. Публікація підготовлена у межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташица НАПрН України.

він набрав чинності. Прийняттю КК України передувала тривала й напружена робота над його проектом, що здійснювалася у 1992–2001 роках робочою групою, до складу якої увійшли провідні вчені та практики у галузі кримінального права [1, с. 355]. Вже на етапі підготовки проекту КК України фахівці в галузі кримінального права високо оцінювали його концептуальні положення. Зокрема, наголошувалося, що проєкт ґрунтується на гуманістичних і демократичних засадах, орієнтований передусім на охорону прав і свобод людини та громадянина, а також загалом відповідає тогочасному рівню розвитку юридичної науки й потребам суспільства [1, с. 364–365].

Одним із ключових завдань, що поставили перед розробниками проекту КК України, було визначення структури його Особливої частини. У процесі підготовки проекту науковці обґрунтували необхідність поділу статей Особливої частини на окремі групи – розділи, розташовані у визначеній послідовності. Критерієм такої послідовності стали три блоки соціальних цінностей: (1) людина, її життєво важливі законні інтереси, права та свободи; (2) інтереси суспільства; (3) інтереси держави. У такий спосіб було закладено ідеологічну основу нового кримінального законодавства України, зорієнтовану на пріоритет людини, а також збережено системний принцип побудови Особливої частини КК України, підґрунтям якого є родовий об’єкт кримінально-правової охорони [2, с. 397].

Саме родовий об’єкт став критерієм науково обґрунтованої класифікації злочинів, а в сучасній термінології – кримінальних правопорушень, та відповідних ним норм Особливої частини КК України. На цій основі норми було систематизовано в межах окремих розділів Кодексу залежно від спрямованості посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини [3, с. 18].

Особлива частина КК України як у проєкті, так і в чинній редакції відкривається розділом I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» (у редакції Закону України №4268-IX від 26.02.2025). Саме ця обставина свого часу стала предметом однієї з найбільш жвавих дискусій щодо системи Особливої частини КК України. Окремі науковці, народні депутати України та практики висловлювали заперечення проти розміщення цього розділу на першому місці, пропонуючи віднести його до блоку розділів, спрямованих на охорону інтересів держави.

Водночас розробники проєкту КК України виявили принципівість у питанні визначення місця цього розділу в системі Особливої частини. Вони виходили з того, що його призначення є ширшим, ніж звичайний захист інтересів держави. Йдеться про кримінально-правову охорону України як особливої соціальної спільності людей, об'єднаних спільною територією, ментальністю, звичаями, соціальними зв'язками, уявленнями про права, свободи й законні інтереси, а також заінтересованих у збереженні державного суверенітету, форми державного правління, територіальної цілісності та недоторканності держави.

Саме ці цінності становлять зміст поняття «основи національної безпеки України» та є базовими державотворчими цінностями Українського народу, проголошеними, зокрема, у статтях 1 і 2 Конституції України. Крім того, лише в суспільстві, де забезпечено соціальну стабільність, громадський порядок і безпеку, суспільну злагоду та захищеність державності, можливе реальне гарантування особистих, фізичних і духовних прав людини і громадянина, основні з яких закріплені у статті 3 Конституції України. Кримінально-правова охорона цих прав безпосередньо конкретизується у розділах II, III, IV та V Особливої частини КК України [4, с. 29–41].

У цьому контексті слушною є думка, що забезпечення права на мир, національну безпеку та проживання в державі, форму якої обрано народом, становить необхідну гарантію реалізації інших фундаментальних прав людини і громадянина, зокрема права на життя і здоров'я, свободу, безпеку, вільний розвиток особистості та підприємницьку діяльність [5, с. 33].

Сучасний історичний досвід України, хоча й у надзвичайно трагічний спосіб, підтвердив обґрунтованість позиції розробників проєкту КК України щодо визначального значення кримінально-правової охорони основ національної безпеки. З 2014 року Український народ перебуває в умовах збройної агресії російської федерації, яка поставила під загрозу не лише життя, здоров'я та майнові права окремих осіб, а й безпеку суспільства, територіальну цілісність, державний суверенітет і саме існування України як незалежної держави.

У 2014–2021 роках бойові дії на територіях Донецької та Луганської областей призвели до загибелі щонайменше 14 тисяч українських військових і цивільних осіб, а також до поранення десятків тисяч людей [6,

с. 21]. Водночас після 24 лютого 2022 року, коли російська федерація розпочала повномасштабну агресію проти України під евфемістичною назвою «спеціальна військова операція», масштаби загроз і заповідної шкоди набули безпрецедентного характеру.

Повномасштабна агресія супроводжується численними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права та вчиненням воєнних злочинів, зокрема вбивствами цивільних осіб, сексуальним насильством, депортацією та примусовим переміщенням дітей, а також атаками на цивільні об'єкти, критичну інфраструктуру і життєво важливі об'єкти малих та великих громад України.

Вагомим аргументом на користь позиції розробників проєкту КК України стали положення Конституції України 1996 року, які докорінно змінили аксіологічну основу розуміння національної безпеки. Україну було проголошено суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст. 1 Конституції України), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку – найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

У зв'язку з цим зазнав зміни і сам підхід до розуміння національної безпеки та її кримінально-правового забезпечення. Відтепер вона пов'язувалася не з охороною політичного режиму, що було характерним для попередньої кримінально-правової моделі, відображеної у КК УРСР 1960 року, який продовжував діяти на території незалежної України з 1991 року до вересня 2001 року, а із захистом конституційного ладу, прав і свобод людини, державного суверенітету, територіальної цілісності та інших фундаментальних інтересів людини, суспільства і держави.

Цьому підходу кореспондує і ст. 17 Конституції України, відповідно до якої захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки визначено найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу. Саме цим конституційним положенням відповідав розділ I Особливої частини КК України, який у первинній редакції отримав назву «Злочини проти основ національної безпеки України».

Зміст поняття «основи національної безпеки України», як і ширшої категорії «національна безпека України», був конкретизований у спеціальному законодавстві. Насамперед ідеться про Закон України

від 19.06.2003 №964-IV «Про основи національної безпеки України», а згодом – про Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII «Про національну безпеку України», який замінив попередній законодавчий акт.

Відповідно до положень чинного Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України охоплює захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, а також інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1). Водночас національні інтереси України визначаються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1).

У цьому контексті основи національної безпеки України постають не як вузько державоцентричне поняття, а як комплекс закріплених у Конституції України особливо важливих соціальних цінностей і благ, що поєднують інтереси людини, суспільства та держави. Саме тому кримінально-правова охорона у цій сфері відображає не лише політико-правові пріоритети певного історичного етапу становлення Української держави, а й уявлення законодавця про те, які посягання визнаються найбільш небезпечними для державного суверенітету, конституційного ладу, стабільності суспільного життя та безпеки громадян.

З часу набрання чинності КК України і до 2014 року розділ I його Особливої частини залишався незмінним. У первинній редакції він охоплював норми, передбачені статтями 109, 110, 111, 112, 113 та 114 КК України. Упродовж цього періоду законодавець не переглядав формулювання кримінальних правопорушень, закріплених у зазначених статтях, що дає підстави говорити про відносну стабільність підходу до кримінально-правового забезпечення охорони основ національної безпеки України в умовах її мирного розвитку.

Ситуація істотно змінилася у 2014 році, коли соціально-політичні трансформації в Україні набули характеру реальних загроз національній безпеці внаслідок військового втручання російської федерації у внутрішні справи України. Таке втручання розпочалося з окупації Криму, а згодом переросло у воєнне протистояння на сході України. За цих умов виникла потреба у доповненні розділу I Особливої частини КК України новими

нормами, спрямованими на реагування на нові форми посягань на основі національної безпеки.

У 2014 році КК України було доповнено спочатку статтею 114–1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» відповідно до Закону України від 08.04.2014 № 1183-VII, а згодом – статтею 110–2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» відповідно до Закону України від 19.06.2014 № 1533-VII.

У частині пеналізації розвиток кримінально-правового забезпечення охорони основ національної безпеки України в цей період виявився у послідовному посиленні караності вже наявних кримінальних правопорушень, передбачених насамперед статтями 109–114 КК України. Зокрема, Законом України від 08.04.2014 № 1183-VII було збільшено строки покарань, передбачених статтями 110, 111, 113 та 114 КК України. Своєю чергою, Закон України від 07.10.2014 № 1689-VII розширив можливості застосування конфіскації майна за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109–114 КК України.

Період воєнного стану, зумовлений повномасштабним вторгненням військ російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року, уже в перші місяці позначився істотним розширенням розділу I Особливої частини КК України. Це дало змогу законодавцеві детальніше типізувати посягання, небезпечні для основ національної безпеки України, та адаптувати кримінально-правові засоби реагування до умов збройної агресії.

Насамперед слід відзначити включення до цього розділу статті 111–1 КК України («Колабораційна діяльність») Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX. У цьому випадку йдеться не стільки про класичну криміналізацію принципово нової форми суспільно небезпечної поведінки, скільки про подальшу диференціацію кримінальної відповідальності за посягання на основі національної безпеки України. Це пояснюється тим, що окремі прояви колабораційної діяльності й до прийняття статті 111–1 КК України, за наявності відповідних ознак, могли кваліфікуватися як державна зрада за статтею 111 КК України. Водночас законодавець обрав шлях нормативного виокремлення таких діянь у самостійні спеціальні норми, закріплені у межах частин 1–7 статті 111–1 КК України.

Крім того, Законом України від 03.03.2022 №2113-IX до статей 111 та 113 КК України було введено обтяжуючу відповідальність обставину за вчинення відповідних діянь «в умовах воєнного стану», що суттєво посилило караність державної зради та диверсії. У цьому ж місяці КК України було доповнено статтею 114–2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Ще за місяць розділ I Особливої частини КК України було доповнено статтею 111–2 «Пособництво державі-агресору» Законом України від 14.04.2022 №2198-IX.

Як бачимо, розвиток кримінального законодавства України після 2014 року, а особливо після початку повномасштабного збройного вторгнення військ російської федерації в Україну у 2022 році, засвідчив перехід до нового етапу формування ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Для цього етапу характерні, з одного боку, криміналізація та нормативне виокремлення нових форм суспільно небезпечних посягань, а з другого – посилення караності вже наявних кримінальних правопорушень.

Це дає підстави для висновку, що сучасна модель кримінально-правової охорони основ національної безпеки України формується під безпосереднім впливом воєнно-політичних викликів, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації, і водночас потребує подальшого наукового осмислення з погляду її системності, узгодженості та відповідності конституційним цінностям.

Список використаних джерел

1. Борисов В. І. Вибрані твори. Кн. 2 / В. І. Борисов; уклад.: М. В. Шепітько, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеєва, Д. О. Куковинець; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2023. 840 с.
2. Борисов В. І. Вибрані твори / В. І. Борисов; уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Ю. А. Пономаренко та ін.; за ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Бо-

рисова, В. І. Тютюгіна та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 7-ме вид., перероб. й допов. Харків: Право, 2026. 808 с.

4. Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 29–41.
5. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. С. 33.
6. Остання війна Путіна / за заг. ред. Т. Тагарева, Ф. Флурі, Л. Рослицької. Пер. з англ. Віктора Сердюка. Київ: Прокон, 2025. 192 с.

ЩОДО ДЕЯКИХ ПИТАНЬ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОСАДОВОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ¹

Євтеєва Дарина Петрівна,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0593-1632>*

Протидія колабораційній діяльності є одним із напрямів боротьби з ворогом в умовах війни. Різновидом колабораційної діяльності є посадовий колабораціонізм, відповідальність за який передбачено в частинах 2, 5 та 7 ст. 111¹ Кримінального кодексу (далі – КК) України. Таке явище полягає в добровільному працевлаштуванні в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, та виражається в таких проявах:

- ч. 2: зайняття посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій;
- ч. 5: зайняття посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а також обрання до незаконних органів влади;
- ч. 7: зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах.

Кваліфікація посадового колабораціонізму пов'язана з необхідністю вирішення низки проблем на практиці, зокрема, визначення моменту визнання його закінченим кримінальним правопорушенням, а також охоплення складом цього правопорушення власне виконання функцій особи на посаді.

1. Щодо визначення моменту визнання посадового колабораціонізму закінченим кримінальним правопорушенням.

¹ Примітка. Публікація підготовлена в межах виконання теми фундаментального дослідження «Теоретичні та правозастосовні проблеми кримінально-правового забезпечення основ національної безпеки та оборони України», яка розробляється в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Для визначення моменту визнання посадового колабораціонізму закінченим кримінальним правопорушенням важливе значення має установлення того моменту, з якого особа вважається такою, що зайняла посаду або обрана на посаду.

У загальному розумінні зайняття посади в органі державної влади передбачає призначення особи на відповідну посаду із визначеними трудовими функціями за встановленою процедурою, що має супроводжуватися винесенням певного акту про призначення на посаду, підписанням трудового договору (контракту), оформленням інших необхідних документів та іншими юридичними діями. Що ж стосується обрання на посаду в органі влади, то воно являє собою працевлаштування особи на посаду за результатами виборів, що також має супроводжуватися винесенням певного акту та іншими юридичними діями.

На наш погляд, процес зайняття посади пов'язаний із двостороннім волевиявленням – працівник надає необхідні документи, виявляє згоду на зайняття посади, а роботодавець – приймає його на роботу. Такий же механізм притаманний і обранню на посаду: особа подає документи на процедуру виборів (здійснює акт свого волевиявлення) та проходить її (рішення колективного органу або виборців).

Призначення та обрання на посаду в органах державної влади засвідчуються відповідними актами. Саме з моменту винесення таких актів особа наділяється трудовою функцією із правами та обов'язками [1, с. 212]. У зв'язку з цим можливо дійти висновку, що *моментом, із якого особу слід вважати такою, що зайняла або обрана посаду, є винесення акту про її призначення або обрання на посаду. На нашу думку, саме з цього моменту посадовий колабораціонізм і слід вважати закінченим кримінальним правопорушенням.*

Отже, момент визнання посадового колабораціонізму закінченим настає ще до початку фактичного виконання особою своїх трудових обов'язків. З цього випливає, що якщо особа була призначена або обрана на посаду, але не приступила до виконання обов'язків, на кваліфікації це не має позначатися, адже склад кримінального правопорушення посадового колабораціонізму за відповідною частиною ст. 111¹ КК вважатиметься закінченим.

2. Щодо проблеми охоплення складом посадового колабораціонізму власне виконання функцій особи на посаді.

Зазначена проблема виражається в необхідності вирішення проблеми кваліфікації самої трудової діяльності особи на посаді – чи охоплюється вона відповідними нормами ст. 111¹ КК або ж потребує додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України (державна зрада)?

Із цього питання Н. А. Антонюк та З. А. Загиней-Заболотенко виявили неодноманітну судову практику стосовно кваліфікації, що виразилася в трьох варіантах: за ст. 111 КК (державна зрада), за ч. 2, 5 або 7 ст. 111¹ КК (колабораційна діяльність) та за сукупністю вказаних кримінальних правопорушень [2, с. 11].

З окресленої проблеми випливає можливість буквального та поширювального варіантів тлумачення норм за ч. 2, 5 та 7 ст. 111¹ КК України:

– буквальне тлумачення, за якого під відповідні склади кримінального правопорушення підпадає лише факт зайняття / обрання на посаду, тож подальша діяльність має набувати додаткової кваліфікації за ст. 111 КК України. Саме таке рішення обґрунтували у своїй публікації Н. А. Антонюк та З. А. Загиней-Заболотенко [2, с. 16–17];

– поширювальне тлумачення, за якого відповідний склад кримінального правопорушення у частинах 2, 5 або 7 цієї статті включає як зайняття посади / обрання на посаду, так і подальшу діяльність на ній.

На наш погляд, слід підтримати саме останній варіант тлумачення, виходячи з таких аргументів. Склад правопорушення посадового колабораціонізму в будь-якому зі своїх проявів не передбачає настання наслідків і, як вбачається, є усіченим. Таке кримінальне правопорушення є закінченим із моменту зайняття посади або обрання на посаду (тобто момент його закінчення перенесено на більш ранню стадію відносно фактичного виконання особою своїх посадових обов'язків), а подальша діяльність на посаді є метою такого працевлаштування, а також логічним і закономірним продовженням такої діяльності. За своєю природою посадовий колабораціонізм видається триваючим кримінальним правопорушенням [3]¹, яке безперервно здійснюється протягом певного часу на стадії закінченого правопорушення до моменту його припинення [4, с. 157; 5, с. 279–280]. За правилами кваліфікації триваючі кримінальні

¹ Примітка. Триваючим зазначене правопорушення визнає, зокрема, й М. І. Хавронюк [3].

правопорушення завжди кваліфікуються лише за однією статтею Особливої частини Кримінального кодексу України [5, с. 280].

Отже, складом посадового колабораціонізму мають охоплюватися як факт працевлаштування, так і виконання подальших функцій на посаді. Таким чином, кваліфікація самої трудової діяльності особи на посаді має здійснюватися лише за нормами ст. 111¹ КК та додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень зі ст. 111 КК України (державна зрада) не потребує.

Список використаних джерел

1. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів: монографія. Харків: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.
2. Антонюк Н., Загинеї-Заболотенко З. На вістрі уваги: кваліфікація за сукупністю ст. 111 «Державна зрада» і частин 2, 5 або 7 ст. 111–1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. Слово Національної школи суддів України. 2023. № 3 (44). С. 6–22. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_3_44/Antonuyk-Zaginey.pdf. DOI 10.37566/2707-6849-2023-3(44) – 1.
3. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. Аналіз статті про колабораційну із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. *Центр політико-правових реформ*: офіц. вебсайт. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-koдексу/>.
4. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків: Право, 2018. С. 157. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ba9b88b4-64df-4207-a3b2-cf113ea41b2b/content>
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ З ВОРОГОМ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ¹

Мовчан Роман Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>*

3 березня 2022 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», головним наслідком чого стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) ст. 111–1 «Колабораційна діяльність». Крім цього добре відомого не лише представникам правничої спільноти, а й широкому загалу рішення, у цей саме день було прийнято і низку інших важливих нормативно-правових актів, які стали відповіддю української влади на широкомасштабне вторгнення російської федерації (далі – рф). Зокрема, мається на увазі урядова постанова № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації», якою з-поміж інших численних заходів запроваджено мораторій на виконання зобов’язань перед державою-агресором. Згодом, 9 квітня і 27 вересня 2022 р., Кабінет Міністрів України ухвалив постанови № 426 і № 1076, відповідно, якими заборонив спочатку ввезення товарів із рф на територію України, а потім – з України на територію рф.

Попри встановлену цими підзаконними актами заборону, правоохоронцями перманентно фіксуються випадки господарської співпраці між окремими суб’єктами господарської діяльності, розташованими на під-

¹ Тези підготовлено в межах реалізації наукового проєкту «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: правотворчі та правозастосовні проблеми» (реєстраційний номер 2025.02/0038), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

контрольній Україні території, та суб'єктами приватного права юрисдикції рф, які (факти) мали місце вже після 24 лютого 2022 р. Зазвичай така співпраця полягає або у завершенні виконання угод, укладених до запровадження відповідного мораторію, або в укладанні нових угод, у порядку виконання яких здійснюється недозволене вивезення вітчизняних товарів у рф або на тимчасово окуповану територію (далі – ТОТ). Постає питання, як повинна здійснюватись юридична оцінка згаданої протиправної поведінки: 1) за ч. 4 ст. 111–1 КК (господарський колабораціонізм); 2) чи за іншою кримінально-правовою новелою воєнного часу – ст. 111–2 КК «Пособництво державі-агресору»; 3) або ж у таких випадках порушники мають нести лише цивільну (господарську) відповідальність.

Хоча з часу появи відповідних кримінально-правових заборон у системі Особливої частини КК минуло вже понад чотири роки, станом на сьогодні уніфікований підхід до вирішення позначеної кримінально-правової проблеми і досі не вироблений ні в правничій науці, ні на практиці. Зокрема, будучи солідарними в тому, що описана поведінка все ж таки має тягнути кримінальну відповідальність (варіант про лише цивільну відповідальність правозастосувачами не сприймається), водночас суб'єкти офіційної кваліфікації не можуть дійти до єдиного знаменника у тому, яка саме із двох згаданих вище норм має використовуватись у таких випадках¹. Не в останню чергу цей факт пояснюється недосконалістю відповідних правових приписів, однією з визначальних проблем формулювання тексту яких (як і більшості інших «воєнних» новел КК), поруч із екстремально вузькими часовими рамками ухвалення розглядуваних рішень у 2022 р., стала відсутність не лише історичного, а й майже будь-якого релевантного іноземного досвіду кримінально-правової протидії новітнім викликам, пов'язаним із веденням війни у сучасних умовах. Зважаючи на це, Верховній Раді України довелося конструювати відповідні кримінально-правові норми (на той час лише проєктовані) «з чистого аркуша», що, звісно, не могло негативно не позначитися на їхній якості.

На сьогодні, однак, варто враховувати, що питання кримінально-правового реагування саме на поведінку осіб, які ведуть господарську діяльність із резидентами держави-агресора, у вельми вдалий спосіб

¹ Детальніше про це див. [1; 2].

вирішено в одній з європейських країн. Йдеться про досвід Італії, у КК якої передбачено відповідальність за:

1) дії громадян Італії або іноземців, які проживають на території держави, котрі під час війни та поза випадками, зазначеними у ст. 248, торгують, навіть опосередковано, з підданими ворожої держави, де б вони не проживали, або з іншими особами, які проживають на території ворожої держави (ст. 250 «Торгівля з ворогом»);

2) постачання, навіть опосередковане, ворожій державі провізії чи інших товарів, які можуть бути використані на шкоду Італійській державі. Разом з тим (подібно до ст. 111–2 КК) це положення не поширюється на іноземців, які вчиняють злочин за кордоном (ст. 248 «Постачання ворогу припасів») [3].

У цьому контексті доречно пригадати і приклад Туреччини, в якій кримінально караним також визнається:

1) будь-яка, тобто пряма чи опосередкована (тут на думку відразу спадають нині активно використовувані українськими «ділками» схеми «перерваного транзиту»), оплатна чи безоплатна поставка майна в країну, яка перебуває у стані війни з Туреччиною. Водночас турецький законодавець зробив уточнення, що йдеться про постачання товарів, яке може бути використано на шкоду Туреччині;

2) здійснення різноманітних виплат на користь ворожої сторони;

3) торгівельна діяльність з громадянами ворожої країни або іншими особами, які проживають на території ворожої країни, що може завдати шкоду Туреччині, або посилити військову міць ворожої країни (частини 1–3 ст. 306).

Принагідно зверну увагу на дві важливі обставини, зокрема те, що: а) суб'єктами всіх описаних діянь є як громадяни Туреччини, так і іноземці, які проживають на території Туреччини; б) у ч. 4 ст. 306 КК Туреччини парламентарії цієї країни уточнили, що положення відповідної статті так само застосовуються до осіб, котрі вчинили розглядувані дії на користь країни, яка об'єднана з ворожою країною договором про війну [4]. Видається, що подібне застереження виглядає вельми доречним і тому могло б бути використане і у вітчизняному кримінальному законодавстві, що, зокрема, дозволило б покласти край дискусії щодо оцінки дій громадян України, які постачають відповідну продукцію до Білорусі.

Адаптуючи цей зарубіжний досвід до проблем кваліфікації розглянутих вище дій та виходячи з очевидної необхідності обмеження потенційної сфери застосування ч. 4 ст. 111–1 КК (її наступниці) саме і лише діями, вчиненими в умовах окупації, можу запропонувати такий перспективно-концептуальний підхід до кримінально-правової оцінки провадження відповідної господарської діяльності (як і здійсненої в її межах передачі матеріальних ресурсів), у межах якого буде чітко зрозуміло, що факторами, які впливають на кваліфікацію такої поведінки, будуть наявність/відсутність умов окупації та суб'єкти, з якими відбувається господарська співпраця:

1) провадження господарської діяльності як у взаємодії з представниками держави-агресора, так і з суб'єктами приватного права рф, вчинене **в умовах окупації**, має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111–1 КК;

2) провадження господарської діяльності у взаємодії *із суб'єктами (резидентами) приватного права держави-агресора* (як і держав, які об'єднані з нею відповідними договорами), вчинене **поза умовами окупації**, має визнаватися торгівлею з ворогом, відповідальність за що повинна передбачатися, наприклад, у ч. 1 оновленої редакції ст. 111–2 КК. До речі, зважаючи на точність, змістовність і лаконічність використаного у ст. 250 КК Італії формулювання «торгівля з ворогом», воно могло б знайти ледь не дослівне відбиття у назві відповідної проєктованої новели КК;

3) вчинене **поза умовами окупації** провадження господарської діяльності у взаємодії з **представниками держави-агресора** (як і держав, які об'єднані з нею відповідними договорами), має, однак лише за умови відсутності у скоєному ознак державної зради, кваліфікуватися або за ч. 2 оновленої редакції ст. 111–2 КК, або, наприклад, за новою ст. 111–3 КК, присвяченою регламентації відповідальності саме за цю поведінку. Такий різновид суспільно небезпечної поведінки мав би каратись істотно суворіше, ніж відповідна взаємодія із суб'єктом приватного права держави-агресора.

Список використаних джерел

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Проведення господарської діяльності у взаємодії із суб'єктами приватного права держави-агресора: проблеми кримінально-правової кваліфікації. *Вісник Асоціації кримінального*

права України. 2025. №2. С. 137–170. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/20075>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.339363>.

2. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. №2. С. 95–117. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.266927>.
3. Codice Penale Italiano. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2014/07/14/dei-delitti-contro-la-personalita-dello-stato>.
4. Кримінальний кодекс Турецької Республіки. Переклад – В. С. Станіч / під ред. Коротюк О. В., д. ю. н. Київ : ОВК, 2021. 190 с.

НЕОБЕРЕЖНЕ СПІВЗАПОДІЯННЯ ПРИ НЕНАДАННІ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ (ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ)

Павликівський Віталій Іванович,

доктор юридичних наук, професор

завідувач кафедри права Національного аерокосмічного університету

«Харківський авіаційний інститут»

e-mail: v.pavlykivskiyi@khai.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1190-9303>

Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю. Утвердження цих прав є головним обов'язком держави. Забезпечуючи їх реалізацію, Кримінальний кодекс України (далі КК України) передбачає не лише право на захист від суспільно небезпечних посягань проти життя та здоров'я людини (ст. ст. 36, 43–1 КК України), а й встановлює обов'язок надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України). Питання кримінальної відповідальності за невиконання останнього, незважаючи на достатньо невисокі показники зареєстрованої злочинності даного виду, на сьогодні набуває особливої актуальності. Зокрема, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призводить до так званого «ефекту свідка», коли у мережі (наприклад, під час прямого ефіру) сотні людей можуть одночасно спостерігати за особою, яка перебуває в небезпеці. Також значну кількість теоретичних питань не надання допомоги, у зв'язку з військовою агресією проти України, переведено в практичну площину, зокрема щодо розуміння критеріїв «реальної можливості» надати допомогу в умовах військових дій, правової оцінки пріоритету власної безпеки під час артилерійських обстрілів, бомбардувань тощо.

Не позбавляються актуальності й «старі» проблеми кваліфікації за не надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, зокрема пов'язані з кількісним складом учасників кримінального правопорушення.

Традиційно у кримінальному праві спільна участь у скоєнні кримінального правопорушення розглядається з позицій співучасті (ст. 26 КК України). Згідно з чинним законодавством, співучастью визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Аналіз наукової та монографічної літератури дозволяє стверджувати, що більшість науковців-криміналістів відносить ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані до необережних правопорушень [1, с. 299; 2, с. 96]. У зв'язку з цим, в практиці актуалізується питання правової оцінки необережного співзаподіяння шкоди при вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з ненаданням допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Так, у провадженні Самарського районного суду м. Дніпропетровська знаходиться справа №206/3367/24 щодо ненадання допомоги потерпілому декількома особами. За обставинами справи підозрюваний перебуваючи в квартирі потерпілого, з метою заволодіння майном наніс колото різані рани останньому та вилучив грошові кошти у розмірі 1000 грн., після цього повідомив про насильство присутнім у кімнаті особам, які, однак, не вжили заходів до порятунку потерпілого. Внаслідок отриманих ушкоджень потерпілий помер на місці вчинення злочину [3]. Особливості, що відрізняють зазначену ситуацію від традиційної форми ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані характеризуються:

- множинністю учасників;
- усвідомленням ними реальної загрози для потерпілого;
- можливістю кожного з присутніх надати допомогу потерпілому;
- причинним зв'язком між бездіяльністю декількох учасників та єдиним наслідком.

У теорії кримінального права існують різні підходи до правової оцінки випадків спільного необережного заподіяння шкоди. Одні науковці допускають можливість співучасті у необережному кримінальному правопорушенні, інші – розглядають такі ситуації виключно крізь призму необережного співзаподіяння, а частина вчених-криміналістів взагалі заперечує можливість спільної кримінальної відповідальності при необережній формі вини. За твердженням А. Н. Трайніна співучасть можлива лише там, де всі особи, які беруть участь діють або умисно, або

необережно [4, с. 68]. Оскільки винний зв'язок можливий або у формі умислу, або у формі необережності, не має рішучих підстав, як зазначав учений, стверджувати, що нібито співучасть у сполученні з необережною виною взагалі є немислимою [4, с. 111].

До іншої точки зору схилився М. Й. Коржанський, наголошуючи на неможливості одночасного визнання винними двох або більше водіїв в одній дорожньо-транспортній пригоді [5, с. 17–18].

З прийняттям кримінального кодексу у 2001 році питання можливості співучасті в необережних злочинах було вирішене на законодавчому рівні, однак у наукових колах вказана проблема продовжує викликати жваві дискусії [6; 7; 8; 9]. Існуюча практика не враховує особливостей випадків спільної бездіяльності декількох осіб, яка може утворювати необережне співзаподіяння при ненаданні допомоги. Як зазначав М. І. Бажанов: «практика не відчуває серйозних утруднень у випадках, коли декілька осіб з необережності вчинюють злочин. Кожна з них несе самостійну відповідальність» [10, с. 66–67]. Саме такого висновку дійшли правоохоронні органи та суд за наведеним вище прикладом, не надавши правового значення спільному характеру бездіяльності декількох учасників та порушивши щодо кожного з них окреме кримінальне провадження щодо ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані [3; 11]. На нашу думку, такий підхід ігнорує множинність учасників протиправного діяння, наявність існуючого винного зв'язку між учасниками та єдиного, залежного від участі всіх учасників злочинного результату. Як результат, за такої ситуації відбувається розмивання відповідальності окремої особи щодо спільного для усіх результату (дифузія відповідальності), що сприяє появі у засудженого, який не відчуває особистої вини за вказаний результат, помилкового відчуття несправедливості та невідповідності призначеного покарання. Як зазначає А. О. Бабич: «відсутність належного механізму притягнення до відповідальності кількох суб'єктів за вчинення єдиного необережного кримінального правопорушення, на практиці призводить або до призначення покарання неадекватного вчиненому, або до уникнення відповідальності окремими співзаподіювачами, або до об'єктивного інкримінування одній особі дій (бездіяльності) інших» [7, с. 4]. Саме оцінка поведінки кожної особи у взаємозв'язку з діями (бездіяльністю) інших суб'єктів дозволяє при індивідуалізації покарання враховувати такі обставини як характер і сту-

піль фактичної участі у вчиненому діянні, а також значення цієї участі у настанні суспільно небезпечних наслідків.

З огляду на це, досліджуючи проблему необережного співзаподіяння А. О. Бабич наголошує на необхідності врахування об'єднання зусиль декількох учасників необережного злочину, а КК України пропонує доповнити нормою про відповідальність осіб за необережне співзаподіяння під яким слід розуміти вчинення декількома суб'єктами кримінального правопорушення через взаємодію діянь, що з необережності спричинили єдиний суспільно небезпечний наслідок [7, с. 121].

Виходячи з викладеного підтримуємо позицію щодо необхідності закріплення у КК України положення про необережне співзаподіяння, яке дозволить врахувати фактичний характер спільної бездіяльності, забезпечити справедливу кримінально-правову оцінку поведінки кожного з учасників та виробити єдині підходи в питаннях відповідальності за необережне співзаподіяння, зокрема у випадках ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Висновки.

1. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за участю декількох осіб утворює самостійну проблему кримінально-правової кваліфікації, яка не може бути належним чином вирішена через інститут співучасті.

2. З огляду на те, що співучасть передбачає умисну форму вини, випадки спільної бездіяльності при необережному ставленні до наслідків доцільно розглядати як необережне співзаподіяння шкоди.

3. Існуюча практика притягнення кожної особи до самостійної відповідальності без урахування спільності поведінки призводить до ефекту «дифузії відповідальності» та не відображає реального механізму заподіяння шкоди.

4. Необережне співзаподіяння при ненаданні допомоги має місце за умов:

- перебування декількох осіб у єдиній небезпечній ситуації;
- усвідомлення ними наявності загрози;
- наявності реальної можливості надати допомогу;
- причинного зв'язку між їхньою бездіяльністю та наслідком.

5. Доцільним є нормативне закріплення положень про необережне співзаподіяння у Кримінальному кодексі України з метою уніфікації правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Смельянов та ін.; за заг. ред. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.
2. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Право, 2020. 656 с.
3. Вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська. Справа №206/3367/24 від 10 липня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120253330>. (дата звернення 08.05.2026 р.).
4. Трайнин А. Н. Учение о соучастии / Институт права АН СССР. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 160 с.
5. Коржанський М. Й., Мисливий В. А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ: Юрінком, 1996. 80 с.
6. Бабич А. О. Об'єктивне поставлення у вину як сутнісна проблема притягнення до кримінальної відповідальності за необережне співзаподіяння. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). №6 (34), vol. 1. 2020. С. 207–211. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.32>.
7. Бабич А. О. Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... д-ра філософії: 081. Харків, 2022. 312 с.
8. Багіров С. Р. Вчинення необережного злочину кількома суб'єктами як явище об'єктивної реальності і проблема теорії кримінального права. Часопис Київського університету права. 2016. №2. С. 301–306.
9. Мисливий В. А. Співзаподіяння у необережному злочині. *Новітні кримінально-правові дослідження, 2019*: альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв: СПД Румянцева Г. В., 2019. С. 20–30.
10. Статтю коментує професор Харківського юридичного інституту М. І. Бажанов. *Радянське право*. 1989. №10. С. 66–67.
11. Вирок Самарського районного суду м. Дніпропетровська. Справа №206/3104/24 від 18 червня 2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119797718> (дата звернення 08.05.2026 р.).

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ СТ. 109 КК, ПОЛОЖЕННЯМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Пашченко Олександр Олександрович,

доктор юридичних наук, доцент,

*завідувач відділу дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса*

Національної академії правових наук України

e-mail: opashchenko77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9640-0137>

Стаття 109 Кримінального кодексу України (далі – КК) встановлює відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади [1]. Тому, на нашу думку, цілком логічним є висновок, що одним із об'єктів її кримінально-правової охорони є конституційний лад. Це поняття тричі згадується в Конституції України (ст.ст. 5, 17, 37) [2], а тому розгляд конституційної відповідності ст. 109 КК варто здійснювати спираючись саме на ці положення.

Згідно ч. 3 ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [2]. Насильницька зміна чи повалення конституційного ладу прямо суперечать першій частині наведеного речення, оскільки в цьому разі ігнорується визначений Конституцією України суб'єкт, який має право змінювати відповідний лад (народ). Друга частина речення містить коло суб'єктів, що теоретично можуть узурпувати відповідне право. Ці суб'єкти мають змогу зробити це більш ефективно порівняно з іншими (громадськими організаціями, політичними партіями, окремими громадянами тощо), і саме тому, з нашої точки зору, законодавець їх тут перелічує. На відміну від цього, порушити постулат, закріплений в першій частині досліджуваного речення, тобто здійснити насильницьку зміну конституційного ладу, можуть будь-які суб'єкти із приблизно однаковим ступенем ймовірності. Немає таких суб'єктів, які б мали можливість здійснити це більш ефек-

тивно, як це має місце щодо узурпації. Викладене надає підстави для висновку, що насильницьку зміну конституційного ладу може вчинити будь-який суб'єкт, а от повалити його (тобто узурпувати право на його зміну, що належить виключно народу) може лише держава, її органи та посадові особи. Згідно чинного кримінального законодавства держава, так само як і її органи, суб'єктом кримінального правопорушення бути не може. Залишаються її посадові, тобто фізичні, особи. Саме вони і мають змогу ефективно узурпувати відповідне народне право, оскільки після повалення конституційного ладу відбувається «заповнення» того вакууму влади, який утворився внаслідок цього. Справедливим вбачається і таке судження: повалення конституційного ладу не є для суб'єкта самоціллю, воно відбувається з метою встановлення якогось іншого порядку врядування. Тобто повалення відбувається, знов-таки, не з метою утворення вакууму у врядуванні, а з метою встановлення «конституційного» ладу, що є вигідними (бажаним) для певного суб'єкта. Але саме вже повалення існуючого ладу визнається законодавцем настільки небезпечним, що він оцінює це діяння як закінчене кримінальне правопорушення, зазначаючи його в диспозиції ст. 109 КК поряд із «зміною», яка передбачає вже наявність певного результату такого повалення.

Викладене дозволяє стверджувати, що, по-перше, повалення конституційного ладу є першим етапом його зміни, і, навпаки: зміна конституційного ладу є наслідком його повалення; по-друге, кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 109 КК, має усічений склад.

Згідно ч. 4 ст. 17 Конституції України, Збройні Сили України (далі – ЗСУ) та інші військові формування ніким не можуть бути використані, зокрема, з метою повалення конституційного ладу [2]. Аналізуючи це положення, відзначаємо, що для здійснення такого «використання» ЗСУ (та інших військових формувань) його суб'єкт повинен мати на них ефективний вплив, оскільки в протилежному випадку вони навряд чи стануть допомагати йому в реалізації відповідних задумів щодо повалення конституційного ладу. Для цього необхідно, щоб цей суб'єкт мав серед командування або бійців ЗСУ чи інших військових формувань належний авторитет. Такий авторитет можуть мати, насамперед, особи, які мають до цих утворень певний стосунок, або, принаймні, вплив на їх керівництво, зумовлений вищестоящою за них посадою (наприклад, посаду

міністра, віце-прем'єр міністра, прем'єр-міністра). Окрім таких посад, авторитет може ґрунтуватися на суспільній пізнаваності певних осіб. Це можуть бути лідери та активні учасники політичних партій, громадських організацій, суспільні активісти, відомі журналісти, спортсмени та інші «пізнавані» особистості. Принциповою відмінністю цих осіб від суб'єктів першої групи є те, що вони не репрезентують ту владу, яка є наявною на момент учинення досліджуваного злочину.

Стаття 37 Конституції України встановлює заборону на утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані, зокрема, на зміну конституційного ладу насильницьким шляхом [2]. Однією з правових гарантій цього конституційного положення є кримінально-правова заборона, передбачена ст. 109 КК, що передбачає відповідальність саме за насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Тому в цій частині положення Конституції України та Кримінального кодексу України знаходяться в стані повної узгодженості між собою. При чому, крім об'єкта (конституційного ладу) це стосується і можливого способу відповідної зміни – насильницької. Кримінальний закон встановлює відповідальність не за будь-яку незаконну (протиправну, не передбачену в Конституції України) зміну конституційного ладу, а лише за ту, яка, відповідно до ст. 37 Конституції України, є насильницькою.

Викладене дозволяє зробити висновок щодо повного узгодження кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 109 КК, з положеннями Конституції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЗАКОННА ЕВАКУАЦІЯ ЧИ ТРИВАЮЧИЙ ГЕНОЦИД?

Шепітько Михайло Валерійович,

доктор юридичних наук, професор,

*провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса*

Національної академії правових наук України

e-mail: shepitko.michael@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7164-8037>

Захист прав дітей у кожній цивілізованій державі відіграє особливу роль, оскільки діти – це майбутнє кожної родини та держави в цілому. Підготовка до дорослого життя, ставлення до батьків, виховання в дусі демократії та захисту прав і свобод робить крихке майбутнє оптимістичним. Збройна агресія та війна підвищують рівень агресивності та жорстокості в суспільстві як з боку держави-агресора, так і з боку держави, що захищається. Діти, які особливо сприймають війну та скоєні нею злочини, стають особливою жертвою такої війни. Наслідками таких міжнародних злочинів є психологічні травми, які впливають на людину протягом усього її життя.

Особливо небезпечним і важким для дітей, їхніх сімей та держави, що зазнала агресії, є примусове переміщення таких дітей з Батьківщини до держави-агресора, що призводить до розлучення з батьками, влаштування в чужі сім'ї, «перевиховання» дітей під впливом ворожої пропаганди, залучення до військових таборів, наступна мілітаризація та включення до складу ворожої армії. Механізм скоєння найтяжчих міжнародних злочинів включає порушення багатьох прав дітей. Особливе місце серед них займає порушення права на індивідуальність (ідентичність) через примусову зміну громадянства (примусова паспортизація), імені та прізвища, а також виключення сімейних зв'язків (ст. 8 Конвенції ООН про права дитини, 1989). Водночас це право впливає й на зв'язок з мовою, традиціями, Батьківщиною, культурою, релігією та історією. У комплексі заміна індивідуальності дитини породжує підміну особистості, створення ефекту паралельної реальності та, за умови подібного масового

впливу на дітей, знищення Українського народу. Якщо додати до цього переліку – військову підготовку, то такі діти здатні в майбутньому сформувати ворожу армію проти України та цивілізованого світу, навіть не знаючи про генетичний зв'язок з Батьківщиною.

Очевидно, що діти, розлучені з сім'ями в будь-якому віці, переживають таке розлучення з великими труднощами, отримуючи психологічну травму на все життя. Доля таких дітей може бути різною, але психологічна травма, стрес, надмірні переживання, нервові зриви можуть супроводжувати таких осіб протягом усього їхнього життя. Саме тому якомога швидше повернення українських дітей до сімей та на Батьківщину є необхідним для припинення порушення їхніх прав та скоєння найтяжчих міжнародних злочинів.

Ще 17 березня 2023 р. Попередня палата II Міжнародного кримінального суду (МКС) видала ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової у контексті ситуації в Україні. Вони нібито відповідальні за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного переміщення населення (дітей) з окупованої території України до російської федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту) [1]. Це рішення МКС є логічним з огляду на встановлені масштаби незаконного переміщення (депортації) дітей на територію російської федерації.

На сьогодні йдеться про десятки тисяч дітей, які зареєстровані у спеціальному реєстрі, що ведеться з ініціативи Президента України [2]. Йдеться про те, що цих дітей не лише фізично переміщують на територію держави-агресора, а й позбавляють прав на індивідуальність, здоровий розвиток, права на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, позбавляють догляду або вони зазнають недбалого та жорстокого поводження та експлуатації.

На практиці діти втрачають зв'язок зі своїми батьками/сім'ями, не знають своїх імен та прізвищ, даних при народженні, історії родини та країни, в якій вони народилися. Такі діти потрапляють до сімей або спеціальних установ, що лише посилює розрив зв'язків із сімейними, національними, культурними та релігійними традиціями, що підкріплюється державною та побутовою пропагандою. Враховуючи кількість незаконно переміщених дітей та розлучених українських сімей, Україна втрачає свій генофонд та перспективу повернення окупованих територій (їхньо-

го розвитку в майбутньому). Це також може спричинити майбутнє поповнення ворожої армії такими дітьми, які виростатимуть під впливом пропаганди та штучно зміненої свідомості.

За словами Омбудсмена України, цей процес вже було запущено з початком широкомасштабного вторгнення в Україну у 2022 р., коли на тимчасово окупованих територіях України в Донецькій та Луганській областях розпочалася мобілізація дітей віком від 16 років. Підготовка таких дітей через військові навчання розпочалася у 2017 р. Такі завербовані та мобілізовані діти вважаються жертвами порушень міжнародного права [3]. У 2025 р. росія виділила найбільшу суму коштів саме на літні дитячі табори в окупованій АР Крим, зокрема, для дітей з тимчасово окупованих Запорізької та Херсонської областей, з метою поповнення військових ресурсів та проведення інтенсивної пропаганди [4]. За словами Омбудсмена України Дмитра Лубінця, на окупованих територіях України проживає близько 600 000 школярів, з яких 43 000 дітей віком від 8 до 17 років [5] були завербовані до загальноросійського військово-патріотичного руху «Юнармія», що включає використання військової форми, навчання поводженню зі зброєю, рукопашному бою, військовій тактиці та ієрархії тощо.

Усі ці дії російської федерації, скоєні під час російської агресії, є найтяжчими міжнародними злочинами, які потребують особливої уваги через серйозні порушення прав дітей. Недооціненим порушенням правом дитини в російсько-українській війні є право на індивідуальність, яке потребує окремого розгляду на науковому рівні. За таких умов дитина не лише несвідомо перетворюється на члена російського суспільства та військового представника держави-агресора, але й позбавляється права знати своє справжнє ім'я та прізвище, культуру, традиції, історію тощо.

Позбавлення дітей права на індивідуальність відіграє ключову роль у механізмі незаконного переміщення (депортації) – перетворення на членів ворожого суспільства, включаючи створення військової сили. У цьому випадку стає очевидною мета знищення українського населення шляхом переміщення українських дітей з окупованих територій, що підкріплюється зворотнім переселенням громадян росії на ці території. Водночас, малолітній або неповнолітній вік дитини у поєднанні з психологічною незрілістю відіграє ключову роль у такому «перетворенні» та «русифікації» українських дітей.

Стаття 49 IV Женевської конвенції 1949 року забороняє примусове переміщення та депортацію осіб, що перебувають під захистом (за винятком певних випадків, коли дозволена евакуація). Аналогічно, окупаційна держава не повинна переміщувати або депортувати частину свого цивільного населення на окуповану нею територію.

Це положення співвідноситься з Римським статутом МКС:

1) воєнні злочини, які включають:

а) незаконну депортацію або переміщення, або незаконне ув'язнення (ст. 8(2)(a)(vii));

б) переміщення, пряме чи опосередковане, окупаційною державою частини власного цивільного населення на територію, яку вона окупує, або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території в межах цієї території або за її межі (ст. 8(2)(b)(viii));

2) геноцид, що включає насильницьке переміщення дітей цієї групи до іншої групи (ст. 6(e));

3) злочини проти людяності, що включають депортацію або насильницьке переміщення населення (ст. 7(1)(d)).

Женевська конвенція IV 1949 року та Римський статут МКС 1998 року в цій частині пов'язані зі звичайним МГП (правила 129, 130). 26-та Міжнародна конференція Червоного Хреста та Червоного Півмісяця ухвалила дві резолюції, в яких наголошується на забороні насильницького переміщення цивільного населення. Практика держав встановлює виняток із заборони переміщення у випадках, коли безпека цивільних осіб або невідкладні військові причини (такі як очищення зони бойових дій) вимагають евакуації доти, доки існують умови, що її виправдовують. Водночас, переміщення українських дітей на територію росії не може бути визнано евакуацією, оскільки це масове явище, а не винятковий та тимчасовий захід, і не забезпечує безпеку дітей поза зоною активних бойових дій. Також діти вимушено покидають Батьківщину – окуповані території державою-агресором і потрапляють у повноцінну владу окупаційної держави.

Таким чином, масовість та хибні цілі переміщення українських дітей до держави-окупанта доводять неможливість оцінки його як «евакуації». Порушення прав дітей під час такого переміщення, у поєднанні з військовою підготовкою таких дітей для поповнення російської армії, призводить до формування реальних цілей російської влади на окупованих

територіях. У цілому це є ознаками вчинення найтяжчих міжнародних злочинів проти дітей та цивільного населення. На нашу думку, найнебезпечнішим видом таких злочинів є геноцид, оскільки він передбачає знищення Українського народу шляхом знищення дітей як носія майбутнього України на окупованих територіях.

Список використаних джерел

1. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova'. ICC. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
2. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
3. Уповноважений: окупаційна влада ЛДНР мобілізує дітей з так званих «патріотичних клубів» до лав незаконних збройних формувань. Омбудсман України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-okupacijna-vlada-ldnr-mobilizuye-ditej-z-tak-zvanih-patriotichnih-klubiv-do-lav-nezakonnih-zbrojnih-formuvan
4. У 2025-му РФ рекордно профінансувала «літній відпочинок» у Криму, перетворюючи табори на центри військової підготовки. Суспільне Медіа. URL: <https://suspilne.media/amp/crimea/1203556-u-2025-mu-rf-rekordno-profinansovala-litnij-vidpocinok-u-krimu-peretvoruuci-tabori-na-centri-vijskovo-pidgotovki/>
5. Безп'ятчук Ж. Юнармія. Як Росія робить собі солдатів з українських дітей. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4g7ey6gdp8o.amp>.

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ТЕРМІНІВ «ХАБАР» ТА «ХАБАРНИЦТВО» МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Денисов Сергій Федорович,

доктор юридичних наук, професор,

*професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету*

email: dsf7002@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1218-0016>

Крайник Григорій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та публічного управління

Житомирського державного університету імені Івана Франка

email: vip.kraynik@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7018-7710>

У п. 63 статті 1.1.1. розділу 1.1. «Глосарій» проєкту до КК України бачимо: «*хабар* – гроші чи інше майно, перевага, пільга, послуга, нематеріальний актив, вигода немайнового характеру, уступка майнових вигід або майнових прав на користь іншої особи, які особа без законних на те підстав безпосередньо або через посередника: а) одержує, просить чи вимагає або пропозицію якого приймає для себе чи для іншої особи за вчинення чи невчинення в інтересах особи, яка пропонує чи надає *хабар*, або в інтересах третьої особи, певної дії шляхом зловживання чи торгівлі впливом (незалежно від наявності в неї реальної можливості вчинити або не вчинювати таку дію та незалежно від того, приймає вона пропозицію *хабара* або одержує, просить чи вимагає *хабар* до або після вчинення чи не вчинення зазначеної дії), або б) пропонує чи надає іншій особі за те, щоби вона, шляхом зловживання чи впливу на прийняття рішення вчинила або не вчинила будь-яку дію в інтересах того, хто пропонує чи надає *хабар* або іншої особи» [1].

Окрім того, у пп. «б» п. 20 ст. 1.1.1. вказано перелік корупційних кримінальних правопорушень, «пов'язаних з *хабарництвом*» [1].

Зауважимо, що 05 березня 2026 р. Президент України Володимир Зеленський підписав указ № 223/2026 «Питання оптимізації системи

консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів», яким скасовано указ Президента України від 07 серпня 2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи». У межах цієї комісії функціонувала понад шість років робоча група з питань розвитку кримінального права, яка розробила проєкт нового Кримінального кодексу України.

М. І. Хавронюк зазначив, що «чинний КК недостатньо враховує міжнародні зобов'язання України, нові реалії у стані, динаміці та структурі злочинності, пріоритети європейської кримінально-правової політики. Окремі його положення суперечать вимогам ратифікованих міжнародних договорів (як-от конвенцій ООН проти корупції і проти транснаціональної організованої злочинності)» [2]. Проте, що саме стосовно міжнародних зобов'язань України не враховано, професором М. І. Хавронюком не було зазначено а також, на жаль, не вказано, так само як і про «переваги» проєкту КК України.

Отже, принципово важливими є питання: 1) чи відповідають терміни «хабар» та «хабарництво» міжнародним стандартам кримінального судочинства, зокрема, Конвенції ООН проти корупції (що чинна для України з 01.01.2010 року)?; 2) чи врахувала Комісія з підготовки проєкту КК України міжнародні зобов'язання України?

М. І. Хавронюк пише, що «проєкт нового КК усуває ці проблеми: його положення погоджено з міжнародними договорами, рішеннями ЄСПЛ щодо України...» [2]. На жаль, не все так оптимістично.

У вітчизняному перекладі Конвенції ООН проти корупції вживаються терміни: «неправомірна перевага» (статті 15, 16, 18, 21, 25), «вигода» (ст. 17, 31), «неправомірна вигода» (ст. 19), хабар (ч. 4 ст. 12) [3].

Натомість термін «хабар» міститься лише у ч. 4 ст. 12 зазначеної Конвенції : «Кожна Держава-учасниця відмовляє у звільненні від оподаткування стосовно витрат, що є хабарами, які є одним із складових елементів складу злочинів, визнаних такими згідно зі статтями 15 і 16 цієї Конвенції, та, у належних випадках, стосовно інших витрат, зроблених з метою сприяння корупційним діянням» не містить [3], однак ця норма є відсильною, а у ст. 15 та 16 Конвенції вжито термін «неправомірна перевага», а не «хабар», тому, на нашу думку, у проєкті КК слід було б вживати саме термін «неправомірна перевага».

Вважаємо, що чинний КК України краще враховує положення Конвенції ООН проти корупції (зокрема, містить у статтях 354, 364–1, 365–

2, 368 та інших статтях термін «неправомірна вигода»: роз'яснюється термін «неправомірна вигода» у примітці до ст. 364–1 КК України).

Більш того, проєкт КК України не узгоджено з Законом України «Про запобігання корупції», де термін «хабар» відсутній, але є термін «неправомірна вигода» (ст. 1).

Висновки.

1. Терміни «хабар» та «хабарництво» лише частково відповідають міжнародним стандартам кримінального судочинства, зокрема, Конвенції ООН проти корупції (що чинна для України з 01.01.2010 року), тому що ч. 4 ст. 12 відсилає до ст. 15 та 16 цієї Конвенції, де вжито термін «неправомірна перевага», тому, на наш погляд, краще було б застосувати термін «неправомірна перевага».

2. Комісія з підготовки проєкту КК України за понад шість років роботи, на жаль, не в повній мірі врахувала міжнародні зобов'язання України щодо протидії корупції (в останньому у тексті від 22.02.2026 р.) та чинне законодавство України, зокрема, термінологію та тлумачення Конвенції ООН проти корупції та Закону України «Про запобігання корупції». Водночас чинний КК України містить термін («неправомірна вигода»), що відповідає вказаній Конвенції (ст. 19).

3. Проєкт КК України потребує змін щодо відповідності Конвенції ООН проти корупції (п. 20, п. 63 статті 1.1.1.). Чинний КК України, вважаємо, краще враховує положення Конвенції ООН проти корупції (містить у статтях 354, 364–1, 365–2, 368 та інших статтях термін «неправомірна вигода», а роз'яснюється цей термін у примітці до ст. 364–1), тому прийняття нового КК України з огляду на міжнародні зобов'язання України та чинне законодавство видається передчасним.

Список використаних джерел

1. Проєкт Кримінального кодексу України. Станом на 22.02.2026 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>.
2. Хавронюк М. І. Чому Україні потрібен новий Кримінальний кодекс. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/chomu-ukrajini-potriben-novij-kryminalnij-kodeks.html>.
3. Конвенція ООН проти корупції (ратифікована Україною 18.10.2006 р., чинна для України з 01.01.2010 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ НЕДОСКОНАЛОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Корж Валентина Павлівна,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології Харківського національного університету
внутрішніх справ*

e-mail: korgvalentina@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9431-8727>

Реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства має важливе значення для ефективної роботи оперативних, слідчих органів, прокуратури та суду. Системний аналіз антикорупційного, кримінального, процесуального законодавства, юридичної літератури, слідчої та судової практики, результати дослідження свідчить про недосконалість чинного кримінального законодавства, неефективність антикорупційної діяльності, низький рівень наукових досліджень, проблеми теорії і практики розслідування корупційних злочинів.

Науковий аналіз приписів та змін до Кримінального кодексу свідчить про те, що законодавче унормування квазінаукових дефініцій «кримінальне правопорушення, кримінальний проступок» являє формальну, непродуману, хибну політику можновладців, правове невігластво депутатського корпусу, політичну кон'юнктуру авторів змін до КК. Так, законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. внесені зміни і до примітки ст.45 Кримінального кодексу у якій термін «злочин» змінений на «корупційні кримінальні правопорушення». Такими вважаються кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 210, 354, 364, 364–1, 365–2, 368–369–2 цього Кодексу»[1]. Зазначену псевдонаукову дефініцію підтримали окремі криміналісти. Вони проявили правове невігластво і штучно змінили наукові дефініції «зло-

чин», «злочинна діяльність» на квазінаукову конструкцію «кримінальне правопорушення» в підручниках, навчальних посібниках, дисертаційних дослідженнях.

Слід констатувати, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 12 Кримінального кодексу *кримінальні правопорушення* поділяються на *кримінальні проступки і злочини*. У ч. 3 ст. 12 Кримінального кодексу зазначено, що «злочини поділяються на *нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі* (ч. 4, ч. 5, ч. 6 ст. 12 КК). Процесуальний порядок досудового розслідування злочинів і кримінальних проступків регламентує ст. 215 Кримінального процесуального кодексу України у якій зазначено, що *досудове розслідування злочинів здійснюється слідчим у формі досудового слідства (ст. 40 КПК), а відносно кримінальних проступків дізнавач здійснює дізнання (ст. 40–1 КПК)*.

Таким чином, у кримінальному законодавстві відсутні законодавчі підстави для заміни у криміналістиці дефініції «злочин», «злочинна діяльність» на квазінаукову конструкцію «кримінальне правопорушення» та руйнування предмета і системи криміналістики, її фундаментальних теоретичних положень.

Науковий аналіз правових норм розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» свідчить про внутрішню колізію між заголовком зазначеного розділу і його змістом. Так, у розділі XVII КК унормовано 18 видів суспільно небезпечних діянь, які відповідно ч. 3 ст. 12 Кримінального кодексу є злочинами. Зазначаємо, що відповідно вимог ч. 4 ст. 12 Кримінального кодексу п'ять злочинів цього розділу є нетяжкими, а саме передбачені у ст. ст. 364–2, 366, 366–2, 366–3, 369–3 КК. Згідно ч. 5 ст. 12 Кримінального кодексу 12 злочинів розділу XVII – це тяжкі злочини, зокрема, передбачені у ст. 364, 364–1, 365, 365–2, 365–3, 367, 368–3, 368–4, 368–5, 369, 369–2, 370 КК. Відповідно до ч. 6 ст. 12 Кримінального кодексу один злочин відноситься до особливо тяжких злочинів, а саме передбачений у ст. 368 КК.

Зазначене свідчить про те, що законодавець безпідставно, неправомірно у заголовку розділу XVII використовує термін «кримінальні правопорушення» чим дестабілізує слідчу і судову практику, утворює юридичні колізії між окремими нормами Загальної та Особливої частинами Кримінального кодексу.

Пропонуємо внести зміни до назви розділу XVII Кримінального кодексу і викласти назву цього розділу у такій редакції: «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Формальний підхід щодо визначення корупційними окремих видів службових злочинів утворює проблеми при виявленні їх ознак, розмежуванні, визначенні кваліфікації та суб'єкта. Як свідчать результати нашого дослідження, із 18 злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, у сфері надання публічних послуг вісім складають корупційні злочини, а саме:

- зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК);
- зловживання повноваженнями службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364–1 КК);
- зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги: державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, державним виконавцем, арбітражним керуючим, уповноваженою особою Фонду гарантування вкладів (ст. 365–2 КК);
- бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 365–3 КК);
- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК);
- підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368–3 КК);
- підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368–4 КК);
- зловживання впливом (ст. 369–2 КК).

Пропонуємо внести зміни до Кримінального кодексу і вилучити у примітці до ст. 45 КК квазінаукову конструкцію «корупційні кримінальні правопорушення» та унормувавши термін «корупційні злочини».

Вважаємо, що основним критерієм розмежування корупційних злочинів від службових є корупційний підкуп. Так, у статтях 364, 364–1, 365–2, 365–3, 368, 368–3, 368–4, 369–2 КК унормований термін «одержання неправомірної вигоди». Слід зазначити, що *вигода – це прибуток, користь або сприятливі умови* [2]. Цей термін не зовсім відображає сутність корупційного підкупу, а тому підлягає вилученню. На наш погляд, доціль-

но використовувати термін «корупційна винагорода». У тлумачному словнику української мови зазначено, що винагорода – це цінності, які отримує особа в обмін на послуги (роботи), які вона надала (виконала) для іншої особи [3]. Винагорода буває грошова, матеріальна, компенсація за певні дії. У зв'язку з цим пропонуємо *внести зміни до статей 364, 364–1, 365–2, 365–3, 368, 368–3, 368–4, 369–2 Кримінального кодексу України й унормувати термін «корупційна винагорода» («неправомірна винагорода»).*

Невизначеність поняття корупційного злочину, юридичні колізії, прогалини у чинному кримінальному законодавстві негативно впливають на практику розслідування корупційних злочинів. У зв'язку з цим, пропозиції щодо удосконалення окремих норм у Кримінальному кодексі є актуальними і своєчасними.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 р. №2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n132>.
2. Вигода. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 01.04.2026).
3. Винагорода. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 01.04.2026).

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВИЙ КОНТЕНТ У РОБОТІ ФАХІВЦІВ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ ПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ

Пивоваров Володимир Володимирович,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження
проблем кримінально-виконавчого права
e-mail: vpyvovarov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-8099>*

Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна,

*доктор педагогічних наук, доктор PhD з права, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН України
e-mail: gorbatykvv@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5138-9226>*

Створення і використання гендерно чутливого контенту у роботі фахівців і персоналу пробації з вразливими категоріями повнолітніх суб'єктів пробації сприятиме реалізації вузлових цінностей-сентів євроінтеграційного поступу нашої держави у реалізації моделей кримінально-виконавчої діяльності на засадах неухильного дотримання прав людини, недискримінації та інклюзивності [4].

Актуальність обраної теми обумовлена також тим, що в загальних положеннях Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів термін «гендерно чутливий підхід» чітко визначено: «...урахування специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків» [2]. Воєнний стан, трансформації усіх сфер суспільно-правових відносин актуалізують потреби осучаснення та оновлення підходів і форм соціально-виховної роботи, з урахуванням поточної динаміки злочинності, що змінюється через стрімку цифровізацію, вносить на перший план необхідність врахування в процесах і процедурах ресоціалізації та реадаптації засуджених напрацювань антропологічних наук, зокрема таких, як-шт: нейробіологія, нейрофізіологія, нейропсихо-

логія, андрагогіка, цифрова дидактика, інші. Це дозволить навіть у складних умовах воєнного стану методично точно, на засадах рівності і справедливості, успішно реалізовувати визначені цілі творення безпеки в суспільстві.

Вивчення змісту вказаної вище Інструкції дозволяє виокремити два напрями роботи персоналу і фахівців пробації щодо розроблення і використання гендерно чутливого контенту у процесах ресоціалізації вразливих категорій повнолітніх суб'єктів пробації (молодих повнолітніх суб'єктів пробації, жінок-ветеранок, повнолітніх суб'єктів пробації з особливими освітніми потребами, нейронетипових суб'єктів пробації, повнолітніх суб'єктів пробації, які належать до внутрішньо переміщених осіб, національних меншин, суб'єктів пенітенціарної пробації, суб'єктів пробації із залежностями від ПАР, осіб без постійного місця проживання, осіб з важкими захворюваннями, жінок з малолітніми дітьми, вагітних жінок, ін.), а саме:

1) визначення прямого чи опосередкованого впливу (позитивного, негативного чи нейтрального), коротко- та довгострокових наслідків реалізації державної політики на становище різних гендерних груп у пробації (у тому числі – пенітенціарній пробації), що дає змогу своєчасно усунути диспропорції та гендерну нерівність, яка може бути фактично ризиком повторних правопорушень;

2) діагностування та реалізація гендерних потреб засуджених, що пов'язані з умовами, в яких опиняються жінки та чоловіки через їхні гендерні ролі, усталені в суспільстві (зокрема, соціальні стереотипи щодо обов'язків жінок і чоловіків під час догляду за дітьми, хворими чи немічними членами сім'ї, ведення спільного господарства), а також із ситуаціями, що виникають у зв'язку з нерівністю в умовах життя і праці (щодо доступу до продуктів харчування, гігієни, житла, рівня доходів, якості медичної допомоги, можливостей працевлаштування тощо).

Послугуючись Інформаційною пам'яткою щодо гендерно чутливого толерантного спілкування (на прикладі Державної служби України з надзвичайних ситуацій) [3], видається доречним під час формування і реалізації індивідуальних планів соціально-виховної роботи, а також під час реалізації пробаційних програм, забезпечувати на державному рівні (із громадським моніторингом): якість процедур підвищення гендерної компетентності фахівців і персоналу пробації; розроблення і ши-

роке інформування про протоколи чи алгоритми запобігання гендерно зумовленому насильству; практику обов'язкового етичного контроль цифрових сервісів, які використовуються для вивчення та оцінки ризиків повторних правопорушень; використання гендерно чутливого контенту під час ресоціалізації ветеранів та ветеранок в пробації. Це не вичерпний, але базовий перелік конкретних дій, що узгоджується із положеннями, викладеними у Національному плані дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» до 2030 року. Міністерство соціальної політики України [6].

Визначені вище два напрями роботи персоналу і фахівців пробації щодо розроблення і використання гендерно чутливого контенту у процесах ресоціалізації вразливих категорій повнолітніх суб'єктів пробації отримали визнання на міжгалузевому рівні, та вже мають часткове змістовно-методичне наповнення, наприклад, через архітектуру STEM-технології [1], проекти громадської організації INSCIENCE в межах програми «ЄС за гендерну рівність: разом проти гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства» (фаза 2) [5], відтак видаються у подальшому перспективними.

Список використаних джерел

1. Дедушева І. Курс зі створення гендерно чутливого контенту про жінок у STEM та інноваціях. URL: <https://inscience.io/ua/women-in-science/educational-course/> (дата звернення: 04.05.2026).
2. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. Наказ Міністерства соціальної політики України №86 від 07 лютого 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20/ed20200207#n26> (дата звернення: 04.05.2026).
3. Інформаційна пам'ятка щодо гендерно чутливого толерантного спілкування в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій, рекомендації з використання гендерно чутливої мови URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/1/1/0/4/7/1/informaciina-pamiatka-tolerantne-spilkuвання-2.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 04.05.2026).

5. Проект «Науковиці». 2025. URL: <https://inscience.io/ua/women-in-science/research/> (дата звернення: 04.05.2026).
6. Уряд затвердив Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» до 2030 року. Міністерство соціальної політики України. Опубліковано: 26 лютого 2026 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-natsionalnyi-plan-dii-z-vykonannia-rezoliutsii-rady-bezpeky-oon-1325-zhinky-myr-bezpeka-do-2030-roku> (дата звернення: 04.05.2026).

ЩОДО ОКРЕМИХ ВИДІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Шинкарьов Юрій Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент

*завідувач кафедри правового регулювання економіки
Харківського національного економічного університету*

імені Семена Кузнеця

e-mail: yurand_shin@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1173-7975>

Призначення покарання є одним із найважливіших етапів на шляху досягнення правосуддя. Саме тому законодавець у структурі чинного Кримінального кодексу України передбачив низку норм, покликаних урегулювати цю надскладну діяльність. Ці норми виступають імперативом для досягнення цілей поставлених перед покаранням і мають виконуватися беззастережно і неухильно. Вони об'єднані у чинному Кримінальному кодексі України у розділі XI «Призначення покарання», у якому ключовою нормою виступає стаття 65 «Загальні засади призначення покарання». Незважаючи на достатньо конкретну назву статті, власне легальне визначення загальних засад призначення покарання відсутнє, у законі спостерігається виключно їх перелік. Натомість, у літературі представлено декілька їх визначень, які здебільшого відрізняються своїм обсягом, але за змістом концептуальна різниця у них – відсутня. Так, в літературі загальні засади призначення покарання пропонують розуміти як: «передбачену в кримінальному законі систему загальних правил, що ґрунтуються на принципах призначення покарання і є обов'язковими для суду в кожному конкретному випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання» [1, с.45] або «систему встановлених законом (ст. 65 КК) і обов'язкових для суду взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою вихідних вимог (відправних правил), із яких має виходити суд, визначаючи умови, підстави, порядок та межі призначення покарання і якими він повинен керуватися, обираючи певний вид та конкр. міру покарання за кожним крим. провадженням і щодо кожної особи, якій покарання призначається»[2, с. 216].

Саме визначення такого роду дають ученим підстави виділити ознаки загальних засад призначення покарання: 1. Визначеність загальних засад у законі про кримінальну відповідальність; 2. Загальний характер; 3. Обов'язковість для застосування; 4. Урахування даних правил судом у своїй сукупності; 5. Реалізація у даних засадах принципів призначення покарання; 6. Спрямованість засад на реалізацію принципів призначення покарання. [1, с. 46–56].

Аналіз положень ст. 65 КК України, теоретико-правових ознак загальних засад призначення покарання та використання правил формальної логіки, дозволяє говорити про існування поряд із загальними засадами призначення покарання – засад спеціальних. На даний момент значна кількість учених у своїх наукових працях обстоюють позицію щодо необхідності їх виокремлення та конкретизації. Слід зазначити, що їх правовий аналіз є певним чином ускладненим, оскільки спеціальні засади призначення покарання не об'єднані у єдиній правовій нормі, а «розлиті» у законі і містяться у нормах, що регулюють інші правові інститути. Тому і визначення спеціальних засад призначення покарання, і їх ознаки і перелік мають високий рівень дискусивності.

Серед визначень спеціальних засад призначення покарання пропонуються наступні: «спеціальними засадами призначення покарання слід розуміти передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням специфіки вчиненого злочину або особливостей суб'єкта злочину» [1, с. 191] або: «нормативно визначені, обов'язкові для суду правила, які регулюють призначення покарання щодо окремих кримінально-правових інститутів і застосовуються лише у визначених кримінальним законом ситуаціях (випадках), з урахуванням специфіки суб'єкта злочину та особливостей злочинного діяння, спрямовані на доповнення й розвиток загальних засад призначення покарання, з метою повної реалізації принципу індивідуалізації призначеного покарання» [3, с. 155]

А у якості їх ознак пропонується розуміти: те, що вони підлягають застосуванню не у кожному випадку, доповнюють та розвивають загальні засади призначення покарання, застосовуються у сукупності із ними, покликані забезпечити індивідуалізацію покарання [4, с. 122]. Інші автори пропонують більш широкий перелік їх ознак: «1) вони являють собою правила призначення покарання; 2) їх зміст визначається з урахуванням

особливостей певних кримінально-правових інститутів, що виражають специфіку вчиненого злочину або особливості суб'єкта злочину; 3) вони застосовуються в сукупності з загальними засадами призначення покарання; 4) застосовуються тільки у суворо визначених законом випадках» [1, с. 190, 191].

Як вказувалося вище, щодо переліку спеціальних засад призначення покарання – також відсутня єдина стала позиція. Кількість теоретико-виокремлених спеціальних засад має значну розбіжність. Так, Полтавець В. В. у якості спеціальних засад призначення покарання пропонує розуміти: 1) правила призначення покарання за незакінчений злочин і злочин, вчинений у співучасті; 2) правила призначення покарання за сукупністю злочинів; 3) правила призначення покарання за сукупністю вироків; 4) правила призначення покарання неповнолітнім. [1, с. 187]. Дудоров О. О. до спеціальних засад відносить правила: призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); призначення покарання особі, яка вчинила незакінчений злочин або злочин у співучасті (ст. 68 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69–1 КК); призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків (ст.ст. 70, 71 КК); призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК) [4, с. 122]. Ворона В. С. виділяє такі їх види: «1) призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); 2) призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); 3) призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 1, 2, 3 ст. 68 КК); 4) призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК); 5) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); 6) призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69–1); 7) призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК); 8) призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК); 9) призначення покарання неповнолітньому

(ст. 103 КК); 10) призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК)» [5, с. 132].

Як можна побачити, в цілому перелік спеціальних засад збігається. Але особливу увагу викликають деякі з них.

Так, чи необхідно вважати спеціальною засадою призначення покарання затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості і чи можна вважати спеціальною засадою призначення покарання – правила його призначення за правопорушення, вчинене у співучасті.

Як вважається кожне правило призначення покарання щодо можливості його сприйняття як спеціальної засади повинно виходити з його відповідності ознакам спеціальних засад призначення покарання. І якщо вказані правила відповідають більшості наведених вище ознак, то відкритим залишається питання – чи доповнюють вони засади і спеціальні і чи впливає їх наявність на вид та розмір покарання, що призначається особі? Видається, що на обидва питання відповіді негативні. При призначенні покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті, суд враховує характер та ступінь участі кожного із співучасників у вчиненні кримінального правопорушення. Така вимога повністю відповідає положенням загальних засад призначення покарання і не встановлює окремих, додаткових правил які б імперативно впливали на визначення виду та розміру покарання. Так само і при затвердженні угоди – суд фактично позбавлений дискреції і фактично легалізує покарання, яке визначено угодою, і це важко сприймати навіть у якості якихось правил призначення покарання, оскільки правила призначення покарання повинен застосовувати суд, а в даному випадку мова йде виключно про призначення покарання вже узгодженого сторонами угоди.

Але, в будь-якому випадку, це питання потребує подальшого обговорення і теоретико-правового обґрунтування.

Список використаних джерел

1. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за :кримінальним законодавством України: Монографія. Луганськ: РВВ ПАВС, 2005. 240 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2009/POLTABEC_2005.pdf.
2. Тютюгін В. І. Загальні засади призначення покарання. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право. Харків, 2017.

с. 216–218. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e80e162-1754-4b54-b1b0-cd82cd2ec752/content>.

3. Ворона В. С. Поняття спеціальних засад призначення покарання. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. №3. С. 162–165.
4. Дудоров О. Спеціальні засади призначення покарання. Слово Національної школи суддів України. 2012. №1. С. 121–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2012_1_15.
5. Ворона В. С. Щодо питання про види спеціальних засад призначення покарання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Право. 2016. Вип.24. с. 128–133.

ВИКРИТТЯ ЯК СПОСІБ ПРЕВЕНЦІЇ НАРКОЗЛОЧИНІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ¹

Пироженко Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

*завідувач лабораторії дослідження проблем національної безпеки
у сфері громадського здоров'я Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

e-mail: pyrozhenko_os@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4739-1398>

Пошук ефективних механізмів протидії правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є загальносвітовим трендом (у хорошому значенні цього слова). Мінімізація розповсюдження наркотиків, профілактика серед населення і контроль над облікованими наркозалежними – це короткий виклад переліку стратегічних цілей, які ставить перед собою держава Україна згідно Стратегії наркополітики на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2025 року №920-р [1].

Втім їх реалізація у практичній площині на сьогодні має труднощі організаційно-правового, політичного, економічного і, зокрема, психо-соціального характеру.

Так, насамперед, потребує зміни ставлення до наркозалежних осіб не тільки пересічного громадянина, а й медичного працівника, чиновника, представника правоохоронних органів тощо. Також необхідне підвищення рівня суспільної обізнаності про проблеми осіб з розладами поведінки та психіки внаслідок вживання психоактивних речовин [1].

Важливим є зміна орієнтирів наукових досліджень із пошуку виключно кримінально-каральних засобів протидії наркозлочинності на розробку соціально-виховних, медичних, психосоціальних та профілактичних. На наш погляд, слід починати з доктринального рівня, адже як за-

¹ Примітка. Тези підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я: євроінтеграційний аспект» лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0124U005235).

значає Є. О. Гладкова: «...кожна теорія містить деякі положення, які необхідно враховувати при виробленні концептуального підходу до формування стратегії і тактики протидії наркозлочинності» [2, с. 63].

Безумовно, мова не йде про згортання пошуку шляхів вирішення проблем юридичного та організаційно-тактичного характеру у діяльності підрозділів правоохоронних органів, уповноважених протидіяти правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотиків [3, с. 480]. Ми погоджуємося з думкою, що дослідження, спрямовані на удосконалення чинного законодавства, перегляд організаційних засад та практики діяльності органів державної влади у боротьбі з наркозлочинністю є необхідними та затребуваними [4, с. 320]. Проте не можемо підтримати твердження, що збільшення суворості покарань за правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – це напрямок до більш ефективного контролю за їх обігом та дієвий спосіб превенції таких злочинів [5, с. 134].

Навіть поверхневий аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора за останні десять років свідчить про стабільне входження протиправних діянь цієї категорії у трійку лідерів серед загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень [6]. Враховуючи їх високу латентність, а також постійне удосконалення як способів виготовлення різноманітних наркотиків, так і урізноманітнення шляхів їх розповсюдження, в т.ч. із використанням сучасних технологічних досягнень людської цивілізації, ми вважаємо, що є потреба зацікавити середньостатистичного громадянина бути причетним до боротьби із наркозлочинністю шляхом особистої участі. На кшталт викривача у корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України № 1700-VII від 14.10.2014 «Про запобігання корупції» (у редакції станом на 07.02.2026) викривач – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [7].

Така особа перебуває під захистом держави (ч. 1 ст. 53 Закону України № 1700-VII), має право на фінансову винагороду за повідомлення про корупційний злочин (ст. 53⁷ Закону України № 1700-VII) та ряд інших прав і гарантій, які також поширюються й на близьких осіб викривача (ст. 53³ Закону України № 1700-VII).

Подібні права та гарантії, у т.ч фінансової винагороди, для особи, яка може виступити викривачем, у випадку їх закріплення на законодавчому рівні та при впровадженні дієвого механізму їх реалізації, на наш погляд, можуть стати вагомим стимулом для громадян долучитися до діяльності правоохоронних органів щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Указані пропозиції висвітлюються на рівні постановки проблеми, адже вбачається ряд проблемних питань, які потребують широкого обговорення на рівні дискусії як науковців, так і практиків.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії наркополітики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.08.2025 р. №920-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
2. Гладкова Є. О. Стратегія протидії наркозлочинності в системі кримінологічних понять і категорій. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. №3(17). С. 62–69. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed88f188-e37e-46ce-8bbf-6ceb02803bc0/content> (дата звернення: 10.05.2026).
3. Ясинський В. О. Запобігання наркозлочинам у системі повноважень оперативних підрозділів національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 480–484. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/110> (дата звернення: 10.05.2026).
4. Собко Г. М., Мох Т. П. Кримінологічні аспекти та профілактика наркозлочинності. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 317–320. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/292> (дата звернення: 10.05.2026).
5. Чаус А. Профілактика та запобігання наркозлочинам в Україні: правовий аспект. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану* : матеріали Регіон. круглого столу (м. Дніпро, 19 квіт. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023.

- C. 133–135. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/12446/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%90%D0%9F%D0%9F%D0%90%D0%94_19.04.23.pdf (дата звернення: 10.05.2026).
6. Єдині звіти про кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора: статистика: про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.05.2026).
 7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 07.02.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.05.2026).

СТВОРЕННЯ НЕБЕЗПЕКИ ЯК НАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ

Васильєв Андрій Анатолійович,

*кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
лабораторії дослідження проблем національної безпеки
у сфері громадського здоров'я Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
e-mail: avasilievres@gmail.com*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9480-7814>

«Ковідні роки» показали суспільству наскільки воно не готове до протидії масштабним, транснаціональним загрозам. Світ почав звикати до стабільності в сфері попередження інфекційних хвороб, «болючій» досвід епідемій SARS (2002–2003), H1N1 (2009–2010) та Ebola (2014–2016) отримала лише частина країн, де хвороби набули масового характеру. Однак, у людства вже були періоди або «темні часи», коли хвороби забирали життя мільйонів: це і «Чорна смерть» – епідемія бубонної чуми, що призвела до загибелі, за деякими оцінками, аж до половини населення Європи у 1348–1349 роках [1], і пандемія грипу 1918 року, відома як «іспанка», що забрала від 20 до 100 мільйонів життів по всьому світу [2]. Хоча ризик виникнення пандемії і був на порядку денному роками, на практиці більшість країн і на сьогодні зіштовхнулася з критичною нестачею ресурсів та організаційним хаосом.

Одним з факторів, що істотно впливає на зменшення обсягів поширення хвороб була і залишається дослідницька робота, основною метою якої, згідно п. 7 Гельсінської декларації Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження», – зрозуміти причини, розвиток і наслідки захворювань та вдосконалити превентивні, діагностичні й терапевтичні заходи (методики, процедури та лікування) [3].

Зазначені дослідження, за дотримання правил їх проведення (визначені законодавством у сфері охорони здоров'я), не здатні заподіяти шкоду життю або здоров'ю, адже їх застосування на людях допускається із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, пере-

ваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя (ч. 1 ст. 45 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [4]).

При цьому, як зазначає А. Б. Берзіна, «аби досягти загальної користі для соціуму, пріоритетним має бути гарантування життя, здоров'я та благополуччя кожного окремо взятого індивіда серед забезпечення всіх інших інтересів (матеріальних або нематеріальних) [5, с. 92].

У якості «найбільш впливового запобіжника» вчинення незаконного проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною було передбачено кримінальну відповідальність, яка настає у випадках «створення небезпеки для її життя чи здоров'я» (ч. 1 ст. 142 КК України) або вчинення зазначеного діяння щодо неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 142 КК України).

Виходячи з положень ч. 1 ст. 142 КК України, незаконне проведення ... дослідів над людиною є кримінально караним, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я. Вказівка на те, що діяння, створювало небезпеку (вказівка на минулий час – вчинення діяння) дозволяє зробити висновок, що складом правопорушення охоплюється тільки період часу протягом якого проводилися медико-біологічні, психологічні або інші досліді.

Як відомо, схожа конструкція використовується у ч. 1 ст. 258 КК України «...застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків...» та ч. ст. 279 КК України: «блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків». Однак, якщо для вказаних складів темпоральна поширеність діяння – на минуле або на теперішній час є цілком природною (небезпека або вже наявна або виникає внаслідок певних дій і може неминуче настати), то у випадку проведення дослідів – це лише частина можливих наслідків, адже наслідки окремих дослідів взагалі не прогнозовані.

Як приклад можна навести випробування антибіотику «трован» на 200 дітях під час епідемії менінгіту у 1996 році в Нігерії (в штаті Кано).

В результаті експерименту 11 дітей загинули, ще десятки стали інвалідами [6]. Не менш резонансним є експеримент з вакцинації проти вірусу папіломи людини, що може викликати рак шийки матки (досліди проводилися серед 24 000 дівчат у індійських штатах Гуджарат і Андхра-Прадеш) [7].

Зазначене вказує на те, що наслідки проведення дослідів можуть проявитися не одразу чи під час їх проведення, а через деякий період часу, що потребує урахування цього факту при конструюванні диспозиції статті кримінально-правової норми.

Пропонується використовувати термін «створює»: «1. Незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створює небезпеку для її життя чи здоров'я». Терміном охоплюються наслідки, що настають як одразу або після проведення експерименту (дослід), так і віддалені наслідки для життя та здоров'я.

Список використаних джерел

1. Вчені розгадали, що саме призвело до страшної епідемії чуми в Європі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c9974m0280eo>.
2. Розгадано вікову таємницю: що вчені дізналися про вірус «іспанки» 1918 року. URL: <https://www.unian.ua/science/ispanskiy-grip-uchenirozshifruvali-genom-virusu-gripu-1918-roku-13083975.html>.
3. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини як об'єкта дослідження»: Декларація від 01.06.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 №2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
5. Берзіна А. Б. Правове регулювання проведення медико-біологічних експериментів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. ДВНЗ «УжНУ» Ужгород, 2018. №6. С.92–95.
6. Фармкомпанію «Пфайзер» звинувачують у загибелі 200 дітей. URL: <https://www.unian.ua/health/country/128447-farmkompaniyu-pfayzer-zvinuvachuyut-u-zagibeli-200-ditey.html>.
7. How ruthless drug companies carry out clinical trials in India. URL: <https://www.ecchr.eu/en/publication/how-ruthless-drug-companies-carry-out-clinical-trials-in-india/>.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Політова Анна Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

e-mail: politova1954@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

О. Червякова, досліджуючи питання відповідальності за воєнні злочини через перехідне правосуддя до сталого миру та безпеки в Україні робить висновок, що оцінка наслідків збройного конфлікту в рамках чинної системи нормативно-правових актів, як і притягнення до відповідальності в системі правосуддя, що не зазнала змін у зв'язку із збройним конфліктом, показують свою неефективність. На її думку, вирішення проблеми повинно охоплювати систему дій, серед яких провідне значення мають: 1) розроблення і затвердження концепції перехідного правосуддя, яка б охоплювала судові та позасудові механізми з різним рівнем міжнародної участі (або її взагалі без неї), вирішення питань індивідуального переслідування, відшкодування збитків, встановлення істини, інституційну реформу, перевірку та звільнення; 2) ратифікація РС МКС, в результаті якої Україна набуде прав держави-учасниці (право визначати елементи злочинів, мати в Асамблеї одного представника, брати участь у виборах Прокурора МКС, вносити кандидатури на посади суддів, встановлювати правила та процедури доказування тощо); 3) удосконалення КК України в частині регулювання відповідальності за воєнні злочини та закріплення такої категорії злочинів, як злочини проти людяності; 4) підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів та суддів, компетенція яких – збирання, оцінювання та прийняття рішень щодо діянь на окупованих територіях, котрі мають ознаки міжнародних злочинів; 5) інформаційна компанія щодо сутності воєнних злочинів, відповідальності за їх вчинення, порядку дій осіб у разі, якщо вони стали свідками міжнародного злочину, заходів щодо збирання і фіксування доказів для їх передачі до правоохоронних органів Укра-

їни чи МКС [1, с. 168–169]. Так, беззаперечно, що багато порушених вченою питань, частково вирішено, зокрема, ратифіковано Римський статуту Міжнародного кримінального суду та внесено зміни до КК України, але окремі аспекти порушених проблем залишаються дискусійними.

Ще з початку «гібридного» формату збройної агресії Російської Федерації проти України, питання перехідного правосуддя було нагальним і актуальним. Зауважимо, що перехідне правосуддя має враховувати поствоєнний стан держави та суспільства і передбачати комплексні зміни до законодавства, що врегулюють усі процеси із відновлення справедливості та порушених прав людини. Необхідність законодавчого врегулювання концепції перехідного правосуддя зводиться до проблеми накопичення справ, що очікувано призведе до майбутнього перевантаження системи правосуддя та надмірно довготривалих процесів відновлення прав постраждалих осіб. Задля уникнення цієї проблеми та максимально ефективного реагування на поствоєнні суспільні виклики необхідні комплексні заходи, що охоплюють як реформування законодавства у питанні правоохоронних та судових органів для реалізації концепції перехідного правосуддя, так і початок розгляду судових справ із відновлення прав та свобод громадян вже на цьому етапі, щоб не відбулося зазначене перевантаження системи [2]. Разом з тим, повномасштабне вторгнення країни-агресорки не усунули питання щодо необхідності розробки та затвердження Концепції перехідного правосуддя, оскільки саме проблеми, які будуть виникати у поствоєнний стан держави матимуть й негативні наслідки для окремої категорії осіб, зокрема, щодо практики притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Як відзначають В. Аніщук й Ю. Пундор, до березня 2022 р. кримінальне законодавство не передбачало такого складу кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність. До 2014 року у цьому не було об'єктивної потреби, а норми КК, як і інших законів, є відображенням об'єктивної реальності: територіальну цілісність України не порушували, її території не захоплювали і вони не підпадали під контроль держави-агресора, громадяни України не перебували в умовах окупації. З березня 2022 р. до КК було включено нову статтю 111–1 «Колабораційна діяльність», що охоплює значну кількість складів кримінальних правопорушень щодо співпраці з державою-агресором [3, с. 178].

Станом на 11 травня поточного року за даними Єдиного державного реєстру судових рішень судами першої інстанції за ст. 111–1 КК України винесено понад 3800 вироків, серед яких значна частина (понад 1000 вироків) стосуються впровадженню стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Так, наприклад, Дзержинським районним судом м. Харкова (Справа № 638/8101/23, Провадження № 1-кп/638/870/24) установлено: «З початку військової агресії РФ, на територіях, які опинилися в окупації, серед яких було і м. Ізюм Харківської області, представники держави-агресора створили незаконні органи влади, які розпочали впроваджувати політичні та освітні стандарти РФ. Зокрема, з березня 2022 року м. Ізюм Харківської області було окуповано ЗС РФ та підконтрольними їй збройними формуваннями.

03.06.2022 на території м. Куп'янськ Харківської області групою осіб з числа громадян України було здійснено підписання протоколу засідання щодо створення окупаційної адміністрації держави-агресора на території Харківської області під назвою «тимчасова цивільна адміністрація Харківської області», що створена та функціонує в інтересах Російської Федерації, та обрання її керівника – громадянина України ОСОБА_6 .

Надалі вказаний незаконний орган був перейменований в «тимчасову військово-цивільну адміністрацію Харківської області».

10.06.2022 головою т.зв. «временной гражданской администрацией Харьковской области» ОСОБА_6 видано наказ № 9/22 від 10.06.2022, згідно якого затверджено утворення районних окупаційних адміністрацій держави-агресора на тимчасово окупованій території Харківської області, , в тому числі т.зв. «временной гражданской администрацией Изюмского района Харьковской области» (адміністративний центр у м. Ізюм),

18.07.2022 головою т.зв «временной гражданской администрацией Харьковской области» ОСОБА_6 видано наказ № УГ-35/22 від 18.07.2022 щодо перейменування назви вказаного незаконного органу в «военно-гражданскую администрацию Харьковской области», згідно п. 2 якого також перейменовано районні підрозділи вказаної окупаційної адміністрації держави-агресора на т.зв. «военно-гражданские администрации». Зміна назви органів здійснено з врахуванням повного правонаступництва із збереженням прийнятих ними реквізитів та організаційно-штатної структури відповідно до п. 3 вказаного наказу.

У період тимчасової окупації м. Ізюм Харківської області окупаційною адміністрацією російської федерації всупереч законам України прийнято рішення про впровадження стандартів освіти російської федерації.

З цією метою головою т.зв «тимчасової цивільної адміністрації Харківської області» ОСОБА_6 видано указ №УГ-65/22 від 27 серпня 2022 року «Про затвердження Тимчасового порядку організації та здійснення освітньої діяльності за основними загальноосвітніми програмами» («Об утверждении Временного порядка организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам»), яким затверджено «Тимчасовий порядок організації та здійснення освітньої діяльності за основними загальноосвітніми програмами – освітніми програмами дошкільної, початкової загальної, основної загальної та середньої загальної освіти в Харківській області» («Временный порядок организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам – образовательным программам дошкольного, начального общего, основного общего и среднего общего образования в Харьковской области») (Далі – Тимчасовий порядок), який є додатком до вказаного указу» [4].

В історії вже відомі випадки, коли до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність притягувались винні особи. Зокрема, перша згадка про колабораціонізм як про протиправне діяння та про відповідальність за нього також стосується Франції. Відповідно до законів, ухвалених Консультативною асамблеєю 24 серпня та 26 вересня 1944 р., що встановлювали відповідальність за колабораціонізм, загрозу «національній єдності, правам і рівності всіх французьких громадян», 3920 чоловік було страчено, 1500 – відправлено на каторгу, 39 000 – засуджено до різних термінів ув'язнення. Крім того, близько 9000 осіб було страчено без суду, а близько 20000 жінок були піддані публічній ганьбі за зв'язки з німцями. Маршал Петен також був засуджений до розстрілу, однак Шарль де Голль замінив смертний вирок на довічне ув'язнення (у 1951 р. Петен помер у тюрмі). Через два роки була оголошена амністія колишнім колабораціоністам, проте тема колабораціонізму надовго залишалася поза межами суспільного дискурсу. Шарль де Голль відновив Французьку Республіку, а ідеологія проголошеної Петеном «національної революції» хоч і не зникла остаточно, була маргіналізована [5].

Таким чином, можна багато наводити прикладів із судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 111–1 КК України, проте історія вказує про амністію колишнім колабораціоністам і не-ефективність її запровадження. Який шлях обере Україна – важко сказати, адже збройний конфлікт тривай, а Концепція перехідного правосуддя так і залишиється «майбутнім» без конкретики.

Список використаних джерел

1. Червякова О. В. Responsibility for war crimes: through transitional justice to sustainable. *Проблеми законності*. 2020. No. 150. P. 161–172. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.150.208602>.
2. Перехідне правосуддя: як та коли до нього перейти? URL: <https://parlament.org.ua/analytics/perehidne-pravosuddya/> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Pundor Y. O., Anishchuk V. V. Problems of criminal liability for collaboration activities in wartime. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2025. Vol. 3, no. 89. P. 177–181. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.26>.
4. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 12 січня 2024 р. (Справа № 638/8101/23, Провадження № 1-кп/638/870/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243671> (дата звернення: 11.05.2026).
5. Колабораціонізм у роки Другої світової війни. URL: <http://www.adm-pl.gov.ua/story/kolaboracionizm-u-roki-drugoyi-svitovoyi-viyni> (дата звернення: 11.05.2026).

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ РІШЕННЯ ПРО НАКЛАДЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО АРЕШТУ НА МАЙНО¹

Клепка Дар'я Ігорівна,

*кандидатка юридичних наук, старша дослідниця,
старша наукова співробітниця відділу досліджень проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
e-mail: kleпка.daria@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8423-4581>*

У сучасному кримінальному процесі арешт майна залишається одним із найбільш інтрузивних заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки безпосередньо пов'язаний із втручанням у право власності особи. Особливої актуальності це питання набуває у випадках застосування попереднього арешту майна, адже відповідно до статей 170–175 КПК України такий арешт накладається поза судовим контролем та має винятковий характер. Водночас аналіз судової практики надає підстави стверджувати, що нерідко рішення Директора Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ) (або його заступника) не відповідають вимогам закону та призводять до порушення права особи на мирне володіння майном. У контексті зазначеного науковий інтерес становить дослідження судової практики щодо оцінки слідчим суддею, судом таких рішень.

Відмітимо, що здебільшого національна судова практика свідчить про уникання слідчими суддями, судом оцінки рішень, про накладення попереднього арешту на майно. Так, наприклад, у рішенні Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (далі – АП ВАКС) йдеться про таке: захисник стверджує, що корпоративні права, зокрема частка у статутному капіталі ПП «Аграрна компанія 2004», були арештовані ще до

¹ Примітка. Наукова публікація підготовлена на виконання фундаментальної теми дослідження «Пріоритезація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0124U005212).

звернення детектива до суду. Попередній арешт майна було накладено постановою Директора НАБУ від 21.11.2023, прийнятою о 09:49. Метою арешту було забезпечення можливої конфіскації майна ОСОБА_7 як виду покарання. Водночас ОСОБА_7 набув статусу підозрюваного лише о 14:19 21.11.2023, тобто після прийняття постанови про арешт. Отже, на думку захисника, постанова ухвалена з порушенням ч. 5, 9, 10 ст. 170 КПК України та презумпції невинуватості. Слідчий суддя під час розгляду клопотання про арешт майна не оцінює законність постанови Директора НАБУ про попередній арешт. ...Слід також зауважити, що розглядаючи клопотання про накладення арешту слідчий суддя не здійснює оцінку постанови Директора Національного антикорупційного бюро України про попередній арешт такого майна. А тому, колегія суддів відхиляє доводи захисника в цій частині.[1]

В іншому рішенні зазначається, що процесуальним законом визначено, що у разі, якщо у визначений ч. 9 ст. 170 КПК України строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо у задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі. Відповідно, у випадку пропуску прокурором строку на звернення із клопотанням до слідчого судді наступають аналогічні наслідки, а отже, попередній арешт на майно вважається скасованим в силу закону, а майно повертається власнику. Втім, надходження клопотання поза визначеними спеціальною нормою строками не позбавляє слідчого суддю права розглянути клопотання сторони обвинувачення у порядку, що визначений загальними нормами про арешт майна зокрема, ст. ст. 172, 173 КПК України. Повертаючись до обставин справи, колегія суддів констатує, що у даному випадку прокурор пропустив 24-годинний строк на звернення до слідчого судді після винесення Директором НАБУ постанови про попередній арешт майна. Відповідно, на момент надходження до слідчого судді Вищого антикорупційного суду клопотання про арешт майна, майно підозрюваного ОСОБА_9 не було арештованим в силу закону, а режим тимчасово вилученого майна на нього не розповсюджувався, оскільки нерухоме та рухоме майно у ОСОБА_9 фактично не вилучалось.[2]

Аналізуючи вказане рішення О. О. Торбас звертає увагу, що «В даному випадку ВАКС констатував, що порушення строку, передбаченого

ч. 9 ст. 170 КПК України не створює жодних негативних наслідків для сторони обвинувачення та не передбачає будь-яких процесуальних санкцій. Відповідно, уповноважені працівники правоохоронних органів можуть зловживати правом на накладення попереднього арешту майна, а власники такого майна позбавлені адекватних можливостей захистити свої права та законні інтереси». [3, с. 624] Погоджуючись з автором, додамо, що попри те, що попередній арешт має винятковий і тимчасовий характер, його застосування фактично призводить до негайного обмеження права власності особи ще до перевірки такого втручання слідчим суддею. Саме тому подальший судовий розгляд клопотання про арешт майна не може розглядатися виключно як формальна процедура підтвердження необхідності подальшого обмеження майнових прав.

З огляду на це видається, що слідчий суддя під час вирішення питання про накладення арешту на майно після застосування попереднього арешту має враховувати не лише загальні підстави, передбачені статтями 170, 172, 173 КПК України, а й законність попереднього втручання у майнові права особи. Йдеться не про окремий перегляд постанови Директора НАБУ, Директора БЕБ або їх заступників, а про оцінку того, чи не було попереднє обмеження права власності свавільним, непропорційним або таким, що здійснене з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Таким чином, ефективний судовий контроль за застосуванням попереднього арешту майна повинен охоплювати перевірку законності, обґрунтованості та пропорційності втручання у право власності. Ігнорування слідчим суддею порушень, допущених під час накладення попереднього арешту, нівелює гарантійну функцію судового контролю та може призвести до порушення права особи на мирне володіння майном. У зв'язку з цим перспективним напрямом удосконалення правозастосовної практики є формування підходу, за якого істотні порушення порядку накладення попереднього арешту мають отримувати належну процесуальну оцінку під час вирішення питання про подальший арешт майна.

Список використаних джерел

1. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13 лютого 2024 року справа №991/10288/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117061047>

2. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 26 квітня 2021 року справа № 991/2474/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96659063>
3. Торбас О. О. Попередній арешт майна в кримінальному процесі України: аналіз правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. URL: https://www.lsej.org.ua/2_2023/148.pdf. DOI <https://doi.org/10.32782/2524> –

БЕЗУМОВНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ОБУМОВЛЕНЕ УМОВАМИ ВОЄННОГО СТАНУ

Мицька Олександр Іванович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри формування та розвитку професійної компетентності

персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України

Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України

e-mail: myckaaleksandr@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4621-8809

Одним із доповнень чинного Кримінального кодексу України обумовленого введенням режиму умов воєнного стану стала стаття 84¹, що має назву – Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

Верховною Радою України 28 липня 2022 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» [1].

Соціальна обумовленість вищезгаданої новели законодавства була викликана міжнародним збройним конфліктом розв'язаним РФ проти України. Як в давнину, так і сьогодні збройний конфлікт передбачає захоплення сил супротивника в полон. З цього приводу є слушною думка Н. Орловської що, повернення своїх громадян, яких утримує супротивник, є невіддільною частиною державних зобов'язань під час та після будь-якого міжнародного збройного конфлікту [2, с. 105]. Дана законодавча новела була зумовлена необхідністю забезпечення оперативного розв'язання питань щодо процедури обміну обвинувачених, засуджених як військовополонених та удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства в даній сфері [3, с. 444].

Основним міжнародно-правовим актом, на сьогодні який визначає правовий статус військовополонених, є Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [4]. Женевська конвенція, водночас, не передбачає врегулювання процедури обміну

військовополоненими, але і не містить заборони щодо цього. Окремий розділ згаданої Конвенції присвячено питанням звільнення та репатріації військовополонених після закінчення воєнних дій. Але, в ст. 84¹ КК не йдеться про репатріацію, а саме про обмін.

Загальновідомо, що звільнення від покарання застосовується виключно щодо осіб які визнані винними обвинувальним вироком суду і засуджені до відбування покарання.

Необхідність звільнення від покарання та його відбування прийнято пов'язувати з наявністю принаймні однієї з таких причин:

1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання (передусім один з її складників – виправлення засудженого) без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання (юридична недоцільність);

2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається не лише у зв'язку з виправданою економією заходів кримінально-правової репресії, а й через об'єктивну неспроможність досягнення мети покарання[5, с.111].

Жоден інший вид звільнення від покарання та його відбування, окрім того, що передбачений ст. 84–1 КК України, не містить вказівку на необхідність подання письмової згоди на застосування цього заходу.

Систематизація звільнення від покарання та його відбування дозволяє визначити місце звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого у системі компромісних заходів[6, с.417].

В юридичній літературі з кримінального права визначається, що усі види звільнення передбачені розділом XII КК України види звільнення від покарання та його відбування можуть бути поділені на такі види :

- Звільнення від покарання;
- Звільнення від відбування покарання;
- Умовне звільнення;
- Безумовне звільнення[7, с. 395]

Проаналізувавши зміст згаданої кримінально-правової норми приходять вчені А. Вознюк та Є. Письменський даний вид звільнення від відбування покарання належить до категорії *безумовних*. За безумовного звільнення перед особою не ставляться жодні вимоги у зв'язку з її звільненням[8, с.115].

До аналогічного висновку приходять вчений Ю. Василенко оскільки даний вид звільнення не пов'язаний з висуненням до засудженої особи визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку після звільнення, його можна віднести до безумовних видів звільнення[3, с. 444].

Звільнення від відбування покарання відповідно до ч. 1 ст. 84–1 КК України є спеціальним за ознакою застосування до певної категорії осіб. З аналізу цієї норми випливає, що під обмін може підпадати досить широке коло осіб, тобто іноземці, особи без громадянства, громадяни України. Однак, ця стаття передбачає саме обмін, а не екстрадицію та аргументувати це можна наявністю письмової згоди засудженої особи на проведення таких дій.

Окрім цього, ця стаття не обмежує коло злочинів, за вчинення яких особу засуджено. До таких діянь належать міжнародні злочини та інші кримінально карані діяння.

Надаючи характеристику особам яких можуть обміняти як військовополонених А. Вознюк, Є. Письменський визначають звільненню від відбування покарання підлягає специфічна категорія засуджених, що характеризується такими ознаками:

а) засуджений, який звільняється від відбування покарання, має належати до тих осіб, щодо яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополонених;

б) громадянство засудженого не впливає на можливість бути звільненим від відбування покарання за відповідною підставою;

в) особа є засудженою за вчинення будь-якого кримінального правопорушення незалежно від виду та строку (розміру) призначеного покарання[8, с.117].

Отже, розглянувши звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого як вид заходу кримінально-правового характеру в межах комплексного інституту звільнення є новим видом заходів, жодним чином не схожий на інші види звільнення. Цей вид звільнення не може бути віднесений до кримінально-правового заохочення, адже не пов'язаний із посткримінальною поведінкою особи Цей вид звільнення не може бути віднесений до кримінально-правового заохочення, адже не пов'язаний із посткримінальною поведінкою особи [2, с. 109].

Новизною цього звільнення є компроміс у вирішенні питання повернення українських захисників додому які опинились у російському полоні а також у створенні ефективного правового механізму обміну. На наше переконання обмін військовополонених є однією з форм репатріації яка визначена в міжнародних нормативно правових актах.

Також слід зауважити, що виходячи з практики застосування цієї кримінально-правової норми. Однією з категорій осіб які дають згоду на обмін є особи військовополонені які скоїли кримінальні правопорушення пов'язанні із збройним конфліктом до потрапляння в полон так названі засуджені – військовополонені.

Щодо іншої категорії – це ті особи які відбувають покарання у виді позбавлення волі або довічного позбавлення волі в Україні, скоїли кримінальні правопорушення не пов'язані зі збройним конфліктом але мають громадянство РФ та дали згоду піти на обмін як військовополонені.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28 липня 2022 року №2472-IX. URL: <http://surl.li/mkcgdx> (дата звернення: 15.05.2026).
2. Орловська Н. А. Актуальні питання ст. 84–1 КК в контексті обміну військовополонених. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 199 с.
3. Василенко Ю. В., Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого. *Юридичний науковий електронний журнал*. №4/2023. С. 443–445
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р. №75/135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 08.05.2026).
5. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. №5(8). С. 111.

6. Парасюк Н. М., звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого: вектори систематизації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2024. С. 416–419
7. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладах. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ Альфа, 2009. 512 с. стор 395
8. Вознюк А. А., Письменський Є. О. Передача засудженого для обміну як військовополоненого: кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання. *Київський часопис права*. 2022. № 3 С. 112–120.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ

Вольвак Олександр Миколайович,

Старший викладач Національної академії Служби безпеки України

e-mail: avolvak@email.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2792-947X>

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України, порушення територіальної цілісності та окупація окремих частин України постало питання притягнення до кримінальної відповідальності громадян України за колабораціонізм – співпрацю з ворогом та на його користь.

Колабораціонізм як суспільне явище є новим для України починаючи з 2014 року, часу анексії АР Крим та окупації частин Луганської та Донецької областей. В той же час, міжнародний досвід сформулював, в білошті випадків після Другої Світової війни, підходи притягнення до кримінальної відповідальності громадян за співпрацю з ворогом на шкоду інтересам власних країн.

У доктрині кримінального права колабораціонізм, має декілька критеріїв: по-перше, суб'єктний критерій - діяч є громадянином або підданим держави, чия територія окупована ворогом; по-друге, об'єктивний критерій – вчинення конкретних дій на користь окупаційної влади або ворожої держави; по-третє, суб'єктивний критерій – усвідомлення особою ворожого характеру вчинюваних дій щодо власної держави. [1] Відсутність будь-якого з цих критеріїв у законодавчій конструкції породжує ризик надмірної криміналізації.

Нюрнберзький процес закріпив положення, відповідно до якого відповідальність за «колабораційну діяльність» на міжнародно-правовому рівні охоплюється поняттям «злочину проти миру» та «злочину проти людяності» лише тоді, коли така діяльність спрямована на підтримку злочинного режиму та свідомо сприяє вчиненню злочинів за міжнародним гуманітарним правом. [2] Це є принциповою ознакою, яка відрізняється від рядової «господарської» або «адміністративної» колаборації, яка переслідується виключно на рівні національного права.

Римський статут МКС не містить окремого складу «колабораціонізму», однак забезпечення «допомоги, підбурювання або іншого сприяння» вчиненню злочинів, передбачених ст. 5 Статуту, охоплюється нормою ст. 25(3)(с) [3]. Практика МКС підставно виснує, що встановлення того, що особа «знала про намір групи вчинити злочин». Такий підхід підкреслює значення елементів *mens rea*, яким приділяється недостатня увага в ст. 111–1 КК України.

З урахуванням досвід країн, які зіштовхнулись із протидією колабораційній діяльності можливо виділити наступні моделі за колабораціонізм:

1. Континентально-європейська модель відповідальності за колабораціонізм сформувалась у повоєнній Франції та Бельгії (1944–1951) і стала першим у сучасній історії систематичним кримінально-правовим втіленням поняття «колабораційна діяльність». Ключова риса цієї моделі – виразна диференціація між «горизонтальним» колабораціонізмом (*economic collaboration* – господарська співпраця з ворогом) і «вертикальним» (*political/military collaboration* – участь в управлінні або збройних структурах окупанта). Разом з тим, окремого складу «колабораціонізму» у чинному КК Франції немає – зазначені дії охоплюються більш загальними нормами [4].

Кримінальний кодекс Естонії виокремлює «діяльність, спрямовану проти Естонської Республіки», «зраду» та «допомогу ворожій державі чи організації», встановлюючи диференційовану систему санкцій залежно від ступеня суспільної небезпеки. Важливо, що естонський законодавець чітко формулює обов’язкову ознаку умислу – «усвідомлення шкоди суверенітету держави», – що суттєво звужує межі кримінальної відповідальності та мінімізує ризики порушення ст. 10 ЄКПЛ [5].

Конституційний суд Латвії у рішенні №2019-01-01 підкреслив, що обмеження свободи вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ) у справах про підтримку окупаційної влади є виправданим лише за наявності прямого умислу та реального ризику для безпеки держави (*Latvijas Konstitucionālās tiesas spriedums*, 2019) [6].

2. Англосаксонська модель у частині відповідальності за державну зраду відрізняється найстарішою законодавчою традицією в сучасному праві. Статут про зраду 1351 р. (*The Treason Act 1351*), що і досі є чинним у Великій Британії в оновленій редакції, встановив вичерпний перелік діянь, що становлять «найвищу зраду» (*high treason*). Цей підхід принци-

пово відрізняється від континентального: категорія «колабораціонізму» як самостійного складу відсутня; натомість відповідні діяння охоплюються широким поняттям treason (допомога «ворогам Короля/Королеви») [7].

У США відповідальність за зраду закріплена безпосередньо в Конституції (Art. III, Sect. 3), яка надає вичерпне визначення: «Зрада проти Сполучених Штатів полягає лише у веденні проти них війни або в наданні допомоги та підтримки їхнім ворогам». Конституційна «заморозка» визначення зради виключає можливість розширювального тлумачення [8].

Характерна риса англосаксонської моделі – виразна орієнтація на *mens rea*: кримінальна відповідальність можлива лише за наявності «зрадницького наміру», що ретельно перевіряється судом за стандартом «поза розумним сумнівом». Разом із тим ця модель виявляє низьку ефективність у ситуаціях збройної окупації, позаяк не передбачає диференційованої відповідальності за різні форми взаємодії населення з окупаційною адміністрацією.

3. Пострадянська модель, є найбільш релевантною для порівняння з Україною, оскільки держави, що зіткнулися з проблемами збройних конфліктів та тимчасової окупації, виробили різні підходи до криміналізації колабораціонізму.

Кримінальний кодекс Грузії встановлює відповідальність за злочини проти державної безпеки, зокрема за «зраду Батьківщини». Конституційний суд Грузії у 2016 р. визнав неконституційними положення, що дозволяли притягнення до відповідальності за «публічні заклики на підтримку окупаційного режиму» без встановлення прямого умислу та конкретної шкоди національній безпеці [9].

Польський досвід у цьому контексті також заслуговує на увагу. Польський не виокремлює «колабораційну діяльність» як самостійний склад, однак відповідні дії охоплюються широкою нормою ст. 127 КК Польщі (*zamach na niepodległość lub integralność Rzeczypospolitej Polskiej*). При цьому польська судова практика послідовно дотримується принципу суворого доведення умислу, що узгоджується зі стандартами ЄСПЛ [10].

Проведений порівняльно-правовий аналіз дозволяє сформулювати наступні висновки:

– у сучасному кримінальному праві склалися три основні моделі відповідальності за колабораційну діяльність: континентально-європей-

ська (Франція, Естонія, Латвія, Польща), для якої характерні диференційована система складів і суворий стандарт умислу; англосаксонська (Велика Британія, США), яка ґрунтується на широкій концепції зради з конституційними гарантіями проти надмірної криміналізації; та пострадянська (Грузія, Україна), що перебуває в процесі трансформації у напрямі до стандартів ЄКПЛ.

– українська модель відповідальності за колабораційну діяльність має риси гібридної конструкції, запозиченої з континентально-європейського підходу, однак не відтворює ключових його елементів – чіткого визначення умислу та системи підстав звільнення від відповідальності.

– основними системними недоліками ст. 111–1 КК є: відсутність обов’язкового суб’єктивного елементу «усвідомлення шкоди суверенітету»; надмірна криміналізація деяких форм «пропагандистського» колабораціонізму без прив’язки до конкретної шкоди; невключення примусу окупаційної влади як обставини, що виключає кримінальну відповідальність; диспропорційність санкцій щодо ненасильницьких форм співпраці з окупантом.

Список використаних джерел

1. Olásolo H. *Treatise on International Criminal Law*. Vol. I: Foundations and General Part. Oxford: Oxford University Press, 2018. 586 p.
2. International Military Tribunal (Nuremberg). *Trial of the Major War Criminals*. Vol. I. Nuremberg, 1947. URL: https://www.loc.gov/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html
3. Rome Statute of the International Criminal Court, 1998. UN Doc. A/CONF.183/9. URL: <https://www.icc-cpi.int>
4. Code pénal de la France. Version consolidée au 1 octobre 2024. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr>
5. Karistusseadustik (Кримінальний кодекс Естонії). RT I 2001, 61, 364. URL: <https://www.riigiteataja.ee>
6. Latvijas Krimināllikums (Кримінальний кодекс Латвії). LV 199/200, 08.07.1998. URL: <https://likumi.lv>
7. The Treason Act 1351 (amended). URL: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3Stat5/25/2>
8. Title 18 U. S. Code § 2381–2385 (Treason, sedition, and subversive activities). URL: <https://uscode.house.gov>
9. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge>
10. Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553. URL: <https://isap.sejm.gov.pl>

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ДІТЕЙ: МІЖНАРОДНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Савченко Олена Олександрівна,

викладач кафедри правового регулювання економіки

*Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця
адвокат, адвокатське об'єднання «Адвокат Арт»*

e-mail: advokat_art@ukr.net

Примусове переміщення та депортація дітей під час збройних конфліктів є одним із найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права та прав дитини. В умовах міжнародного збройного конфлікту проти України ця проблема набула особливої гостроти у зв'язку з масовим вивезенням українських дітей з тимчасово окупованих територій.

Четверта Женевська конвенція 1949 р. про захист цивільного населення під час війни встановлює певні норми щодо поводження з дітьми в умовах збройного конфлікту, враховуючи те, що неповнолітні є особливо вразливою категорією населення.

Згідно ст. 49 забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні [1].

Винятком є евакуація в якості єдиного випадку, коли «окупаційна держава» може переміщувати цивільне населення, але це обмежено суворими умовами та гарантіями. Хоча ст. 49 допускає примусове переміщення в обмежених випадках, міжнародно-правова практика та рекомендації ООН підкреслюють, що у разі, коли можуть бути знайдені батьки чи законні опікуни дитини, вимагається їх письмова згода на таку евакуацію.

Ст. 50 зазначеної Конвенції наголошує, що «окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків». Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їх громадянства або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій.

З метою запобігання втраті ідентичності та розриву сімейних зв'язків внаслідок збройного конфлікту, Стаття 78 Додаткового протоколу I чітко визначає, що вивезення дітей за межі їх країни є забороненим, окрім тимчасової евакуації, необхідної з невідкладних причин, пов'язаних зі станом здоров'я чи лікуванням дітей або, якщо вони перебувають на окупованій території, з їх безпекою [2].

Проте вказані міжнародно-правові норми абсолютно ігноруються країною-агресором, а масова депортація українських дітей має безпрецедентний характер.

Такі дії можуть проявлятися у: депортації дітей на територію держави-агресора; переміщенні до таборів чи спеціальних установ; незаконному усиновленні; зміні громадянства та персональних даних дітей; примусовій інтеграції дітей у соціальне та культурне середовище іншої держави.

Дітей з тимчасово окупованих територій вивозять до російської федерації з місць їх постійного проживання без законних підстав, добровільної згоди законних представників та всупереч нормам міжнародного права, що потребує жорсткої реакції міжнародної спільноти та впровадження ефективних механізмів притягнення до відповідальності винних осіб.

Відповідно до статті 7 Римського статуту МКС «депортація або насильницьке переміщення населення» є злочином проти людяності та означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом [3].

При цьому Стаття 8 Римського статуту МКС визначає незаконну депортацію або переміщення населення як військовий злочин [3].

Слід також зазначити, що ст. 8 (1) Римського статуту передбачає, що Суд має юрисдикцію щодо військових злочинів, зокрема, коли вони вчиняються в межах плану або політики, або як частина масштабного скоєння таких злочинів.

17 березня 2023 р. Досудова палата II МКС видала ордери на арешт двох осіб у контексті ситуації в Україні: президента рф Володимира Володимировича Путіна та пані Марії Алексєєвни Львової-Білової, уповноваженої з прав дитини в Офісі Президента рф. На підставі заяв прокуратури від 22 лютого 2023 р. Палата попереднього провадження II ви-

знала, що є обґрунтовані підстави вважати, що кожен підозрюваний несе відповідальність за воєнний злочин незаконної депортації дітей та незаконного переміщення дітей з окупованих територій України до РФ, на шкоду українським дітям, що підпадає під дію ст. 8 Римського статуту [4]. 21

Це стало одним із перших міжнародно-правових підтверджень того, що депортація дітей розглядається міжнародною спільнотою саме як воєнний злочин.

Крім цього, Відповідно до ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р, примусове переміщення дітей будь-якої національної, расової, етнічної або релігійної групи, вчинене з наміром знищити повністю або частково, вважається геноцидом [5].

Отже, примусове переміщення дітей є складним кримінально-правовим явищем, яке одночасно містить ознаки злочинів проти людяності, воєнних злочинів та геноциду, порушує норми міжнародного гуманітарного права; спрямоване проти особливо вразливої категорії цивільного населення – дітей; супроводжується порушенням права дитини на сім'ю, громадянство, ідентичність та безпеку.

При цьому повернення незаконно переміщених дітей є надскладним процесом, що обумовлено складнощами у встановленні місця перебування дітей; ідентифікація особи дитини; встановлення фактів зміни громадянства чи усиновлення;

Отже, примусове переміщення дітей є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та одним із найнебезпечніших воєнних злочинів сучасності. Такі дії посягають не лише на права конкретної дитини, а й на майбутнє нації загалом. Ефективне міжнародне розслідування, притягнення винних до відповідальності та повернення дітей є необхідними умовами відновлення справедливості та захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 12.08.1949, № 995_154 : станом на 23.02.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_154
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 08.06.1977,

- № 995_199 : станом на 08.12.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний документ, Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 17.07.1998, № 995_588 : станом на 25.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/stru#Stru
 4. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova : press release, 17 March 2023 / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
 5. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 09.12.1948 р. № 995_155 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

ШТУЧНЕ ЗАТЯГУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЯК ВИКЛИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОСННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: РОЛЬ ПРІОРИТЕЗАЦІЇ¹

Барабаш Анастасія Анатоліївна,

молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица Національної академії правових наук України

e-mail: anastasiya_job@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8158-4512>

Кримінальне провадження, будучи однією з найбільш інтенсивних форм державного втручання у сферу прав і свобод людини, потребує чітких механізмів внутрішньої оптимізації, спрямованих на забезпечення балансу між публічним інтересом у швидкому та ефективному здійсненні правосуддя та гарантіями прав учасників процесу. Одним із таких механізмів є пріоритезація кримінальних проваджень – системне ранжування справ за ступенем їх суспільної значущості, ризику порушення розумних строків та рівня інтрузивного впливу на права людини.

Разом із тим чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить нормативно закріпленої системи пріоритезації, що зумовлює значну дискрецію суддів та керівників судів і створює умови для нерівномірного розподілу судових ресурсів, що, у свою чергу, детермінує нерівномірний, а подекуди інституційно неефективний розподіл обмежених судових ресурсів. Деструктивним наслідком відсутності пріоритезації є те, що у судовій практиці недотримання засади розумного строку розгляду справ (ст. 28 КПК України, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) набуває «хронічного» та системного характеру.

Питання оптимізації строків судового розгляду у кримінальних справах (особливо у справах про корупційні кримінальні правопорушення)

¹ Примітка. Наукова публікація підготовлена на виконання фундаментальної теми дослідження «Пріоритезація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0124U005212).

та подолання тенденцій до затягування судового процесу неодноразово порушувалося у аналогічних дослідженнях, результати якого демонструють критичне збільшення тривалості судових процедур та зниження рівня суспільної довіри до антикорупційної системи та до правосуддя в цілому, адже недотримання вимог статті 28 КПК України створює передумови для звільнення осіб від кримінальної відповідальності на підставі статті 49 КК України у зв'язку зі спливом строків давності.

Емпіричні дані свідчать, що відсутність пріоритизації перетворює принцип розумного строку на декларативну норму, що особливо небезпечно у справах топ-корупції. Зокрема, для ілюстрації такої тенденції, можемо навести дані, озвучені Першим заступником директора НАБУ Д. Гюльмагомедовим, який констатував істотне погіршення часових показників розгляду справ: якщо у 2023 році середній строк розгляду справ у ВАКС становив 444 календарні дні, то у 2024 році цей показник зріс до 618 днів. У 2025 році спостерігалось часткове скорочення, проте залишаються справи, розгляд яких триває понад 5 років, аналіз судової практики свідчить – у середньому тривалість кримінального провадження становить сім років від моменту внесення відомостей у ЄРДР до ухвалення вироку [1]. Це актуалізує питання про необхідність запровадження прозорих критеріїв пріоритизації судового розгляду та нормативного обмеження граничної кількості складних багатоепізодних проваджень, які можуть одночасно перебувати у провадженні одного судді чи колегії суддів.

Водночас однією із ключових детермінант штучного затягування судового процесу, що призводить до необґрунтованого подовження строків розгляду кримінальних проваджень, є недобросовісна практика системного зловживання учасниками кримінального провадження процесуальними правами. У доктрині кримінального процесу підкреслюється, що формальне дотримання процесуальних правил не є тотожним реалізації принципу верховенства права і не гарантує досягнення справедливості.

Як відзначають дослідники, зловживання правом у кримінальному провадженні вітчизняний законодавець розглядає як шкідливу поведінку, такий спосіб реалізації права, який формально відповідає вимогам КПК України, але суперечить його нормативно встановленій меті та завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів, на-

слідком чого можуть бути прямо передбачені у КПК України обмеження реалізації прав, а також ініціація застосування заходів дисциплінарної відповідальності [2, с. 91]. О. В. Капліна також наголошує, що зловживання правом – це використання наданого суб’єктові права її тлумачення у розріз зі смыслом, який дійсно вклав у цю норму законодавець; при нібито відповідності букві закону мають місце зневага його духом, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього її смислу, тлумачення на протигагу нормам моралі. Інакше кажучи, зловживання правом – це порушення суб’єктивного права, міри можливої поведінки, межі, встановленої цією мірою [3, с. 290].

Практичний вимір проблеми підтверджується емпіричними даними. Так, моніторингові звіти фіксують випадки масового подання однотипних процесуальних документів, у тому числі тисяч апеляційних скарг у межах одного провадження, що створює надмірне процесуальне навантаження та фактично ускладнює здійснення правосуддя. Зокрема, в одному провадженні лише у вересні 2024 року адвокат подав 1426 скарг на бездіяльність НАБУ та САП, а протягом чотирьох днів жовтня 2024 року – ще 2852 апеляційні скарги на одну ухвалу слідчого судді (з них 1477 ідентичні). Судова практика ВАКС також містить приклади використання текстів, згенерованих штучним інтелектом (ChatGPT), для обґрунтування скарг, що було кваліфіковано як зловживання процесуальними правами та прояв неповаги до суду.[4].

Апеляційна палата ВАКС України у своїй ухвалі від 9 листопада 2021 року у справі №991/5325/21 сформулювала загальний підхід, відповідно до якого зловживання процесуальними правами є дією або бездіяльністю учасника процесу без мети досягнення правомірного результату, що суперечить змісту та призначенню цих прав і спрямована на перешкоджання виконанню завдань кримінального провадження. При цьому наголошено, що заборона зловживання процесуальними правами має загальноправовий характер і не потребує окремого закріплення у КПК України [5].

Підтримуємо позицію, що зловживання при здійсненні кримінального провадження можуть мати місце з боку будь-якого учасника, а тому для позначення цього явища доцільно використовувати нейтральні терміни, такі як «зловживання у сфері кримінального провадження» або «зловживання процесуальними правами та повноваженнями», що до-

зволяє уникнути оціночного та потенційно дискримінаційного навантаження [2, с. 102].

Також у доктрині підкреслюється, що основні кримінальні процесуальні функції обвинувачення і захисту є антагоністичними за своєю природою, а отже, саме протиставлення сторін є структурною основою кримінального процесу. У зв'язку з цим висловлюється позиція про концептуальну недоцільність категорії «зловживання правом на захист» як такої, що не узгоджується з природою функції захисту [2, с. 105].

Окремо описуються явища так званих «процесуальних диверсій». Як зазначає О. Розумовський, під «процесуальною диверсією» розуміють «будь-які деструктивні дії з використанням процесуальних прав особи, яка бере участь у розгляді судової справи, з метою максимально ускладнити опоненту виграш правового спору в цілому або завдати збиток його певним інтересам, що в будь-якому разі порушує право особи на справедливий суд» [6, с. 250].

Варто відмітити, що у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України не міститься прямої заборони на зловживання правом як загальної засади, однак Касаційний кримінальний суд Верховного Суду екстраполював цю загальноправову засаду на кримінальний процес. Верховний Суд також посилається на практику Європейського суду з прав людини, зазначаючи, що «процесуальний закон забезпечує дотримання прав осіб, а не використання їх для зловживання» [6, с. 247].

У цьому контексті варто зазначити, що гарантії статті 6 Конвенції варто розглядати не як ізольований набір індивідуальних прав, а як систему забезпечення справедливості кримінального провадження в цілому. У цьому контексті реалізація права на захист повинна узгоджуватися з принципом розумного строку та належного здійснення правосуддя [7, с. 118]. Аналогічну позицію висловлює і один із розробників сучасної доктрини пропорційності Аарон Барак. Автор наголошує, що жодне право не є абсолютним і всі права функціонують у межах системи правового балансу та пропорційності. Судова система повинна забезпечувати таку реалізацію процесуальних прав, що не суперечить призначенню правосуддя, а саме забезпеченню справедливого та ефективного розгляду справи [8, с. 210]. Такою є і практика ЄСПЛ, який неодноразово вказував у своїх рішеннях, що гарантії статті 6 Конвенції повинні тлумачитися у спосіб, який забезпечує «practical and effective» характер права

на справедливий суд (*Airey v Ireland*, no. 6289/73, §24; також *Golder v United Kingdom*, no. 4451/70, §34).

Право на захист є фундаментальною гарантією поваги до людської гідності та презумпції невинуватості, проте жодне суб'єктивне право не існує поза межами свого функціонального призначення. Процесуальні гарантії надаються задля забезпечення справедливого балансу між приватними та публічними інтересами, але коли вони більше не забезпечують справедливого розгляду справи, а лише відкладають його – право поступово втрачає свій зміст, буква права віддаляється від його духу, а самі гарантії, покликані забезпечувати верховенство права, перетворюються на інструмент інституційного безсилля правосуддя, а згодом – спотворюють і його зміст. Такі гарантії не можуть застосовуватися у спосіб, який суперечить їхньому призначенню. Як зазначав Р. фон Єрінг, форма є «заклятим ворогом свавілля і рідною сестрою свободи», що відображає інструментальний характер правової форми щодо змісту права [9].

Із огляду на це, пріоритезація кримінальних проваджень набуває особливого значення як дієвий організаційно-правовий інструмент протидії як системному затягуванню розгляду справи, оскільки надає змогу суду раціонально розподіляти ресурси, мінімізуючи можливості для «процесуальних диверсій» і забезпечуючи пріоритетний розгляд справ, де ризик порушення розумних строків є найвищим.

На нашу думку, основними критеріями пріоритезації мають стати: 1) ризик спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (найвищий пріоритет); 2) суспільна значущість провадження, рівень корупційних ризиків та статус обвинувачених; 3) наявність запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 4) тривалість перебування справи в суді.

Пріоритезація повинна розглядатися як прояв реалізації принципу пропорційності та мінімізації втручання у права і свободи учасників процесу. Імпліцитно цей підхід уже присутній у кримінальному процесуальному регулюванні, проте потребує чіткого нормативного оформлення. Лише за таких умов вона перетвориться на реальний механізм протидії штучному затягуванню процесу та забезпечить баланс між ефективністю правосуддя та захистом прав людини.

Список використаних джерел

1. Верховний Суд. Актуальні питання щодо антикорупційного правосуддя обговорили на VIII Київському полілозі у ВС. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/1374/aktualni-pytannia-sh%D1%81hodo-antykoruptsiinoho-pravosuddia-obhovoryly-na-viii-kyivskomu-polilozi-u-vs> (дата звернення: 01.05.2026).
2. Глобук І. В., Дроздов О. М., Завтур В. А., Дроздова О. В. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. *Право України*. 2022. № 6. С. 90–116. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4943>.
3. Капліна О. В. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 286–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_3_28.
4. Transparency International Ukraine. Шість років роботи ВАКС: аналіз досягнень, викликів та рекомендацій. Київ, 2025. URL: <https://ti-ukraine.org/research/shist-rokiv-roboty-vaks-analiz-dosyagnen-vyklykiv-ta-rekomendatsiy/>.
5. Ухвала Апеляційної палати ВАКС України від 9 листопада 2021 р. у справі №991/5325/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101018952> (дата звернення: 01.05.2026).
6. Розумовський О. В. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 247–252. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/f87b5725-db45-4b50-8446-4266f136ece7>.
7. Trechsel S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 752 p.
8. Barak A. *Purposive Interpretation in Law*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 444 p.
9. Jhering R. von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Leipzig, 1877. Bd. I.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Мельниченко Владислав Сергійович,

Уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції

у військовій частині А5273

e-mail: vsm9520@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9385-8481>

Двадцять четвертого лютого 2022 року Україна стикнулася з повномасштабною війною, яку розпочала російська федерація.

Військова агресія з боку росії активізувала реалізацію статті 65 Конституції України. Цією нормою закріплений обов'язок громадянина України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи [1]. Конституцією України також передбачено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою подавлення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності. Найголовнішим конституційним зобов'язанням України є забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей. Це прямо передбачено ст. 17 Конституції України.

Під час дії воєнного стану проблема самовільного залишення військової частини є більше, насамперед, глобально-політичною, соціальною та особисто-психологічною, а потім вже юридичною проблемою. Під час мирного часу служба у Збройних Силах України не викликала у населення неоднозначного ставлення. Однак ситуація змінюється. У випадку повномасштабної війни населення слід поділити на умовні групи: 1) добровольці – свідомі того, що держава, регіон, місто, будинок має бути захищено від ворожого посягання; 2) мобілізовані – стають на захист

тоді, коли до них звернеться держава в особі спеціально уповноважених осіб; 3) непридатні до служби; 4) військовозобов'язані, які мають право на бронювання та відстрочку; 5) військовозобов'язані, які бояться.

Самовільне залишення військової служби (ч.5 ст. 407 КК України) є військовим кримінальним правопорушенням. Безпосереднім об'єктом цих кримінально-караних діянь виступає порядок несення військової служби. Він регламентується, насамперед, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [2], Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, затвердженим Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» [3], Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженим Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [4], Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153 «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» [5]. Ці нормативні акти встановлюють правила правомірної поведінки військовозобов'язаного щодо реалізації конституційного обов'язку захищати територіальну цілісність та недоторканість України.

Суб'єктом є військовослужбовець. Слід наголосити, що початком військової служби є день відправлення у військову частину, а не факт прийняття військової присяги. Це впливає з положень ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [2].

Склад кримінального правопорушення передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України сформульований законодавцем як формальний.

Під час дії правового режиму воєнного стану самовільне залишення військової частини кваліфікується за ч.5 ст.407 Кримінального кодексу України.

Значимо, що одним із елементів складу кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона. Кримінальне правопорушення, передбачене ст.407 Кримінального кодексу України, вчиняється з прямим умислом. Однак проблема СЗЧ може лежати глибше. Багато військовослужбовців вчиняють такі дії через певні об'єктивні фактори (погані командири, незадовільні умови служби, забезпечення, незадоволення рапорту про переведення до іншої військової частини). Бувають випадки, що у військовослужбовця немає мети ухилитися від військової служби, а він просто хоче змінити місце служби, але йому через різні підстави не дають цього зробити. Законодавець зробив правильно і пішов назустріч таким

особам, про що свідчить наявність у Кримінальному кодексі України ч.5 ст. 401 [6], яка дозволяє звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вперше вчинила кримінальні правопорушення, передбачені ст. 407 та ст.408 під час дії воєнного стану, але за наявності письмової згоди командира військової частини на продовження проходження військової служби. Тобто з кримінологічної точки зору самовільне залишення військової частини може бути не злочином, а кроком до змін.

Підбиваючи висновки, слід зазначити, що самовільне залишення військової частини або місця служби є військовим кримінальним правопорушенням. Безпосереднім об'єктом є порядок несення військової служби. Суб'єктом є військовослужбовець, закріплений за певним підрозділом. Об'єктивна сторона полягає у дії або бездіяльності (нез'явлення на службу без поважних причин). Суб'єктивна сторона виражається у прямому умислі – військовослужбовець має усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), та бажати його вчинити, тобто робити все, щоб здійснити самовільне залишення військової служби на деякий час. Однак при цьому головним є не кваліфікація вчиненого кримінального правопорушення, а його попередження, виявлення причин та усунення причин цього. Мають бути чітко та однозначно вирішена процесуальна процедура встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу самовільного залишення військової служби або місця служби, як єдиної юридичної підстави настання кримінальної відповідальності й призначення справедливого покарання, а також умов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності, призначеного покарання та його відбування. Тому що на першому місці має стояти піклування держави про своїх захисників, а не переслідування їх за формальними підставами.

Список використаних джерел

- 1) Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
- 2) Про військовий обов'язок і військову службу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

- 3) Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
- 4) Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
- 5) Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 18.04.2026).
- 6) Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

ПОНЯТТЯ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОВОЄННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Коломієць Віталій Кирилович,

аспірант 2 курсу кафедри права

Національного аерокосмічного університету

«Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

e-mail: kvk@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6539-5105>

Охорона дитинства, як природного явища, та дитини, як складника цього явища постійно потребує переосмислення. Це, насамперед, пов'язано з постійними змінами у суспільстві (інформаційними, морально-ціннісними, соціальними тощо). Особливим інструментом такої охорони є правова охорона, яка полягає у регламентації державою через правові норми суспільних відносин учасниками яких виступає дитина. Важливе місце у цьому процесі займають кримінально-правові норми. Завдяки ним здійснюється захист дітей від суспільно небезпечних посягань. Треба зазначити, що проблеми охорони дитинства суттєво загостряться у післявоєнний період. Причиною цього стають об'єктивні обставини – суттєве погіршення соціально-економічної, демографічної, культурної, кримінологічної ситуації в країні.

Дитина через свій фізичний стан, розумову незрілість, викликану гормональними процесами емоційність потребує особливого ставлення з боку оточуючих, піклування, специфічного захисту у тому числі й захисту засобами кримінально-правового характеру. До обов'язкових елементів комплексу заходів щодо забезпечення правової охорони дитинства маємо віднести криміналізацію діянь, що посягають на права, свободи та законні інтереси малолітніх та неповнолітніх, загальноприйнятні сімейні, соціальні, культурні цінності. При цьому, Україна визнає дитинство важливим етапом життя людини виходячи з принципів пріоритетності підготовки дітей до повноцінного життя в суспільстві, розвитку у них суспільно значимих та необхідних навичок, творчої активності, виховання в них високих морально-етичних якостей, патріотизму й прагнення до свободи.

Необхідно зазначити, що поняття «дитина» – категорія різноманітна як у загальнонауковому, так й юридичному сенсі. Він використовується в нормативно-правових актах різних галузей права. Його зміст змінюється залежно від мети, а також завдань певної галузі права, в межах якої здійснюється вплив на відповідні суспільні відносини.

Згідно із законодавством України, дитиною визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше [1, 2, 3, 4, 5]. Окремо, але так само розуміння дитини закріплено й підзаконних нормативних актах України [6, 7]. Деяко специфічна відображено поняття дитини у Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус). Дитиною, у контексті цього Порядку пропонується визнавати малолітню або неповнолітню особу, яка є потерпілою від кримінального правопорушення або стала свідком його вчинення [8].

Зовсім по-іншому визначення дитини закріплено у Постанові Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. за № 853, що має назву «Деякі питання надання комплексної електронної публічної послуги «Малюток». У цьому нормативному акті під терміном «дитина» слід розуміти особу віком до одного року [9]. Таке розуміння «дитини» є прийнятним у випадках забезпечення соціальних функцій держави, без врахування особливостей вікових трансформацій, рівня освітнього рівня, фізіологічного, психічного, соціального розвитку, між суб'єктивних зв'язків тощо.

Треба зазначити, що єдиним у всіх вищенаведених положеннях національного законодавства щодо визначення «дитини» є те, що всі вони ґрунтуються на міжнародних нормах (зокрема, Конвенція ООН про права дитини [10], Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення [11], Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [12], Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139) [13] тощо). Наприклад, Конвенція ООН про права дитини називає в якості ключових прав дитини право на життя, здоров'я, піклування з боку батьків, право на захист від будь-яких форм агресії, експлуатації й негативної інформації.

Як можна побачити, основними ознаками терміну «дитина» відповідно до національного законодавства можна назвати: 1) вік особи (з моменту народження та до досягнення такою особою повноліття); 2) факт

не набуття прав повнолітньої раніше відповідно до законодавства, застосовуваного до неї (наприклад, вступ у шлюб). Щодо кримінального законодавства, то тут достатньо встановлення лише віку учасника кримінального правопорушення без встановлення її осудності та дієздатності.

Сімейним кодексом України відсутнє пряме визначення терміну «дитина», однак зазначається, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. При цьому виділяється категорія «малолітніх» як дітей до досягнення ними чотирнадцяти років, та «неповнолітніх» як дітей у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Саме така градація покладена в основу кваліфікації окремих кримінальних правопорушень учасниками яких виступають діти (як потерпілі або свідки, або суб'єкти). Це вбачається логічним, оскільки чим молодший учасник кримінального правопорушення, тим більша шкода спричиняється його правам та інтересам. Вік суб'єкта кримінального правопорушення також впливає на порядок призначення покарання, види та розміри покарань, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, його відбування тощо. Таким чином, дитиною у кримінально-правовому сенсі потрібно визнавати особу фізичну, яка має вік від народження до повноліття (18 років). При цьому, не має значення її осудність та дієздатність.

Права дитини в Україні ґрунтуються на Конституції, законах держави та міжнародних договорах. Вони є універсальними й невідчужуваними, а їхній головний зміст полягає у забезпеченні життя, розвитку, захисту та поваги до гідності кожної дитини. Права дитини – це одна з головних категорій, якій приділяється увага як у законодавстві. При цьому не можна говорити лише про права дитини. В цьому контексті також існує таке явище, як інтереси дитини. Вони можуть проявлятися в умовах життя дитини та її благополучного розвитку (інтелектуального, фізичного, соціального). Оцінка інтересів дитини з точки зору його розвитку (морального, інтелектуального, фізичного) треба визнавати першим щаблем у процесі її розвитку, як особистості. Тому будь-який суспільно-небезпечний вплив на дитину, як на учасника певної групи суспільних відносин порушує її права та заподіює шкоду її інтересам, що вимагає від держави, як гаранта цих прав та інтересів, відповідної, своєчасної та співрозмірної реакції у вигляді настання кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20130804#n46>.
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12/ed20140101/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text>.
3. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/ed20160219#n17>.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20130608/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text>.
5. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17/ed20130609/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text>.
6. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України з питань приймання-передавання та повернення дітей у країні постійного проживання : МВС України, Адміністрація Держкордонслужби; Наказ, Інструкція, Форма типового документа від 25.11.2003 № 1426/267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-03/ed20031217/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text>.
7. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення : Держкомсім'ї та молоді, МВС України, МОН України; Наказ, Порядок від 16.01.2004 № 5/34/24/11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0099-04/ed20040202/find?text=%E4%E8%F2%E8%ED%E0#Text>.
8. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : Наказ Міністерства юстиції України; Офіс Генерального прокурора, МВС України, Мінсоцполітики України, МОЗ України; Порядок, Положення, Критерії, Форма, Форма типового документа, Повідомлення від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24/ed20240726#n23>.
9. Деякі питання надання комплексної електронної публічної послуги «єМалютко» : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 11.08.2023 № 853. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2023-%D0%BF/ed20230811#n13>.
10. Конвенція про права дитини : ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

11. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення : Міжнародна організація праці; Конвенція, Міжнародний документ, Класифікація від 28.06.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n17.
12. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858/ed20110301/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text.
13. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139) : Рада Європи; Кодекс, Міжнародний документ, Класифікація від 06.11.1990 № ETS N 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651/ed19901106/find?text=%E4%E8%F2%E8%ED%E0#Text.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Савчук Богдан Юрійович,

*Здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

e-mail: savchuk_b@univer.km.ua

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0009-5723-0054>

Торгівля людьми, на жаль, залишається однією з найбільш небезпечних способів вчинення організованої злочинності, яка стрімко поширюється в умовах глобалізації та технологічного прогресу [1, с. 32]. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні ця проблема набула особливої гостроти. Масове внутрішнє переміщення населення, вимушена міграція за кордон, ослаблення інституційного контролю на тимчасово окупованих територіях, а також перевантаження соціальних служб створюють сприятливе середовище для діяльності як національних, так і транснаціональних злочинних груп.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) поряд із очевидними позитивними ефектами (зокрема прискорення комунікації, доступ до інформації, розвиток цифрових сервісів), виступають також інструментом модифікації кримінальної діяльності, зокрема таких правопорушень, як шахрайство, кіберзлочини, незаконне переправлення осіб через державний кордон та інших. Серед таких кримінальних правопорушень торгівля людьми стає все більш технологічною, латентною і організованою, що й зумовлює потребу переосмислення методів протидії.

ІКТ зумовлюють структурну трансформацію механізму торгівлі людьми, впливаючи на всі його стадії: від вербування до безпосередньої експлуатації жертви. Якщо раніше ключову роль відігравали особисті контакти та фізична присутність, то нині значна частина злочинної діяльності переноситься у цифрове середовище. Вербування здійснюється через мережу «Інтернет», переміщення координується за допомогою цифрових сервісів, а контроль над потерпілими нерідко реалізується

через засоби дистанційного зв'язку. Така трансформація змінює не лише інструменти, а й саму логіку вчинення кримінального правопорушення, роблячи його більш гнучким і менш залежним від фізичного простору.

Науковці зазначають, що ключовою ознакою сучасної торгівлі людьми є поєднання традиційних методів із цифровими. Як вказує у своєму дослідженні Григорчак Д. В., механізм вчинення цього правопорушення зазнав суттєвих змін, адже відбулося «удосконалення способів вербування шляхом цифровізації процесу. До прикладу, злочинці активно використовують:

- 1) соціальні мережі та месенджери для пошуку жертв серед вразливих категорій, таких як внутрішньо переміщених осіб та біженці;
- 2) фейкові оголошення про працевлаштування, допомогу чи евакуацію, використовуючи логотипи відомих міжнародних чи благодійних організацій;
- 3) анонімні онлайн-платформи, що дозволяють злочинцям зберігати конфіденційність та уникати правосуддя [2, с. 121].

На наш погляд, наведені способи вербування свідчать не лише про технічну модернізацію злочинної діяльності, а й про зміну її психологічної складової. Використання цифрових платформ дозволяє злочинцям точніше ідентифікувати вразливі групи та ефективніше маніпулювати їх довірою. У цьому контексті ІКТ виступають не просто каналом комунікації, а інструментом цілеспрямованого впливу на поведінку потенційних жертв.

Трансформація також торкнулася і фінансової складової торгівлі людьми. Впровадження електронної комерції та цифрових фінансів стало тригером змін у способах легалізації злочинних доходів. Використання криптовалютних платежів та блокчейн-технологій дозволяє фінансувати транснаціональні операції анонімно, що значно ускладнює роботу правоохоронних органів у сфері фінансового моніторингу. Григорчак Д. В. звертає увагу на те, що «нині електронні гаманці та криптовалюта стали інструментами, які широко використовуються в торгівлі людьми через їх анонімність і складність відстеження транзакцій. Злочинці можуть використовувати ці технології для отримання платежів за нелегальні послуги, зокрема за перевезення та експлуатацію жертв. У порівнянні з традиційними банківськими системами, криптовалюта дозволяє обійти контролюючі органи, що ускладнює боротьбу з фінансуванням незакон-

них дій» [3, с. 357]. Отже, використання криптовалют і цифрових платіжних інструментів дійсно створює додаткові труднощі для виявлення та припинення злочинної діяльності, що підтверджує їх значення як детермінуючого чинника.

Науковці традиційно наголошують, що причини злочинності завжди мають соціальний характер. Проте в епоху ІКТ до них додається психологічний фактор «цифрового стилю життя». Для осіб, які вчиняють торгівлю людьми, ІКТ стають засобом реалізації їхнього егоцентризму та корисливих мотивів [4, с. 6]. З іншого боку, низький рівень цифрової грамотності потенційних жертв робить їх беззахисними перед маніпулятивним впливом у мережі.

Окрім цього, цифрове середовище істотно підвищує рівень латентності торгівлі людьми. Як зазначає Політова А. С., віртуальний характер взаємодії між злочинцем і жертвою ускладнює ідентифікацію обох сторін, а використання іноземних серверів та платформ створює додаткові перешкоди для правоохоронних органів [5, с. 120]. Значна частина таких кримінальних правопорушень залишається невиявленою через небажання жертв звертатися до правоохоронних органів або через відсутність усвідомлення факту експлуатації. У сукупності це формує високий рівень прихованості, який не відображається у статистичних даних.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інформаційно-комунікаційні технології виступають ключовим детермінуючим фактором трансформації способів вчинення торгівлі людьми. Їх вплив проявляється не лише у зміні окремих інструментів злочинної діяльності, а й у перебудові всього механізму її реалізації. Саме завдяки ІКТ торгівля людьми набуває нових рис: більшої прихованості, масштабності та адаптивності до різних умов. У зв'язку з цим ефективна протидія цьому явищу потребує переосмислення традиційних підходів і врахування визначальної ролі цифрового середовища у сучасних кримінальних процесах.

Список використаної літератури

1. Аналітичний звіт щодо торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в Україні: за заг. ред.: Бороздіна К. А., Булавін В. О., Рикун О. В., Левченко К. Б. Київ, 2025. 80 с.

2. Григорчак Д. В. Торгівля людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні: кримінологічна характеристика : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Одеса, 2025. 282 с.
3. Григорчак Д. В. До питання використання цифрових технологій для вербування у торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал № 10*. 2024. С. 355–358.
4. Грекова А. В., Литвиненко О. Д., Рудінська О. В., Князькова В. Я. Вплив цифрового стилю життя на соціально-психологічну адаптацію молоді. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України № 1*. Одеса, 2025. С. 6–11.
5. Політова А. С. Чи здатна України побороти торгівлю людьми? *Сучасні механізми протидії торгівлі людьми : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (4 грудня 2020 року) / упор. Г. Я. Савчин, У. О. Цмоць*. Львів, 2020. С. 119–124.

Для нотаток

Наукове видання

**ВІЙНА І ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ:
ВІД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ
ПОВОЄННИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Матеріали заочної наукової конференції
(14 травня 2026 року)

Електронне наукове видання

Видається в авторській редакції

Підписано до поширення через мережу Інтернет 23.06.2026.
Відповідає формату друкованого видання 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 7. Об'єм даних 3,9 Мб

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023